

Csáky Károly
**IRODALMI
KAPCSOLATOK I.**

Lilium Aurum

Csáky Károly

IRODALMI KAPCSOLATOK I.

(Klasszikusok nyomában)

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2004

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft.
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

*A könyv megjelenését
a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma
támogatta*

© Csáky Károly, 2004
© Lilium Aurum, 2004

Tartalom

Előszó

Tinódi Lantos Sebestyén honti-nógrádi
históriái

Kazinczy Ferenc nógrádi útjairól

Petőfi és Selmechánya

Irodalmi kapcsolatok nyomában Madách
Imre falujában

Mikszáth Kálmán selmechányai
diákéveiről

Krúdy Gyula nógrádi kapcsolatai

Móricz Zsigmond Palóccországban

Tóth Árpád tátrai napjairól

Mécs László Ipolyságon

Szabó Lőrinc idilli városa és az Ipoly

A Palócföld irodalmi alkotói

Elsőszó

Mindig nagy élményt jelentett számomra, ha egy-egy irodalmi alkotásban, útirajzban szülőföldemet vagy az ahhoz legközelebbi tájakat fedezhettem fel. Az ilyen felfedezések számomra ma is az újabb kapcsolatokat és kapaszkodókat, a kapcsolatteremtés eszközeit jelentik. Mert különösen érdekel, hogyan, mi és ki által, milyen hagyományértékkel kötődhetünk a tágabb világhoz, s mindezt milyen módon hozzhatjuk közelebb magunkhoz.

Irodalomtanárként, helytörténészként és néprajzkutatóként még inkább foglalkoztat a téma. Hitem szerint nem igaz, hogy a biográfiai adatok, a helyi vonatkozások nem fontosak és nem lényegesek az életművek, az alkotások megközelítése, a lelkek pallérozása, az ismeretek összefüggésrendszerbe való állítása és bővítése során.

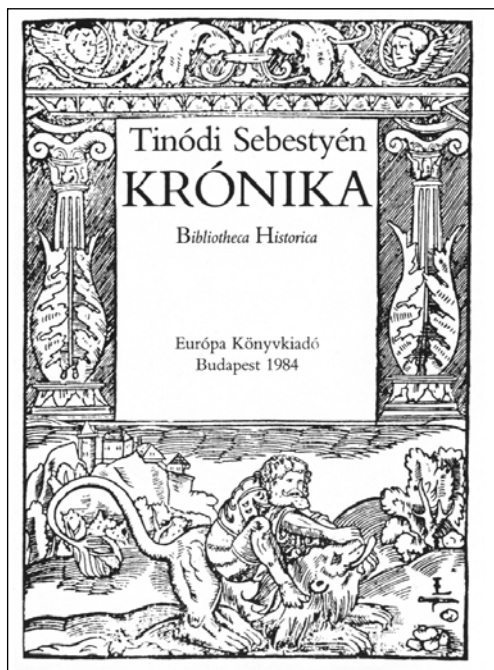
Gyakorló pedagógusi ars poeticám, a közösségeket úgy-ahogy ismerő mivoltom, az önismeret erősítését folytonosan igénylő belső szükségletem s az ebben másoknak is segíteni akaró szándékom is arra ösztönzött, hogy élményeimet, ismereteimet megosszam mindazokkal, akik a

téma iránt fogékonyak, akik társaim lehetnek a gondolkodásban. Kutatók, irodalombarátok, tanárok és diákok egyaránt.

Kötetemben néhány olyan klasszikus író, költő kapcsolatáról esik szó, akik valamiképpen kötődtek a Felvidékhez. Vagy úgy, hogy innen indultak, életük egy szakaszát itt élték le, vagy pedig kapcsolatot tartottak itteni emberekkel, megörökítették a felvidéki tájakat, helyeket. Természetesen a Felvidék legtöbb esetben csak Hontra és Nógrádra szűkül le, hisz ezt tekintem alaposabb kutatási területemnek. A munkát azonban tovább kell és lehet folytatni. Értem ezen az érintett területek bővítését, tágítását, az újabb vizsgálódásokat és mélyfúrásokat, a „második vonalba” tartozó irodalmi alkotók életútjainak, kötődéseinek, kapcsolataik megannyi formájának feltárását.

Azt is el kell hinnünk, hogy mi már sokféleképp Európában vagyunk. Csak nem mindig tudjuk, mik is az igazi értékeink, mik azok a kapcsolatok, melyek összeköthetnek bennünket a világgal úgy, hogy közben nem adjuk fel önazonosságunkat, hanem erősítjük önismeretünket, önmagunkhoz való hűségünket is.

*Ipolyság, a 2004. esztendő
virágvasárnapja előtt*

Tinódi Krónikájának címlapja

Tinódi Lantos Sebestyén honti-nógrádi históriái

A XVI. század kiemelkedő magyar költője, énekszerzője, Tinódi Sebestyén deák históriás énekeivel „*már életében beírta nevét mind az ország, mind pedig a sebes iramban bontakozó magyar irodalom emléklapjaira*”. (Szakály Ferenc. Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve. In: Tinódi Sebestyén: Krónika. Budapest, 1984. 8.) *Cronicáját* már a kortársak is „versben elbeszélte igaz történelemnek”, azaz „megfellebbezhetetlen *hitelű kortörténeti forrásnak*” tekintették.

Krónikásunk énekeinek irodalomszempontú megközelítése tán bennünk is azt az érzést keltheti, amit sok más szakemberben, hogy „*kétségbeesett erőfeszítéssel verssorokba tördelt prózát olvasunk, amelyet nem felemelnek, hanem valósággal lebéklyóznak a fantáziátlan »vala-vala«-és ragrímek*”. Tinódi azonban – mint azt Szakály Ferenc is megállapítja – „*egyáltalán nem volt híjával azoknak a képességeknek, amelyek e korszakban egy jó költőnek szükségeltetnek*”. (1984. 41.) Többen is rámutattak a Tinódi-versekben felfelbukkanó „*erős költői erudíció*” jeleire s azokra a szakaszokra, melyek „*mintegy megelőlegezik*” például Balassi *Egy katonaeénekének* ismert sorait is. (Szakály F., 1984. 42.) S mint Szakály Ferenc hangsúlyozza: több olyan Tinódi-részlettel is találkozhatunk, „*amely a 16. századi magyar világi líra csúcsteljesítményeit idézi*”. (1984. 43.)

Nekünk nem tisztunk most Tinódi verselésének költészeti-esztétikai értékelése. Az irodalmi kapcsolatokról szóló kötetünkben a históriás énekek felvidéki, elsősorban pedig honti-nógrádi vonatkozásait keressük. A költő felvidéki kötődései talán közismertek, hisz tudunk kassai lakóhelyéről, nagyszombati tartózkodásáról, az e helyeken írt históriáiról stb. Krónikásunk megannyi versében tudósít a tájainkon történt eseményekről: a szalkai és a palásti csatáról például; Szitnya, Murány, Csábrág és Léva várainak „megvevéséről”; az apró kis végváarak, Drégely és Bussa hősieks küzdelmeiről, de olvashatunk az énekszerző alkotásaiban Szécsényről, Gyarmatról, Ságrol, Hollókőről és még sok más helyről is.

Buda eleste után a török egyre gyakrabban zaklatta és veszélyeztette a történelmi

Léva vára egy XVII. századi rézmetszeten

Hont és Nógrád megyét is. A Mohács utáni Hontban olyan történelmi jelentőségű csaták zajlottak, mint a szalkai mezőn vívott viadal, a drégelyi ostrom vagy a palásti ütközet. Megénekelni való példa akadt hát bőven az Ipoly mentén is.

Az első, tájainkon zajlott harcokról szóló históriás énekét 1544-ben Nagyszombatban írta Tinódi, *Az szalkai mezőn való viadalról* címmel. A törökök 1544-ben a lévai várban tartózkodó **Balassa** (Balassi) **Menyhártot** (1511–1568) háborgatták, aki felesége, Thurzó Anna révén jutott ehhez a véghelyhez.

A csatáról tudósító históriából megtudjuk, hogy Sábón esztergomi vajda öt török béggel együtt arra kérte a már Miskolcot dúló budai basát (Mehmed pasa), hogy Léva várában megtámadhassák a magyarokat. Az agác így könyörögtek:

„Tuggya jól nagyságod jól
szolgálatunkat,
Öt holnapja, hogy nem atták alafánkat,
Szabatságot kérünk, had űzzünk csatákat,
Az magyarokkal késércsünk
szerencsánkat.”

A basa beleegyezését adva ezeket a szavakat intézte alattvalóihoz:

„...kérlek, úgy járjatok,
Magyar vitézöknek szívet se aggyatok,
Az császár népében ti kárt se vallyatok,
Mert csak fejetökkel azért ti jáccotok.”
(Krónika. 1984. 468–469.)

Kiolvasható a versből – akárcsak más Tinódi-énekszerzeményből – bizonyos önkritika, társadalombírálat is, melyben Tinódi saját nemzetét ostorozza. Mint Szakály Ferenc is írja e jelenséget érintve: Tinódi véleményformálásán „már jóval korábban nyomot hagyott az éppen akkortájt kialakuló reformatori történelem-

AZ SZALKAI MEZŐN VALÓ VIADALRÓL

Támaszta az Isten az keresztyén népre
Pogán fejedelmet nagy vészödelmére,
Jelősben mindönnél ez magyar nemzetre,
Parancsolat szegésért büntetésére.

Jól értik az terck császár hatalmát,
Itt Magyarországon oly nagy birodalmát,
Mely nagy gazdasággal bírja Buda várát,
Ez országnak hatta nektök fél gallérát.

Nagy vészödelmeket az Budából tésznek,
Kin szegín magyarok igen veszikölnek,
Minap Memhet basa szálla terekeknek,
Hogy nagy gyorsasággal véle készülőnének.

Tinódi Az Szalkai mezőn való viadalról című művének megzenésített sorai és egyik hőse

szemlélet. A magyar reformáció költészetében az 1530-as évek végén merült fel az a gondolat, hogy az isten bűnei miatt – ki-vált a hamis, pápai vallás követéséért – »ostorként« bocsátotta a magyar népre a török hódítókat. Tinódi – pápa- és katolikusellenes él nélkül – már korai verseiben is gyakorta visszhangozza ezt az ötletet.” (1984. 51.) A szóban forgó költeményben például ígyképpen:

„Támaszta az Isten az keresztyén népre
Pogán fejedelmet nagy vészödelmére,
Jelősben mindönnél ez magyar nemzetre,
Parancsolatszégésért büntetésre.”
(Krónika. 1984. 467.)

Visszatérve a csata történetéhez, a róla szóló históriából megtudjuk, hogy Balassát

a váratlan támadás sem rettentette el, mert:
„Jó Balassa Menyhárt eszt hogy
megtudá,

Csak az egy imegbe kapuhoz szalada,
Szablyával forgódik, bátorságot ada,
Terekeket az kaputúl eltágítja.”

S a harc ezzel nem fejeződött be: a tulajdonképpen csata csak most kezdődött. Ahogy Tinódi írja:

„Jó vitéz Balassa lovára fordula,
Ságból jó legínyök érköztenek vala,
Az terekek után nagy vígan indula.”
(Krónika. 1984. 470.)

A sági „jó legínyök” körében volt **Thury György** huszár főlegény is. A támadókhoz csatlakozott továbbá a komáromi **Horváth Bertalan** meg a csatáról

Füleke vára egy XVII. századi rézmetszeten

a „suráni házában” értesülő **Nyáry Ferenc**. Ezt követően, mint Tinódi krónikája előadja:

„Kilencszázharminc lóval szépen telének,
Ipoly vize felé ők eleredének.

(...)

Szalkai mezőre mikoron jutának,
Az terek magyar zászlókat látának,
Ottan Ipol vizén el-általgázlának,
Ezök szömbe vívnek, egymásnak
mondának.”

(Krónika. 1984. 473–474.)

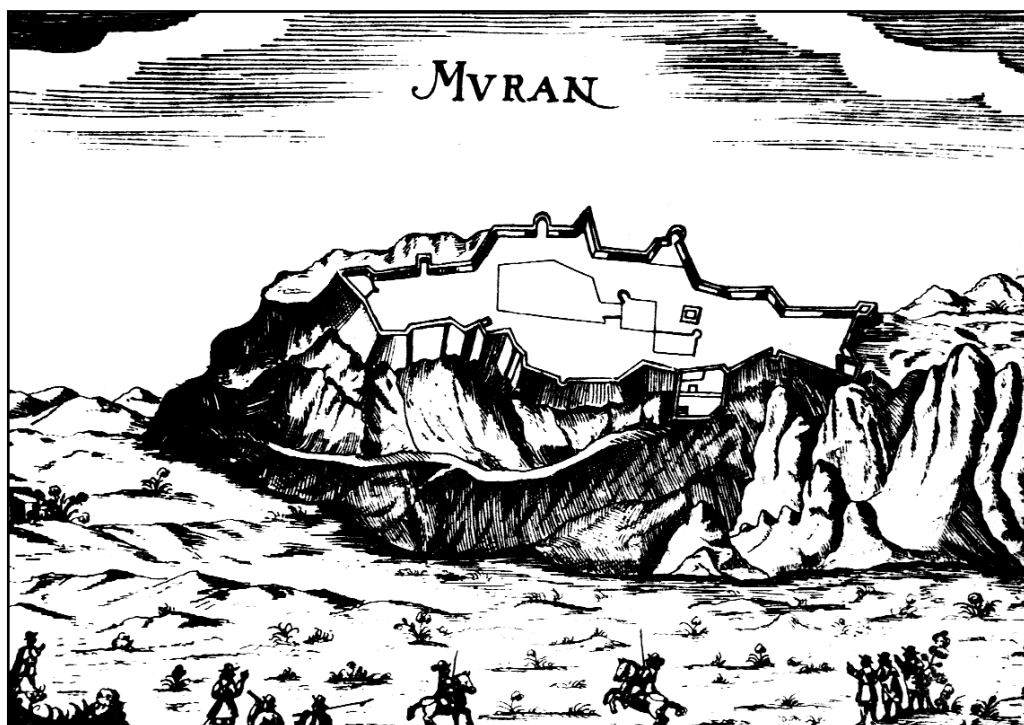
A csatavesztés után okkal búslakodott Mehmed pasa, hisz „...Jobb része vesztött császár szolgáinak”, ráadásul „Félelmet hoztanak az otthon valóknak,” s „Bátor szívet adtak mind az magyaroknak”.

A hatvanöt négysoros strófából álló históriás ének bevezetőjében Tinódi a török császár hatalmi törekvéseire fi-

gyelmeztet, hisz a magyaroknak már csak „az ország fél gallérát hatta”. A század énekmondója a szalkai hősök vitézi tetteivel az összefogást, a nemzeti öntudat ébrentartását példázza, s a megszabdalalt „félgallérnyi ország” védelmének fontosságát hangsúlyozza.

Az 1544. augusztus 16-án aratott győzelem kiemelkedően fontos a magyar történelemben, hisz annak híre Csanda Sándor szerint is „»szívet adott« a nagy vere-ségeket szenvedett keresztényeknek, s bizonyára a szenzáció erejével hatott a törökellenes küzdelmekről tárgyaló országgyűlésen is”. (Csanda Sándor főszerk.: Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Bratislava, 1981. 126–127.)

Az 1548-as országgyűlés elrendelte a felvidéki rablótörzsek lerombolását is, mert – mint Tinódi írja – ezekből „tolvajok állnak

Murány vára Bouttats Gáspár 1676-os rézmetsztén

az utakra”, s így „senki békével nem mehet Posonba”. Krónikásunk a várak elleni támadások eseményeit 1549-ben dolgozta fel Kassán. A mű címe: *Szitnya, Léva, Csábrág és Murán várának megvevése*. (Csáky Károly: *Honti barangolások*. 1985. 89., 101.)

Az első három vár **Balassa Menyhárté** volt. Közülük Szitnya és Csábrág esett Hont megye területére. A rablóvárak elfoglalásával a bécsi udvar **Salm Miklós** gróft bízta meg, akit művében Tinódi csak gróf Miklósnak vagy Mikolának nevez. Ferdinánd először a Balassi-várak ellen küldte a seregeket, mert:

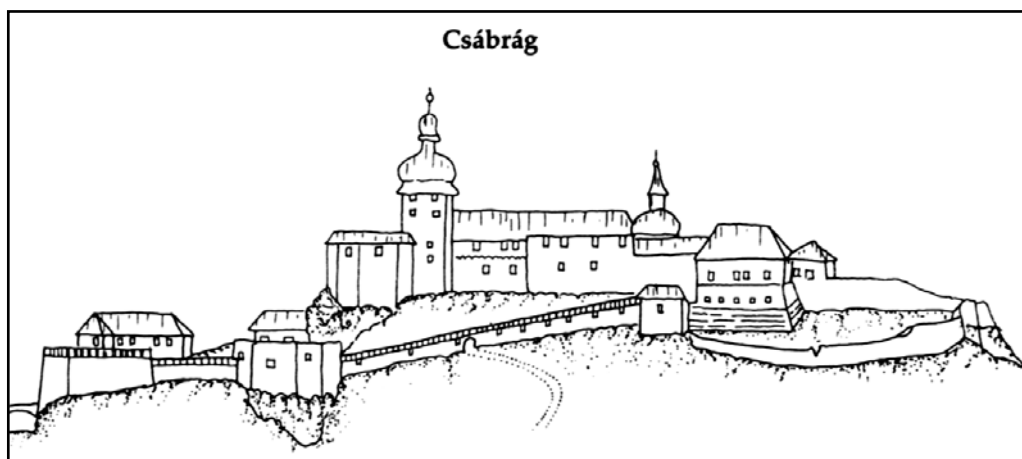
„Nagy haragja Balassira királynak,
Csábrág várát hogy nem adá királynak.”

Salm Miklós SZITNYÁT hamar meg szállta, mert a várból kirohanó **Bak Or-**

bán ötvenhatod magával fogságba esett, s mint a Tinódi-históriában olvashatjuk:

„Ezön az várbéliek búsulának,
Az hajdúk ott hamar meghasonlának,
Ellene az porkolábnak állának,
Az várat megadák az felségös királynak.”
(*Krónika*. 1984. 356.)

Lehetett is aztán „az gróf hadnagy nagy örömben”, hisz Szitnya szép és fontos vég hely volt, erős kővár hírében állott, s már a XIII. században védte a bányavárosokat. Az erősséget a császáriak sem rombolták le: Csábrággal együtt a Pálffyak, később pedig a Koháryak kezére került. Csak 1702-ben, a Rakóczi-szabadságharc alatt semmisítették meg. (Csáky Károly: *A Dunától a Szitnyáig*. Komárom, 2003. 294–295.)

Csábrág (Csorba Csaba könyvéből)

Egy kicsit távolabb, innen délkeletre építették hajdan a Hunt-Pázmán nemzetiség tagjai CSÁBRÁG VÁRÁT. Már a tatárjárás előtt is kővár volt, s a helyszínen időnként a magyar királyok is megfordultak. De ura volt a helynek egy időben Bakócz Tamás, Pálffy Pál, Koháry István és még sokan mások.

Birtokolta a várat a XVI. században Balassa Menyhárt is, Hont egykori főispánja, az ellentmondásos főúr. Sírkövére többek közt ezt írták: „a legkiválóbb hős volt, nagylelkű, fogadásához mindig hű, lelke az eget, hírneve a föld mindkét pólusát eléri”. Sajnos, az irodalmi hősként is szereplő főurat rablólovagként is nyilvántartották a maga korában. Meghasonlítását maga Tinódi sem rejti véka alá. Nézzük hát az említett história rá vonatkozó részét.

Salm a csábrági várat még a lévai támadás előtt körülrázatta, s hogy biztosabb legyen dolgában, még őrséget is hagyott ott. Tinódi így tudósít erről:

„Megszállá ugyanakkor Csábrágot,
Az vár keről állata ő nagy sáncot,

Ott hagyá vitéz Horvátinovitot,
Lovaggal, gyaloggal hogy őriznék
Csábrágot.”

(Krónika. 1984. 357.)

A lévai kemény harc után tehát Csábrág bevétele következett. A király katonái aljas és visszataszító cselekedethez folyamodtak, mellyel kapcsolatban költőnk az alábbiakat írja:

„Az harminckét fejet gróf elhozatá,
Az sáncból karókban felrakattatá,
Foglyok közül Móré Jánost hozatá,
Az várat megkérné, az fejekhez állatá.”

(Krónika. 1984. 361.)

Csábrág várat ezek után a védők feladták. Salm gróf cselekedete egyébként a királyhű Tinódinak se tetszett. Sajnálta Csábrág vesztését, mert tudomása szerint: „jó vitézek valának” ott; amiatt azonban, hogy a várat feladták, ők is „Megküssebödének az régi jó voltokban”.

A költő tisztában volt azzal, hogy a rablóvárok lakóit a császári udvar nemtörődömsége, rossz politikája tette útonállókká. Azt is tudta, hogy a rablólovagok va-

lamikor kiválóan harcoltak a török ellen. Éppen ezért rokonszenvvel beszél a sokáig ellenálló magyar vitézekről, s elítéli Salm Miklós támadóinak kegyetlenségét, öldöklő hadjárait:

„Óh, micsuda kegyőtlenök ti vattok,
Eszök, vitésségök nem gondoljátok,
Hogy fejéket szedni ti akarjátok,
Vitézi testöket azzal szidalmazjátok.”
(Krónika. 1984. 361.)

De lát némi jóságot is a végvári vitézekből rablólovagokká lett katonák ellen forduló főúrbán Tinódi. „Salm nyilván akkor lopta be magát Tinódi szívébe – írja Szakály Ferenc –, amikor 1549-ben, Balassa Menyhárt és Basó Mátyás várainak kifüstölésekor a megegyezésre és a magyar katonavezér kímélésére törekedett” (Szakály F., 1984. 36.):

„Ezön kéri gróf az jó vitézőket,
Ne vessessék az rossz házba fejéket,
Nyerjenek az jó királtúl kegyelmet,
Mert gróf szánnya vala veszni
jó legényöket.”
(Krónika. 1984. 357.)

A történelmi-hadtudományi szempontból egyaránt értékes, aprólékos leírásokon túl érdemes odafigyelni Tinódi állásfoglalására, elkötelezettségére is. Nem fukarkodik itt sem a bírálattal, az intéssel, a kemény szavakkal. Mindenekelőtt a szét-húzás, az ellenségeskedés veszélyétől óvja nemzetét:

„Aszt tudgyátok régtől fogva, magyarok,
Tinköztetök csak dúlátok, fosztátok,
Egymásra kegyőtlen agyarkodátok,
Ki miá vesztétök nagyobb részre
országtok.”

(Krónika. 1984. 353.)

A magyarságot bűnei miatt hasonlóképp ostorozza, mint később Balassi vagy

Zrínyi. Ennek ékes bizonyítékai az alábbi sorok is:

„Sok ostort Úristen vete reátok,
Szükségöt, döghalált és pogánságot,
Mindezzel es semmit nem gondoltok,
Immár nemzetségtök vannak mast
tirajtatok.”

(Krónika. 1984. 354.)

„A korai reformáció irodalmának egyik jellemző vonása ez – írja Szakály Ferenc –, a helyenként felettébb éles és addig elképzelhetetlenül szókimondó társadalomkritika.” (Szakály F., 1984. 56.) A következő Tinódi-sorok is elárulják, hogy „a költőnek is megvolt a maga véleménye a dúló, fosztó, egymásra acsarkodó nagyurakról”:

„Nagy siketség, vakság szállott reátok,
Fárahó királhoz hasonló vattok,
Hiszem, Isten keménítötte juhótok,
Sem prédikálással, sem énökkel
gondoltok.”

(Krónika. 1984. 353.)

Nyolc évvel a szalkai csata után Hont megye földjén egy másik nagy ütközetre került sor: a török ekkor DRÉGELY VÁRÁT tűzte ki a támadás célpontjául. A megye monográfiája szerint **Ali budai basa** tizenkétezer főnyi hadteste 1552. július hatodikán reggelén Nógrádon át érkezett meg a vár alatt elterülő, ma is Töröktábornak nevezett fennsíkra. Két hadosztály – mintegy nyolcezer ember – ott mindjárt tábornokot ültetett, a harmadik pedig – négyezer katona – Ipolyság és Balassagyarmat felől zárta körül a várat. A basa, aki estére érkezett meg, nyomban felszólította **Szon-dit**, hogy adja föl Drégelyt. A kapitány az ajánlatot visszautasította; erre Ali felgyújtotta a fapalánkot, Szondit pedig nagy küzdelemben a sziklavárba szorította.

Másnap már a kaputornyot lövette, s újra megadásra szólította fel a kapitányt. A második visszautasító válasz után teljes erőbevetéssel támadta Drégelyt. Július kilencedikére a törökök a két apródon – **Libárdyn** és **Sebestyén**en – kívül a magyar sereg valamennyi tagját elpusztították, a várat pedig rommá lőtték. S bár Drégely elesett, védőik erkölcsi győzelmet arattak; hősiességükkel a többi várvédő magyarnak is példát mutattak. (Csáky K., 1985. 95.)

Tinódi, aki históriás énekeivel mindig is a török elleni küzdelemre buzdított, s az ország egységének visszaállítását sürgette, 1553 decemberében Kolozsvárott tartózkodott, hogy munkáinak válogatott kiadását, a *Cronicát* megjelentethesse. Itt írta újabb nagy művét, a *Budai Ali basa históriáját*. A versbe több kisebb históriás éneket olvasztott be, amelyeket már előbb külön-külön is feldolgozott, mert – mint Bóta László írja – „a részletekig pontos adat- és körülményismerete nem alapulhatott mintegy kétéves visszaemlékezésen”. (In: Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái. Budapest, 1956. 237–242.)

Históriájában Tinódi nyolc vár, illetve végház elvesztéséről számol be. Köztük természetesen a drégelyi ostromot is megénekli. Műve „*férfias költészet*”; hősei „*erős emberek, talpig férfiak*”. Érvényes ez a megállapítás a Drégelyvár ostromát leíró honti históriára is, hiszen:

„*Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere,
Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitéssége,
Ott meg akar halni, azt ő már elvégezte.*”
(Krónika. 1984. 201.)

Hitében, elszántságában semmi sem rettentette meg hősünket. Hiába küldte a basa

Szondihoz Márton orosz papot is. Tinódi szerint Ali „*már későn költ ahhoz*”, hogy Szondi „*Az várat megadná, magát ne vesztene*”. S amikor már semmi remény sincs a győzelemre, a kis sereg kapitánya még akkor is küzd. Íme a halál előtti, megrendítő és mégis erő sugalló drámai kép:

„*Nagy szép dárda Szondinak kezébe vala,
Sebösölve térdön állván ő vív vala,
Romlott toron alatt általlótték vala,
Az fejét az hegyről alávetótték vala.*”
(Krónika. 1984. 202.)

Csoda-e hát, ha ezek után „*Jó dicséretben lőn Szondi vitéssége,*” s „*feje felé*” maga az ellenség állított „*írott kopját*”? Azt sem csodálhatjuk, hogy Tinódi műve később a hazafias témák valóságos tárházává vált: olyan költők énekelték meg századok múltán újra Szondi tettét, mint Czuczor Gergely, Kölcsey Ferenc vagy Arany János.

A *Budai Ali basa históriájában* még számos őrhelyről, várvedőről esik szó. Közöttük több akadt olyan, ahol Drégelyhez hasonlóan hősieken kiálltak a hazáért, de előfordult néhány más eset is. Fontos erőssége volt az Ipoly mentének a Nógrád megyei GYARMAT is. A XVI. század elején a bányavárosokat védő erődítményrendszer egyik láncszeme lett, s így a végvári harcok idején sokat szenvedtek mind a várvédők, mind a település és a környék lakói. Volt, amikor a város derekasán védte önmagát, a harcokból a gyarmati nők is hősieken kivették részüket. Ám az 1552-es drégelyi csata után a vár kisszámú őrsége reménytelennek tartotta az Ali basa seregével való szembefordulást. Hiába „*lőn*” hát Szondi vitéssége „*jó dicséretben*”, mert – mint Tinódinál olvassuk:

Szondi György, a drégelyi kapitány (Kolozsvári Grandpierre Emil rajza)

*„Ságra és Gyarmatra basa eleredé,
De az két kastélban ő egy embert sem lele.”*

Nem sokkal voltak bátrabbak a szécsényiek sem. Ez a település a XIV–XV. században szintén egyik védőbástyája volt Észak-Magyarországnak. A füleki vár afféle előbástyájaként a kereskedelmi utakat védte. A nagy kiterjedésű, falakkal és bástyákkal körülvett erősség magában foglalta a belvárost és a ferences templomot, s hosszú időn át **Losonczy István** volt Szécsény kapitánya. A törökök már 1550-ben megszállva tartották a környéket, és még ugyanebben az évben megtámadták a várat is, de Losonczy várvédői visszaverték a támadást. Sajnos, a kapitány később más helyre került, s 1552-ben több más honti és nógrádi várral együtt Szécsény is elesett. **Árokháti Lőrinc**, az akkori kapi-

tány Ali budai basa csapatai előtt felgyújtotta a várost, maga pedig a várkastélyba húzódott. Katonái azonban a füst és az éjszaka leple alatt elmenekültek. Ezek után a kapitány is megkísérelte nyolcadmagával a menekülést, de ő török fogságba esett. (Csáky Károly: Nógrádi tájakon. Pozsony, 1992. 125–126.) A katonák gyáva tettét Tinódi így örökítette meg históriás énekében:

*„Lám, nem merék várni az budai basát,
Ott meghasonlának sokan az füst alatt,
Éjjel kiszökének, megyön ki szalathat,
Árokháti hallá, látá csak nyolc szolgáját.*

*Csakhamar utánnok ő is el-kiugrék,
De nem szalathata, mezőben ellepék,
Mind nyolcadmagával fogva elviteték;
Az jó Szécsen vára szépen erőssítették.”*
(Krónika. 1984. 203.)

Drégelyvár ostroma

HOLLÓKŐ a következő vár, melyről említést tesz Tinódi. A megye legépebben maradt erődítménye a XIII. században épült „a Cserhát utolsó hullámának egyik taraján”, magasan a falu felett, amely ma már a világörökség része. Első birtokosa valószínűleg a Kacsics nemzetiségből származó hűbérúr, András volt. Az egykori belső várat az ötszögű, négyszintes, vastag falú öregtorony képezte, melynek gótikus ablakkeretei, faragott sarokkövei ma is jól láthatók.

Sajnos, 1552. július 15-én Ali basa serege ezt is könnyűszerrel elfoglalta, nem úgy, mint Drégelyt vagy a majd még említendő Bussát. Hollókőnek két porkolábja volt akkor, Csák Imre és Széki András (Csáky K., 1992. 137.) Mint Tinódi írja: „Imre megijedött, András vitéz vala, Imre az basának ott választ tött vala, Jó Hollókő várát ő megígyérte vala.” (Krónika. 1984. 204.)

Amiért András ellentmondott, Csák Imre darabontokkal támadott rá, s „Ha akkor ő kezét meg nem ragadják vala,” törrel döfte volna át Andrást. A várat végül feladták a basának, de Imrét, aki „magát ezzel gyűlölségbe hozá”, addig kergették, míg Törökországba nem szökött.

A **Buják** község fölötti Gomba-hegyen is láthatók várromok. Ennek központi részét a tatárjárás után építették egy régi földvár helyén. A várat Zsigmond adománozta feleségének, Cillei Borbálának túpénzként, majd a Báthoryak tulajdona lett. A hódoltság ideje alatt az erődítmény a török elleni küzdelmek fontos végvára volt. Északi szögletén a XVI. század közepén felépült a 20 méter átmérőjű kerek bástya, szabálytalan alaprajzú délnyugati udvarának oldalán pedig palota állt, melynek hat boltozott terme ma is felismerhető.

Tinódi a *Kapitán György bajviadala* és a *Budai Ali basa históriája* című műveiben tudósít az itteni eseményekről. **Kapitán György** 1550. augusztus 10-én párbajozott a vár alatti páston Hubiár agával, a szandai vár bégjével.

„Csuda szép sereggel kiindulának,
Buják alatt egy szép rétre jutának,
Az úrfiak szép öltözve valának,
Ott mely vígan nagy szépen jargalának.”
(Krónika. 1984. 496.)

A párviadalnak akkoriban nagy jelentőséget tulajdonítottak, hiszen csak a magyarok közül 350 lovas vett részt rajta. Ott volt Losonczy, Szécsény kapitánya, Balassa János, a Felvidék főkapitánya, Zoltay István, az egri hős, Bebek György és Zay Ferenc. A bajvívás eldöntetlenül végződött. Ahogy Tinódi megénekelte:

Drégely és Palánk vára

*„Ketten egymástúl ők búcsút vevének,
Seregökhöz ők nagy vígan menének,
Fegyverökből szépön levetközének,
Az Istennek nagy hálaadást tőnek.”*
(Krónika. 1984. 498.)

Drégely elését követően, 1552. július 19-én a törökök már Buják alatt voltak. Az őrség kezdetben ellenállt a túlerőnek, s Tinódi elbeszélése szerint a várat:
*„Ötödnapég basa erősen lőtteté,
Azért Buják falát egy cseppné sem sérté,
Császár kegyelmére es igen kéreté,
De nagy bátorsággal Nagy Márton nem
ígíré.”*
(Krónika. 1984. 204.)

Állt egykor BUSSÁN is egy „tornyos és kőfallal bekerített oltalomhely”, amelyről szintén megemlékezett Tinódi a Budai Ali basa históriájában. Hogy is ne emlékezett volna, amikor a tornyot és palánkját védő

vitész **Tercsy Mihály** hősiessége még az elenséget is ámulatba ejtette. A maroknyi csapat, mely kilátástalanabb helyzetben volt, mint Drégely katonái, nem menekült el, a végsőkig védte őrhelyét.

*„Abban kevesen, de vitézők valának,
Vitéz Tercsi Mihál porkolábjá annak,
Nagy András, András deák és Szuhai
István,
Mondák, hogy az tornyot halálíg meg
se adnák.”*

(Krónika. 1984. 203.)

Ali basa először csak Arszlán béget küldi háromszáz törökkel ostromra, s csak miután a béget a vár védői egymás után többször is visszaverik, vonul ő maga a szécsényi táborból kapott segítséggel, mintegy kétezer főnyi sereggel Bussára. Ágyúkkal veszi ostrom alá a tornyot, az erődítményt rommá lövi, azonban az élet-

ben maradt védőket a kapitánnyal együtt szabadon engedi, méltányolva rettenthetetlen vitézségüket.

A tatárjárás után épült másik nógrádi várat, SZANDÁT már 1546-ban elfoglalta Mohamed budai pasa, de 1551-ben Horváth Bertalan gyarmati vitézeivel visszafoglalta s leromboltatta. Tinódi a *Varkucs Tamás idejében lött csaták Egerből és Kapitán György bajviadala* című históriás énekében egyaránt említi Szandát, akárcsak más nógrádi várakat (Füleket, Gács). Az itteni török aga vívott meg 1550-ben Kapitán Györgygel Buják vára alatt.

A híres GÁCSI VÁRAT elsőként a Losonczyak birtokolták, többek közt az a **Losonczy István** is, aki 1547-ben főispánja volt Nógrádnak, 1552-ben pedig Temesvár kapitányaként egy hónapig állta a török ostromát. Miután feladta a várat Ahmed pasának, az a sebesülten foglyul ejtette és lefejeztette. Losonczy hősiességét Tinódi *Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról* című terjedelmes históriás énekében örökítette meg. A költő így kezdte művét:

„Sok csudák közzül hallyatok egy csudát,
Mint elvesztétök az vég Temesvárat,
Benne vesztétök jó Losonczy Istvánt
Sok jó vitézzel. Szánnýatok halálát.”
(Krónika. 1984. 175.)

A költő csodálta Nógrád főispánját, a közben II. Ferdinánd hűségére áttért törökverőt. Krónikájában hosszan dicsóítja a jeles magyar harcost, az önfeláldozó hőst, miközben ismét felszólítja nemzetét az összefogásra, az egységre:

„Derék krónikában én nem olvastam
Ily jelös úrfit, hírrel sem hallottam,
Ily vitésséggel veszőtt volna végházban,
Azért hogy méltó írnom krónikában.

*Immár magyarok mind széllal pillagtok,
Hogyha lehetne már feltámadnátok,
Még es jó hittal Istent imággyátok,
Mert ha nem segél, majd elfogyatkoztatok.”*
(Krónika. 1984. 195.)

S térjünk most ismét vissza egy kis időre Hontba. Alig egy hónappal Drégely veszése után a török újabb csatát vívott itt. 1552. augusztus 10-én PALÁST alatt az egyik legnagyobb mezei ütközetre került sor: közel tizenkétezer török s majdnem ugyanannyi császári katona állt egymással szemben. **Ali budai basa** volt az egyik, **Teuffel Erasmus** a másik fővezér.

Tinódi a palásti csatát 1553-ban az *Ördög Mátyás veszödelme* című históriájában örökítette meg. A versben szereplő Ördög Mátyást, azaz Teuffelt Ferdinánd császár küldte a felföldi várak megvédésére, illetve visszaszerzésére. A császár üzent hadnagyainak és magyar hadainak, hogy – mint Tinódi írja –

„Javokért, hasznokért, megmaradásokért
Gyűlnének, vívnának az ő hazájokért,
Ne vesznének mind el az nagy tunyasággért,
Vármegyék hogy hallák, gyűlni kezdenék
azért.”

(Krónika. 1984. 209.)

S bár a sereg hónapokig vesztegelt Léván, 1552. augusztus első napjaiban mégis elindult Drégely irányába. A terv szerint Füleketig vonult volna, hogy ott egyesüljön a már összegyűlt, hétezer főből álló felkelőcsapattal, s vele együtt a bányavárosokat is védje. Közben Teuffel az Ipolysághoz közeli EGESEN ütött tábornak, ahol gondtalanul töltötte idejét, s még csak a hadi helyzetet sem mérte fel kellőképpen. Viselkedése Tinódinak sem tetszett; históriájában bírálja is őt tettéért,

gúnyolja „bölcsségét”, könnyelműségét és önteltségét:

*„Hadnagyok Ördögnek gyakran ízenének,
Hogy ő feljebb lépnek, és öszvemennének,
De ő véle magát basa ellen elígnék.”*

(Krónika. 1984. 211.)

Históriájában Tinódi a tőle megszokott aprólékossággal mutatja be a csata rendjét, a csapatok összetételét, a felvonuló vezéreket. Szerinte a keresztény hadak azért veszítették el a csatát és négyezer foglyukat, mert harc közben kigyulladt a lőporszekerük, ami pánikot okozott a csatatéren:

*„Mely gonosz szerencse ott nékik adaték,
Csudaképpen álgýúpor ám felgyútaték,
Terekek örülnek, Allá kiáltaték,
Az királ szép hada azzal megrémölteték.”*

(Krónika. 1984. 214.)

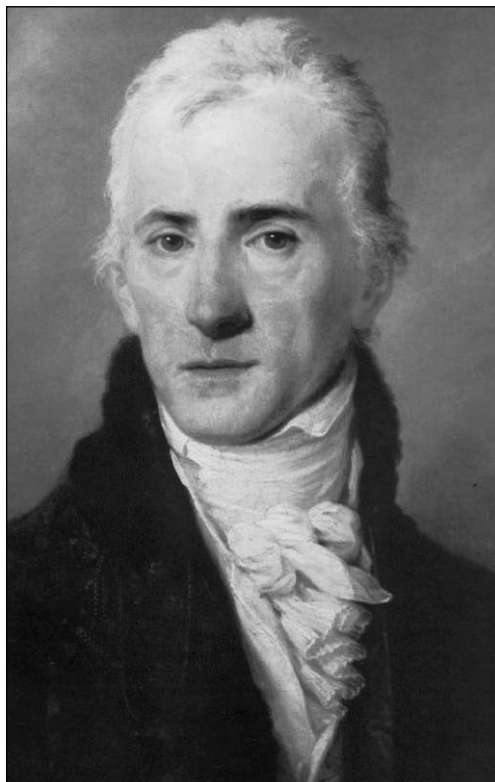
A palásti csatavesztés következtében Hontban a törökkel szembeni ellenállás első nagyobb hulláma megtört. Az ellenség nyomban befészkelte magát a közeli várakba. Hatalmát kiterjesztette a szomszédos megyékre is; a népre pedig hosszú időn át a keserves hódoltsági sors várt.

A palásti csata tiszteletére azon a helyen, ahol **Sbardelatti Ágoston** (Dudics

Palásthy Lajos Ex librise – Emlékkápolna a palásti csata helyén

János Ágoston) váci püspök elesett, a Palásthy család egy emlékkápolnát (képoszlopot) emeltetett, s a Csemadok helyi szervezete emléktáblát helyezett el. A helyet azóta is kegyelettel őrzik. A török kor honti-nógrádi harcainak emlékét pedig valamennyien még alaposabban megismerhetjük nagy énekmondónk imént idézett műveit olvasgatva.

Kazinczy Ferenc nógrádi útjairól

Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő, műfordító és nyelvújító, a magyar irodalom nagy szervezője is megannyi szállal kötődött a Felvidékhez. Talán elég, ha csak kassai tartózkodását vagy az eperjesi jurátuskodást említjük. A nagy műveltségű, széles látókörű és sokoldalú nemesember iskolákat irányított, folyóiratokat alapított és szerkesztett errefelé, részt vett a közéletben stb. Levelezett itteni emberekkel, beutazta az ország eme szegletét, s

ennek irodalmi nyomai is vannak. Mi most csak a *Magyarországi utak* című munkájának nógrádi vonatkozásaival foglalkozunk.

Kazinczy vonzalma a geográfia iránt korán kezdődött. A háromkötetes magyar irodalomtörténetben (A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk.: Szauder József. Budapest, 1968) olvassuk: „*Apja már a kisfiútól is az irodalmi fellépést sürgette. Magyarország földrajza c. kötete Kassán, 1775-ben meg is jelent – a kis Kazinczy kínos zavarral osztogatta ki tanulóársai között a záró vizsgán a könyvecske példányait. De még ez a merőben iskolás és a család hiúságát legyezgető kis esemény is erősíthette öntudatát. A következő évben ugyanis újabb művet készített sajtó alá, Bessenyei Der Amerikaner című német nyelvű elbeszélését fordította magyarra.*” (271.)

S bár irodalmi lexikonunk szerint az 1775-ben kiadott *Magyarország geografia... lerajzolása „egy hirtelen összefirkált gyermekes kompiláció”, s Kazinczy később „egyre inkább szépíróvá fejlődik”* (Magyar Irodalmi Lexikon A–K. Főszerk.: Benedek Marcell. Budapest, 1963. 604.), a földrajzzal való kacérkodást később sem hagyja abba. Szeret utazni, barangolni, nyitott szemmel jár a világban. Élményeit papírra veti, úti jegyzetei élvezetes olvasmányok. Az író jó érzékkel mutat be tájakat és településeket, természetet és embert; összekapcsol történelmet és jelent, emlékeket és frissen szerzett élményeket.

Magyarországi utak című művében külön fejezetet szán az 1831-es **nógrádi-gömöri** útjának. Szemeréékkel kezdte barangolását, Aszódot útba ejtve értek

Nógrád egykori székvárosa, Balassagyarmat, ahol Kazinczy először megállt (Kovalcsik András felvétele)

Acsára, Prónay bárók kastélyos falujába. Innen a dimbes-dombos tájon át Nógrád felé vették útjukat, hogy BALASSAGYARMATOT felkeressék. „Kiérénk az örökombok közül – olvassuk leírásában –, s elterülte előttiünk az Ipoly szép síkja. Balassagyarmaton vágyánk látni a megye országszerte tisztelt alispánját. Ülést tarta szobájában. (...) Viceispán úr látatá velünk, amivel Nógrád méltán kevélykedik; azt az épületet, ahol negyven rab gyapjat ecsetel és fon, s azt pakróccá szövi. Nem új megjegyzés, hogy a tömlöcök gonoszságok iskolái, és hogy a rabok onnan nem megjavulva, hanem teljesen megromolva jönnek ki, s az nem lehet másképpen: a durva bánásmód elmérgesíti lelkeiket, s együvé zárva, a gonoszok azokat is megtanítják tanításaik által, akik

oda csak botlás miatt jutottak. A nógrádi rab nappal szem alatt s a jobb társaságban lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik, s nem megalacsonító munkára fordíttatván, mint ahol vele utcákat sepretnek, s így keblében becsületszerzéseit elfojtják, végre kedvet kap a munkás életre...” (Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bratislava, 1979. 595–596.)

Országjáró útja során NAGYKÜRTÖSÖN is megállt Kazinczy. E helyről az alábbiakat írta útinaplójában: „Nagy-Kürtösön a tavall megholt helytartói tanácsos, Ambrózy Lajos úr tiszteletes özvegyénél egy szép napot tölténk. – Szent érzésű háznép! – És mely csendes rend, mely nyugalom!

A hely keskeny völgy oldalán fekszik s kevés lépésnyire a házhoz emelkedik egy

domb, melyen az eső és a hóvíz mély árkokat ásott. A hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevedtek meg. De éppen ezek a vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az utak rajzolásában. Én szebb magányt nem ismerek. Szenvedő szív itt leli magát kénye szerint.” (596–597.)

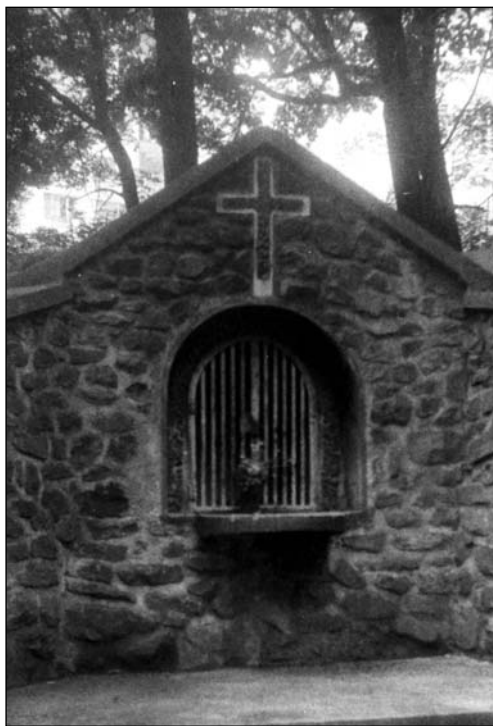
A késő reneszánsz kastélyt, melyben az író megszállt, a XVII. században építette az Ambrózy család, majd a XIX. század első felében klasszicista stílusban átalakították. Ekkor **Ambrózy Lajos** (1778–1830) volt a tulajdonosa, aki 1806 és 1817 között másodalispánja volt Nógrádnak. A később királyi kamarás és helytartósági tanácsos feleségét emlegeti írásában Kazinczy. Sajnos, az író által dicsért szép domboldal, a park és benne az Ambrózyak családi sírboltja ma siralmas állapotban van, akárcsak a kastély. Pedig az utóbbi rangját akár egy, a Kazinczy-látogatást megörökítő emléktábla is emelhetné.

LUDÁNYHALÁSZI (Ludány, Nógrádludány) a következő nógrádi település, melynek vannak Kazinczy-vonatkozásai. Itt született II. Rákóczi Ferenc kancellárjának, Ráday Pálnak fia, **Ráday Gedeon** (1713–1792) irodalomtörténész és földbirtokos, aki szintén híres könyvgyűjtő volt; kitartó munkával gyarapította apja hagyatékát, melyet később péceli kastélyában helyezett el. A mintegy tízezer kötet birtokosa kapcsolatban állt korának jeles személyiségeivel, többek közt Batsányi Jánossal és Kazinczy Ferencsel is. Fia, Ráday II. Gedeon (1745–1801) koronaőr lett, s lelkes támogatója volt a magyar színészetnek. A harmadik Ráday Ge-

deon (1806–1873) szintén pártolta a hazai színművészetet, s később a Nemzeti Színház igazgatója lett.

Kazinczy már 1803-ban járt barátjánál Ludányban. 1831-ben, nógrádi és gömöri útjai során, a közeli Nagykürtösről, Ambrózyéktól ismét ellátogatott a Rádaykastélyba, de már nem találkozhatott barátjával, csak a rokonokkal és Rádaynéval, aki – véleménye szerint – „*egyike vala a magyar föld első szépségű leányainak*”. (Csáky Károly: Nógrádi tájakon. Pozsony, 1992. 123–124.)

Útirajzában Kazinczy írt a kastély „tiszteletes kőrösfájáról” is, amely a múlt idők élő jeleként állt az udvarban. „*Még áll a két századot keresztülélt fa* – olvassuk a beszámolóban –, *s teljes erejében, s fiakat*

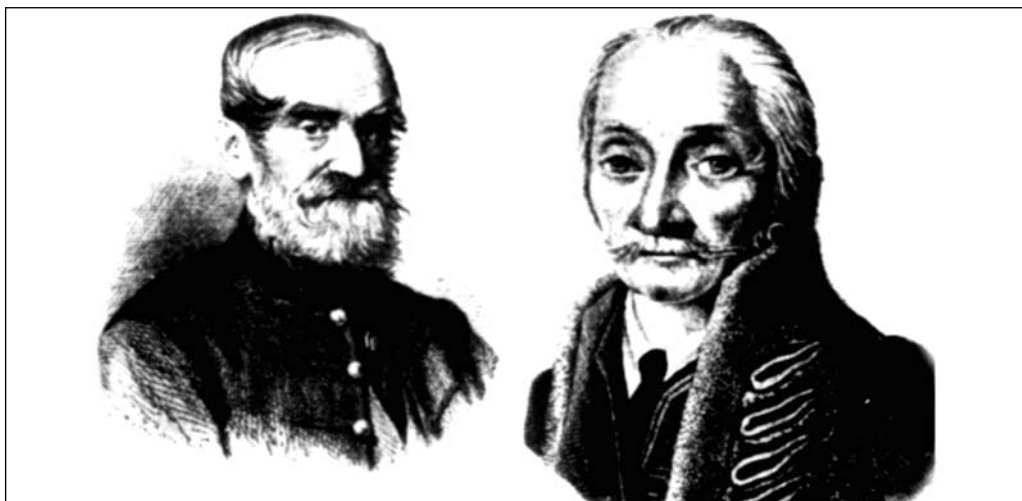
A nagykürtösi Ambrózy-kripta, melyet egykor Kazinczy is látott

Orlai P. Soma – Weiberzahl: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozója

Nógrád vármegye székháza. E mögött áll a „híres” börtön, melyről Kazinczy is ír

A vidfalvi kastély egyik lakója, Kubinyi Ágoston s a történetíró Mocsáry Antal

nevel maga körül. Oh, hogy ez, és ha majd ez végre kidől, azok emlékeztessék a tiszteletes ház maradékát az én, itt 1803-ban és most élt örömeimre, s beszéljék ügyünk barátjainak, hogy én ennek árnyékában együtt valék azzal, (...) kit minden más barátaimnál inkább szeretek.” (597. l.) A barát tehát Ráday Pál volt.

Kazinczy útjegyzei a helytörténeti kutató számára sok más, a Ráday-kastéllyal kapcsolatos adatot is megörökítettek. A személyes vonatkozásokkal átszőtt ludányi beszámoló zárósoraiból idézünk: „*Még áll a ház, s régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. október 1-sőjén született, s még bírja az asztalt, bár némely igazításokkal, melynél Rákóczi Ferenc a szécsényi mezőn, 1705. szeptemb(er) és októb(erben) tartott konventből ide áltjövén, ülést tartott és ebédelte: s nekem kedves vala képzelnem, hogy e mellette üle az atyám nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispány, s a konventnek egyik tagja.” (598.)*

A „palóc Olümposz” alatti településhez, KARANCSLAPUJTÓHÓZ több szállal is kötő-

dött Kazinczy. A Dobroda-patak völgyében meghúzódó falut – csak 1956 óta nevezik így – azelőtt BOCSÁRLAPUJTÓNEK hívták. A helységet ugyanis már a XIV. századtól a Bocsáryak birtokolták, akik aztán Mocsáryra változtatták nevüket. Mocsáry Ödön 1800 körül épített itt klasszicista kúriát, 400 éves alapokon. A másik, 1740-ből való klasszicista kúriát a XIX. században átalakították, majd újjáépítették.

Itt élt egy ideig, s itt is halt meg **Mocsáry Antal** (1757–1832) író, történész és nyelvész. A Hont megyei Bozókön született, s bár 1790-től Nógrád főszolgabírája volt, 1803-tól már csak a tudományoknak élt bocsári házában. Baráti köréhez tartozott többek közt Fáy András, Vitkovics Mihály és Kazinczy Ferenc. Vitkovics versben, Kazinczy pedig útirajzában állított neki emléket. A két jeles személyiség egyébként gyakran váltott levelet is egymással. Levelezésükből kiderül, hogy kölcsönös rokonszenvvel fogadták egymás munkáit. Kazinczy egyik

Losonc főtere a XIX. században

A Kubinyi-kastély Viddefalván

levelében például így vall Mocsáry monográfiájáról: *„Te azzal a munkával olvasóidnak kincset adtál, magadnak felejtethetlen dicsőséget szereztél.”* Mocsáry fő művéről, a *Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai esmertetéséről* (Pest, 1826) van szó, amely az első magyar nyelven írt monográfia Nógrád megyéről. (Csáky K., 1992. 218–219.)

Mi sem természetesebb, hogy nógrádi útjai során Kazinczy Mocsáryt is felke-reste. *„Kevés idő múlva azután – írja útirajzában – Lapujtón valánk vagy mivel a rút hangzású neveket kerülni illik, mint a rossz ómenüeket, Bocsáron inkább; mert a két hely eggyé forradott, s Bocsár a Mocsáry háznak praedicatumot ada – Mocsáry Antal úrnál. Ez a lelkes, szíves s Nógrádnak leírása által tiszteletes ember kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferencnek, kedves sógora consil. Puky Ferencnek.”* (598.)

El kell még mondanunk, hogy a magyar irodalom nagy szervezője Mocsáryhoz ír-

ta élete utolsó levelét, melyet maga már nem tudott elküldeni Bocsárra. Kazinczy Eugénia továbbította Nógrádba, ezzel a megjegyzéssel: *„Mély bánattal kell jelenítenem a szegény atyám halálát, mely augusztus 23-ikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a rettenetes kolera betegségbe esett 21-dikén. S harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az áldott, pecsétetlenül találtuk ezt a levelet, ez volt az utolsó, melyet írt életében. A legmélyebb tisztelettel maradok alázatos szolgálója.”*

Nem sokkal fent említett halála előtt Kazinczy Bocsárról a közeli KARANCSKESZIRE is ellátogatott. Erről így ír: *„A hely a Karancs lábainál egy szomorú völgyben fekszik. Mi, kiesebb táj lakosai ide nehezen szokhatnánk. De a lelkek társaságában semmi táj nem kietlen.”*

A Dobroda-patak völgyi falu a Zách nemzetség egyik birtokközpontja volt. Egykor állítólag itt is lakott **Zách Felicián**, a lázadó főúr. A falu temploma a XIV–XV. században épült, 1774-ben „ba-

rokkosították”. Karancskeszin kezdte papi pályáját **Szabó István** (1801–1892) műfordító hellénista tudós, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja. A nagy tehetségű falusi papra ittjártakor Kazinczy is figyelte 1831-ben. „S ki hitte volna, hogy itt egy valaki görög nyelven olvassa az antológiát s a Meleáger virágait magyar földre ülteti által. – »Hova is tévedtetek ide görög lélek szép művei?« – Ezt kiálthatnám fel a Moliere ismert szavai után. Szentkirályi Szabó István, káplán Karancskesziben, Ludány és Bocsár közt, fordítja őket. Ismeretsége, valamint érdemes esperestjé is, mindkettőnknek igen kedves vala.” (599.) Vajon felfedezhetne-e egy mai utazás során ilyen tehetséges papokat az isten háta mögötti településeken is Kazinczy? Mert a rozsnyói premontrei papneveldeből kikerült Szabó István bizony nem akárki volt, hisz elsőként fordította magyarra Homérosz műveit, az Iliászt és az Odüsszeiát.

A sok apró település után június 20-án ismét egy városba érkezett az utazó. LOSONCON épp akkor „tartá gyűlését” Nógrád megye „első alispánjának, Gyurcsányi Gábor úrnak előülése alatt”. S mint beszámolójában írja Kazinczy: „Életem éveinek hosszú sorában ily nyugalmas férfit kormányon még csak egy mást láttam, s talán nem még szebb gyűlést soha.” (600.) Itt találkozott a másik viceispán úrral, Tihanyi Ferencsel, valamint Prónay Jánossal és Kubinyi Ferencsel is.

Losonc ekkor virágkorát élte. Kazinczy megemlékezett még útirajzában a református kollégiumról és tanáiról, a törtérelt oktató Kovács Benjámin úrról, Steller Jánosról, aki a filozófiát és a római irodalmat tanította, valamint a logika és poézis tanáráról, a pataki Cséh Miklósról. Meg-

említi a líceum bibliotékáját, az előmenetelt illetően pedig megjegyzi, hogy az „igen szép, mely onnan is jöhet, hogy a tanulók száma egy-egy osztályban nem nagy, míg péld. Patakon egy klassziszba kétszáz gyerek is szoríttatik”.

Kazinczy lelkesedéssel említi, hogy a „luther. prédikátor is igen értelmes pedagógus és egész erővel rajta van, hogy az iskola tekintetbe jusson”. Azt is hangsúlyozza az egykori tanfelügyelő, hogy: „A tót és német nyelvű vármegyéből is ideküldetnek a gyermekek megtanulni a nemzet nyelvét, s örvendezve látánk, hogy a tót és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarul folyvást beszélők váltak. Gyönyörűen és idegen származást el nem áruló hangon deklamálták a Kis, a Berzsenyi, a két Kisfaludy s Vörösmarty énekeit s egyike a Dayka Homályos bánatját is. Áldás a szent igyekezetre s annak érdemes lelkesítőjére.” (603.) Vajon milyen kommentárt fűzhetne ehhez az idő távlatából a kisebbségi hívő ember?

Az imént említett Kubinyi Ferenc, akivel Losoncon találkozott Kazinczy, testvére volt Kubinyi Ágostonnak, aki meghívta az utazót VIDEFALVÁRA is. A közigazgatásilag Losonchoz tartozott faluban egykor a **Forgáchok** emeltek egy régebbi alapokon álló, építészeti szempontból igen értékes háromszárnyú barokk kastélyt. Ez később a Kubinyiaké, majd az Asbóthoké lett. **Kubinyi Ágoston** (1799–1873) barátságban volt Horváth Istvánnal, Szemere Pállal, Fáy Andrással és Kazinczyval is. A kiváló természettudós és gyűjtő videfalvai gyűjteményét tehát megtekintette Kazinczy is, aki itteni látogatásáról többek közt ezt jegyezte fel: „Kubinyi Ágoston úr, Videfalván, testvére Ferencnek, meghí-

A gácsi várkastély ma (Csáky Károly felvétele)

va bennünket, s egy délután kimenénk hozzá. Mutatta zoológiai, numizmatikai, mineralógiai, ornitológiai gyűjteményeit, könyveit. Oh ha ilyet minden megyéinkben lehetne látnunk! Az ilyenek szerzésére pénz is kell, de néha elég a gond is.” (600.)

PODRECSÁNY, illetve annak gyönyörű természeti környezetben épült kastélya volt az utazók következő megállója. „Szendrői Török János úr, Podrecsányban ebédre köteleze bennünket magához. A hely útjában fekszik Zólyomnak. A ház dombon áll s előtte egy ültetett fenyves erdőcske vonja magára az ott elmenők szeméit, mert a tájnak itt még nincsenek fenyvei. Az udvart angol izlésű kert öleli körül. A hegyeket szép erdők lepték el mindenfelé s a Gács várhegye s a Karancs, mely magasán nyúl ki alantabb társainak sorából, új dísszel nevelik a táj szépségét.” (602.)

„A Losonci-medencében, egy »kiterjedt völgy« közepén fekszik a történelmi emlékekben és művelődés-, valamint ipartörténeti hagyományokban egyaránt bővelkedő GÁCS, az egykori mezőváros és járási székhely.” (Csáky K., 1992. 92.) Ha a történelmi emlékekről esik szó, talán elég, ha csak a híres várkastélyt, illetve gótikus várat, annak lakóit, a **Losonczyakat** vagy a **Forgáchokat** említjük. Az ipartörténeti hagyományokat illetően feltétlen említést érdemel a gácsi sóház, a majolika- és a posztógyár. Aztán nem hagyhatjuk említés nélkül a patikusként itt tevékenykedett híres festőművészt, **Csontváry Kosztká Tivadart**, vagy azt, hogy az itteni templomban látható a nógrádi festő, **Kubányi Lajos** 1889-ből való oltárképe, a művész egyik legnagyobb méretű olajfestménye.

Arról is tudunk, hogy a Gácsról indult Losonczy István tetteit és cselekedeteit

megénekelte Tinódi Lantos Sebestyén; részletesen írt a helységről a megye monográfusa, Mocsáry Antal; a gácsi hős Anna lányának udvarolt Balassi Bálint; járt a várkastélyban maga Petőfi is, aki útirajzaiban szintén megemlékezett a településről. S természetesen megállásra készítette Gács 1831-ben Kazinczyt is, aki szinte mindenre felfigyelt itt. *Magyarországi utak* című munkájában többek közt az alábbiakat írja a helyről: „Gácsnak vára királyisan lebeg az alatta elterült völgy felett nyolc pavilonával. Új alakját dél felé Forgács Zsigmond nádortól vevé; mostani ura elseperteté kapuja előtt a hasztalan épületeket s így a kilátást szabaddá tette. A hegy déli oldala bort terem, keleti oldala erdős-kert. A helység nyugot és dél felé fekszik alatta.

Hazánknak ez a legnevezetesebb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készít s felel a szinekért. Hatszáz embernek ad dolgot szünet nélkül s hetenként másfélezer ezüst pénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit, mihelyet elkészültek s azok ott azon áron adatnak, melyen itt.” (602.)

Kazinczy XIX. század eleji naplója több szempontból is fontos lehet számunkra. Megismerhetjük belőle a sokoldalú ember érdeklődési köreit; fény derül abból eddig kevésbé ismert kapcsolataira stb. Erősíti kötődésünket a szülőföldhöz, tágtja történelmi-helytörténeti ismereteinket, felkelti érdeklődésünket egy-egy vidék, tájegység iránt. Nem utolsósorban pedig az irodalmi kapcsolatteremtésnek és bővítésének hatásos eszköze lehet a kitárulkozó útirajz.

*Petőfi Sándor (Plugor Sándor grafikája.
Kálmán Imre Múzeum, Siófok)*

Petőfi és Selmechánya

Petőfi biográfiájának felvidéki vonatkozásai kapcsán különös figyelmet érdemel Selmechánya. A költő eme észak-honti város jeles iskolájában, az evangélikus líceum híres „sárgára meszelt” épületében végezte egy ideig tanulmányait. Szellemét és itteni emlékeit már a XIX. század derekán is idézték, többek közt a Palóc-föld neves szülötte, Mikszáth Kálmán, aki szintén diákja volt az iskolának. Mindezekelőtt a *Petőfi-legenda Selmeceen* című írását érdemes elolvasnunk.

Az evangélikus líceum keletkezésének ideje a reformáció kezdetére esik. Új otthont, amelyhez 1864-ben hozzácsatolták a Kachelman család által adományozott épületet is, 1686-ban maga a hitközség vásárolta. A XIX. század elején az épület már szűknek bizonyult, ezért 1826 végén úgy döntöttek, hogy azt lebontják, s helyén újat emelnek. Amikor a következő évben elkészültek az emelettel, az egyház elhatározta, hogy „az épületet 2 emeletre emeli”. Az akkori idők oktatási követelményeinek megfelelő modern épületet 1830. június 25-én avatták fel ünnepélyes keretek között.¹

Petőfi Sándor tehát már az új líceumépületben folytathatta tanulmányait az 1838/39-es tanévben. Aszódról került ide a „humanisztikus tagozat” első évfolyamába, a „rhetori” osztályba. A humanisztikus tagozatban főtantárgyként tanulták a latint, a második évben pedig a görögöt is. A „rhetorban” Selmechányán még olyan tantárgyakat oktattak, mint a költészettan, a római régiségek, Magyarország történelme, latin költők értelmezése, stílusgyakorlat, hittan és régi földrajz.

Dolgozatomban elsősorban olyan forrásokat szeretnék bemutatni, amelyek eredetijét egy évtizede láttam a Selmechányai Evangélikus Egyházközség Levéltárában, s melyek fénymásolatai birtokomban vannak.² Ezenkívül szót ejtek a Petőfi tanárai-val kapcsolatos véleményekről, röviden érintem a költő selmeci vonatkozású verseit és levelezését, illetve közlöm a honti Petőfi-kultusztörténet néhány adatát is.

Amit a levéltár rejteget

A Selmechányai Evangélikus Egyház Levéltárában a még megmaradt dokumentumokban Petőfire vonatkozóan is fontos

adatokat találunk. Az iskola egykori anyakönyvének 89. lapján, az 1838/39-es tanévre felvett diákok közt találjuk a Petrovics Sándorra vonatkozó adatokat. Petőfit kilenccediként jegyezték be az anyakönyvbe, ekkép: „*Petrovits Alexand. 17. Ann. Aug. Conf. Hung. Kis-Körös. Pest. Pater Stephanus, Lanio, Szabad-Szállás – in Cumania min. Rhetor; Imi Anni, 3Imi Aug. Alumnus. E schola Aszód. Eminentis.*”³ A beírás lényege: a 17 évesnek feltüntetett Petrovits Sándor evangélikus vallású volt, Kiskörösön született Pest megyében, Magyarországon; édesapja István, foglalkozását tekintve hentes (mészáros), szabadszállási lakos, Kiskunság.

Két dologra feltétlen oda kell figyelnünk: az életkor bejegyzésére és a név írásmódjára. Petőfit ekkor (1838. aug. 31.) 17 évesnek tüntetik fel, holott még a 16. évét sem töltötte be. Az életkor nemcsak az anyakönyvben, de az értesítőben (Relatio) is így szerepel. Nem véletlen elírásról van szó, Petőfi mondta ilyen idősen magát. Ennek okára egyik életrajzírója, Fekete Sándor mutat rá, megkockáztatva ama feltételezést, miszerint „*a költőt nagyon is gyakorlatias elgondolások vezették: mivel egyre többször kellett arra gondolnia, hogy az iskolán kívül fogja folytatni pályáját, biztosítani akarta magát az életkorára hivatkozó elutasítások ellen! Ami ha igaz, már Selmecre sem azzal a céllal érkezett, hogy az iskolapadban töltse következő éveit...*”⁴

A költő nevét először „Petrovits” alakban jegyezték be. A Relatio-ban már „Petrovics”-nak írták, de tudomásunk van a név más alakban történt írásmódjáról is. Ugyancsak Fekete említi, hogy a Selmecre magyarként érkezett Petőfit a magyar és

A selmeci evangélikus líceum

szlovák nacionalizmus küzdelme „*még lelkesebb nemzeti szellemre gerjeszthette*”, s „*Csakugyan ennek jelét lehet felfedezni abban, hogy vezetéknevét a korábbi ts vagy cs végződés helyett ch-val írta, mert azt magyarosabbnak találhatta, mint ahogy ekkor merülhetett fel benne először a kiskun származás eszméje is*”.⁵

A diáktársak

Petőfi évfolyamában, mint azt a Relatióból kiolvashatjuk, 37 tanuló volt. Osztályuk a „*líceum kapuján bemenve jobbra az első volt*”.⁶ Mivel a tantárgyakat közösen hallgatták a II. éves rhetorokkal, további 52 tanuló is itt kapott helyet. Ezek neve és egyéb adatai szintén szerepelnek a közös értesítőben.⁷ Itt azonban csak az elsőéves tanulótársak nevét és legfontosabb adatait tesszük közzé. A keresztnéveket akkor latinul, rövidített formában anyakönyvezték. Mi is ezt a módszert követjük. A helyneveknél itt-ott a latin megnevezést is alkalmazzuk. Ilyenkor zárójelbe tesszük a magyar megfelelőjét. Az apák latinul feltüntetett foglalkozását, társadalmi állását mi nem mutatjuk ki külön-külön, csupán összegezzük majd a magyar megfelelőket.

Az I. rhetort látogató tanulók megyék

Sor-szám	A tanuló neve, (életkora), vallása	Születési helye (vármegye)	Apja neve, lakhelye
1.	Argay Joh. (18) ev.	Orosháza (Békés)	Pál, Orosháza
2.	Baross Car. (15) ev.	Kiskőrös (Pest)	József, Kiskőrös
3.	Bertán Andr. (17) ev.	Prinzdorf (Hont) (Berencsfalu)	Pál, Prinzdorf
4.	Dlhányi Sigism. (17) ev.	Csővár (Pest)	+ János, Csővár
5.	Ferjencsik Sam. (15) ev.	Vetusolium (Zólyom) (Zólyom)	János, Vetusolium
6.	Goldberger Jos. (17) ev.	Bélabánya (Hont)	József, Bélabánya
7.	Halenay Car.Neosolium	(Zólyom) (Zólyom)	András, Neosolium
8.	Hankus Adolph. (14) ev.	Pálfalva (Nógrád)	Antal, Pálfalva
9.	Hrencsik Car. (16) ev.	Klenóc (Gömör)	András, Klenóc
10.	Jamriská Joh. (14) ev.	Klenóc (Gömör)	Péter, Klenóc
11.	Jacobsohn Car. (17) ev.	Buda (Pest)	Károly, Buda
12.	Justh Franc. (16) ev.	Mediolanum (Lombardo) (Milánó)	János, Neosolium
13.	Kardoss Sam. (16) ev.	Baczúrov (Zólyom)	Sándor, Baczúrov
14.	Kolpaszky Mich. (16) ev.	Báth (Hont)	János, Báth
15.	Krupecz Em. (16) ev.	Dengeleg (Nógrád)	István, Dengeleg
16.	Lichard Lud. (16) ev.	Libetbánya (Zólyom)	?, Libetbánya
17.	Lukácsik Steph. (17) ev.	Carpona (Zólyom) (Korpona)	András, Carpona
18.	Mokányi Mich. (16) ev.	Dezsér (Trencsén)	Mihály, Dezsér
19.	OsztróLuczky Joh. (18) ev.	Bér (Nógrád)	István, Dezsér
20.	Patay Car. (15) ref.	Baracska (Bars)	Péter, Baracska
21.	Petrovics Al. (17) ev.	Kiskőrös (Pest)	István, Szabadszállás
22.	Plachy Sam. (16) ev.	Nemesvarbók (Hont)	István, Nemesvarbók
23.	Rell Paulus (17) ev.	Tiszovnyik (Nógrád)	Pál, Ábelova
24.	Sallay Steph. (16) ref.	Kalonda (Nógrád)	István, Kalonda
25.	Sárközy Steph. (16) ev.	Ebeck (Nógrád)	István, Ebeck
26.	Schmidt Georg. (15) ev.	Dacsólom (Hont)	János, Dacsólom
27.	Soltész Georg. (16) ev.	Tótkomlós (Békés)	András, Tótkomlós
28.	Szalay Frid. (15) ev.	Csíktarcsa (Pest)	György, Csíktarcsa
29.	Szeberényi Joh. (14) ev.	Selmecbánya (Hont)	János, Selmecbánya
30.	Szeberényi Andr. (15) ev.	Maglód (Pest)	András, Pest
31.	Székács Paul. (17) ev.	Orosháza (Békés)	János, Orosháza
32.	Szloboda Joh. (15) ev.	Selmecbánya (Hont)	János, Selmecbánya
33.	Tessedik Em. (16) ev.	Nyíregyháza (Szabolcs)	Jozsef, Nyíregyháza
34.	Tarcsányi Joh. (16) ev.	Lentvora (Nógrád)	Dániel, Lentvora
35.	Wissnyánszky Andr. (15) ev.	Palást (Hont)	Mátyás, Palást
36.	Wladár Em. (15) ev.	Nemescsépcsény (Turóc)	János, Csepcsény
37.	Wladár Joh. (15) ev.	Nemescsépcsény (Turóc)	János, Csepcsény

szerint így oszlottak meg: Bars (1), Békés (3), Gömör (2), Hont (8), Nógrád (7), Pest (6), Szabolcs (1), Trencsén (1), Turóc (2), Zólyom (6). Vallásukat tekintve két tanulót kivéve valamennyien evangélikusok voltak. A reformátusokat a baracskai (Bars megye) Patay Károly és a kalondai (Nógrád megye) Sallay István képviselte.

A szülők foglalkozását, társadalmi állását illetően 8 nemesifjú, 5 polgárcsalád gyermeke járt az osztályba, s a diákok szülei közt akadt 7 mézárós, 6 igazgatótanító, 1-1 bányász, irodavezető, gazdatiszt, építész, erdőbérelő, illetve erdőfelügyelő is. E tekintetben Petőfi tehát nem számított egyedülállónak az osztályban. A legtöbb diák állandó lakhelye egyezett a szülőhellyel. Petőfi a kevés (3) kivételhez tartozott.

Illyés Gyula írja *Petőfi Sándor* című művében, hogy a költőt körülvevő diákoknak csak egy kis töredéke volt magyar, s a diáktársak közül csak a magyarok szerették őt.⁸ Nos, talán a bemutatott adatokból is kiderül, hogy a kép egy kicsit más lehetett. A Petőfit körülvevő évfolyamtársaknak megközelítően a fele magyar volt, s feltételezhetően ennél is többen beszéltek a magyart. Már Aszódról, az előző iskolából is többen jöttek vele. A líceum anyakönyvében az 1838-ban érkezett diákok közt találjuk például Dlhányi Zsigmondot, Osztróluczky Jánost és Krupecz Imrét. De akadtak Aszódról érkezettek a felsőbb évfolyamokban is. Minden valószínűség szerint magyar volt osztálytársa, Argay János, aki a szarvasi gimnáziumot látogatta régebben, Selmeceen pedig a Nemes Magyar Társaságban is tevékenykedett, ahol 1838. október 31-én „*példás szólástehetséggel gyönyörködtette*” a tagokat.⁹ Ba-

ross Károly Petőfi szülővárosából, Kiskőrösről érkezett. Közelebbi barátság fűzte Petőfit Dlhányi Zsigmondhoz is, aki később visszaemlékezéseit is megírta Petőfiről, s akivel a költő együtt vett franciaórákat Neumann Károlytól.¹⁰

Selmecebányán Petőfi együtt lakott Krupecz Imrével, a nemesvarbóki (Hont megye) Plachy Samuval és a csíktarcsai (Pest megye) Szalay Friggyessel. Az utóbbi két magyaron kívül a „melegszívű szlovák fiút”, Krupeczot is igen szerette Petőfi. Jó barátja lehetett a költőnek a béri (Nógrád megye) Osztróluczky János is, akivel a penci szüreten is együtt járt, s akit a Selmeceéről keltezett egyetlen fennmaradt levelében is emleget.¹¹ A maglódi fiú, Szeberinyi András is közel állt Petőfihez, s ő is közölt visszaemlékezéseket a költőről.¹² A Tótkomlósról érkezett Soltesz György szintén tagja volt a Nemes Magyar Társaságnak, 1838. november 9-én bírálta őt Petőfi.¹³ Magyar volt természetesen a már említett két református fiú, akárcsak az ebecki Sárközy István, Tarcsányi János Nógrád megyéből vagy a palásti Wissnyánszky András is.

A második rhetori osztály népes táborában – mellyel a költő egy tanterembe járt – szintén akadt számos magyar fiú. Ilyen lehetett a Boriból (Hont megye) származó református Lestár Imre és a szentgyörgyi (Bars megye) Nagy Bálint. Nagy Bálintot már 1832-ben jegyezte az érkezettek anyakönyve, tehát ő itt kezdhette gimnáziumi tanulmányait. A kisnemesi református Boriból jött Selmece 1832-ben a két magyar kisdiák, Lestár Károly és István, akik valószínűleg testvérei voltak az előbb említett Imrének.

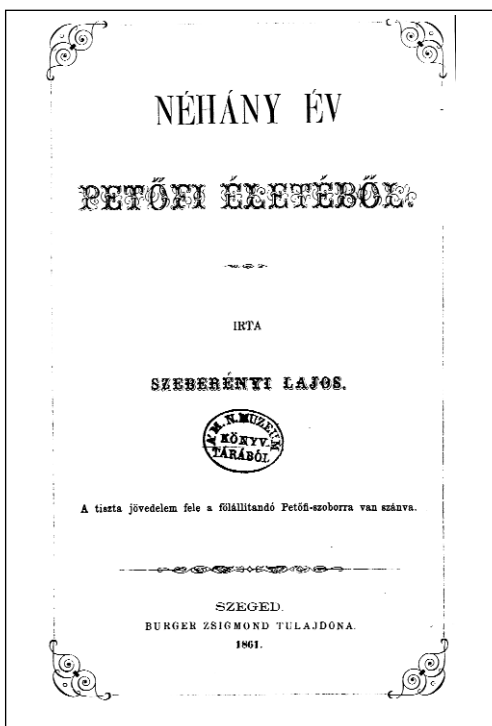
Szalatnyafürdő

vasas-sósfürdői különöek. Üdítő gyógyvize pedig természetes szénsavban az ország egyik leg-gazdagabb ásványvize. Vasutállomás helyben. Felvilágosítást ad a fürdő- és forráskezelőség: Szalatnyafürdő, utolsó posta Egeg

Feladó: Egegi körjegyzőség

ipolysági járás, Bars-Hont k.e.e. vm.

Szalatnyafürdő, ahol Petőfi Jókaival járt

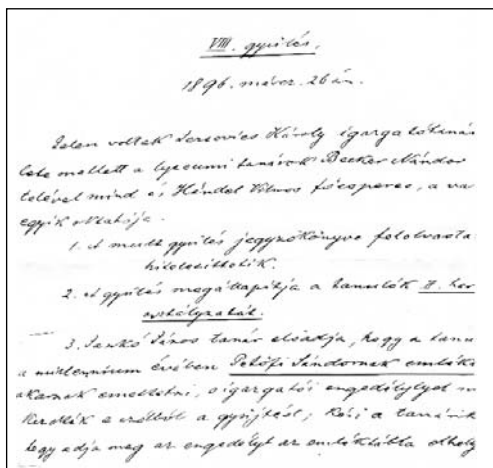

Szeberényi Lajos könyve Petőfiről

A második hévízgyörki Horváth Károly az aszói iskolából érkezett, akár csak Neumann Károly, akiről még lesz szó. A batorfalvi (Hont megye) Reguli János szülei is magyarok voltak. Egy ilyen vezetéknévű fiú, Reguli Pál pedig a magyar önképzőkörnek is tagja lett. Fekete Sándor idézi a társaság 1839. január 9-i jegyzőkönyvét, s ebben olvasható egyebek közt, hogy akkor „*Reguli Pál olvasá dicséretes munkáját, melyre cenzora Petrovich csak kevés csekélyebb értékű észrevételeket tett*”.¹⁴ Ugyancsak Fekete említi, hogy Petőfi távozásáról a diákok egy Reicher nevű társuktól értesültek, aki talán azonos lehetett a II. rhetorba járó ballassagyarmati Raicher Jánossal.¹⁵

A Petőfit körülvevő magyar diákok köre még ennél is népesebb lehetett, hisz kö-zük tartozhatott még a nagykürtösi Ben-de György, a sziráki Buocz Kálmán és Wallentínyi Sándor, a losonci Thomka Ferdinánd, Ujházy Lajos és Kabzán Ist-ván, a Nógrád megyei Póstyényi András és Honéczy János, a Bács megyei Eősze Ferenc, az ipolysági Kabzán Sándor, az egri Szudi testvérek, a Sülke pusztai (Hont megye) Gracza Antal, a szabadság-harc utáni korszak híres honti gerillavezé-re. Mintegy tizenkét vármegyéből kerültek Selmece a második diákok, legtöb-ben Hontból, Nógrádból és Zólyom me-gyéből (11–11). Ezt követte Pest (3), Bács (2), Bars (2) megye, de voltak a rhetorban Árva, Csanád, Gömör, Nyitra, Pozsony és Turóc megyeiek is.

Petőfi legjobb barátja Selmecebányán Szeberényi Lajos volt, szállásadóját pedig Proszperínyi Mihálynak hívták. A léha életű kamarahajdúnál a már említett há-rom barátjával lakott. A ház közel volt a

A selmeci tanári kar 1896-os jegyzőkönyve a Petőfi-emléktábláról

líceumhoz, a szlovák paplak mellett, a Felső-Rózsa utcában állt.¹⁶ Nem sokkal Selmecről való távozása előtt Petőfi az iskolásor utolsó házába költözött, egy Frndák nevű családhoz.

A tanárok

A gimnázium professzorát, aki a költő szavai szerint „szekundába ponálta” (vagyis „beszekundáztatta”) őt, **Lichard Dánielnek** (Daniel Gabriel Lichard) hívták. Róla így ír Illyés: „Félévkor Lichard, a lelkek ápolója, hittanból és római régiségtanból a fiúnak alig kielégítőt ad, magyar történelemből pedig, magyar történelemből! szekundát.”¹⁷ Lichardról többet is elmond Illyés: „nyugodtan rossz tanárnak, rossz embernek, ráadásul rossz hazafinak is tarthatjuk”.¹⁸

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy már Breznyik János, a líceum egykori igazgatója is egy kicsit árnyaltabban fogalmazott, s másképp vélekedett Lichardról az intézmény történetét összefoglaló kötetében. Ebből arról értesülünk

többek közt, hogy a harmincas évek végén az iskolában „Lichard Dániel ochtinai evangélikus lelkész hivatott meg, mivel az iskola kitűnő tanerőt nyert. Tanszékét 1838. november 9-én foglalta el”. Majd így folytatja Breznyik: „Ha alapos s bő tudomány, kivált az illető szakban, világos, tanulságos, érdekkeltő előadás, tanári teendőiben lelkiismeretes, pontos eljárás, szigorú fegyelemtartás oly kellékek, melyek a jó tanárnál megkívántatnak: úgy ezek Lichardban nagy mértékben megvoltak. Különösen a mennyiség- és természettant tudta érdekessé tenni s megkedveltetni növendékeivel, miket nem dictált, mint egyik elődje, Royko, hanem vezérfonalul Martinyi, pozsonyi tanár kézi könyveit használta: sőt az előbbi a zay-ugri terv szerint a retorikában is lévén előadandó, növendékei számára és pedig magyar nyelven maga is szerkesztett »Matematikai előcsarnokot«, melyről a szakférfiak még most is helyeslőleg nyilatkoznak.”¹⁹

A további fejezetekben Breznyik a Petőfivel szemben elkövetett „beszekundáztatásra” is kitér. „Az ő (vagyis Lichard – Cs. K. megj.) sürgetésére határozottatott, hogy ki minden tantárgyból elégtelen osztályt (= secundát) kap, mi eddig nem történt, felső osztályba át ne helyeztessék. Osztályzásnál szigorúbb lévén mint kollégája, Boleman, Petrovics (Petőfi) Sándornak 1839-ben ő adott secundát, de nem poeticából, melyet Boleman tanított, hanem Magyarország történetéből, mely akkor a retorikában és pedig latin nyelven adatott elő; éppúgy hittanból és a görög régiségtanból is primae ex ultimist, vagyis alig kielégítőt, mely kitüntetésben egyébiránt rajta kívül mások is részesül-

tek és pedig magyar s tót fiuk egyaránt, a miért nem állíthatni, hogy Petrovicst, mint magyar fiut secundázta volna meg; bár igaz, hogy nemzetiségre nézve Suhajdával egy húron pendült, s ha tovább marad itt, a lyceum a két tanár kegyezése alatt itt is, hol számos felvidéki tót fiú sereglett össze, könnyen oly viszonyok fejlődnek ki, a milyenekről a lőcsei iskola elhírhedt; legalább miattok a magyar irodalmi tanár állása és hatása nagyon megnehezítettetett volna.”²⁰

Az evangélikus egyház selmeci levéltárában megtalált értesítő (Relatio) alapján közlöm most Petőfi érdemjegyeit.

Illyésnek abban igaza van, hogy a selmeci tanár urak egy kicsit talán méltánytalanok voltak Petőfivel szemben. Hasonló nézetten volt a legjobb selmeci barát, Szeberényi Lajos unokája, László is, aki így ír egyik munkájában: „A költészettanból és a magyar történelemből való osztályzata mutatja leginkább tanárai igazságtalan voltát, mert ha nem foglalkozott is szívesen a latinul előadott és latin auc-

torokból kompillált költészettannal, de nagyon valószínű, hogy lényegében már akkor is jobban értett hozzá, mint tanára. A magyar történelmet pedig a legnagyobb buzgalommal tanulta, csakhogy nem az iskolai könyvből, hanem az akkori legújabb magyar művekből. Ez az akkori magoló rendszert nem elégítette ki. Stílusa valamennyi osztálytársa közt a legjobb volt.”²¹

Lichard Dániellel kapcsolatban már idéztük Illyés Gyulát és Breznyik Jánost. Lichard Tótlipcsén született 1812-ben és Szakolcán halt meg 1882-ben. Az egykori tanárt és teológust természetesen a szlovák művelődéstörténet is számon tartja. Kiemeli széles körű publicisztikai és népművelői tevékenységét. Népszerű kalendáriumokat (*Malý gazda, Slovenský kalendár*), szakfolyóiratot (*Obzor*) és tankönyveket szerkesztett (*Dvojdielna slovenská obrázková čítanka*). Számon tartják magyarul megjelent tankönyvét is (Mathematikai előcsarnok. Pozsony, 1842).²²

Tantárgy	Érdemjegy	Értelmezés	Mai fokozat Magyarország/Szlovákia	
Poetica (költészetan)	1	kielégítő	3	3
Geographia antiqua (földrajz)	1	kielégítő	3	3
Interpret. auct. lat. hungarica (latin–magyar interpretáció)	1	kielégítő	3	3
Exercitiis styli (stílusgyakorlat)	1	kielégítő	3	3
Doctrina fidei (hittan)	1 ex. ult.	alig kielégítő	2	4
Antiquitatibus Romanis (római régiségtan)	1 ex. ult.	alig kielégítő	2	4
Historia patriae (történelem)	2	elégtelen	1	5
Moribus (magaviselet)	1	kielégítő	3	3

Aki Petőfit megbuktatta, Lichard Dániel

Petőfivel szembeni feltételezett negatív magatartását sokan hosszú időn át eltűlozták. Ezzel kapcsolatban talán Csukás István vázolta fel a legmegbízhatóbb képet. Elismeri, hogy a selmeci iskola légköre Petőfi idejében nemzeti ellentétéktől feszült, de azt is megemlíti, hogy az akkoriban ott diákoskodó későbbi híres szlovák költő, Andrej Sládkovič „a szlovák fiatalokra nehezülő erős magyar nyomásról számol be”.²³ Lichard tanár ekkor itt valóban a szlovák nemzeti öntudat szenvedélyes ébresztője volt. Felhívja továbbá a figyelmet arra is Csukás, hogy „A századvég magyar nacionalizmusa előszere-ttel hangsúlyozta a selmeci »pánszláv törekvéseket«, az antagonisztikus nemzeti ellentéteket, kellő háttérrel festve ezzel saját korának elnyomó politikai törekvései-hez és az ennek érdekei szerint hamisított Petőfi-képhez”.²⁴ Csukás határozottan kijelenti, hogy Petőfi nem magyarsága miatt

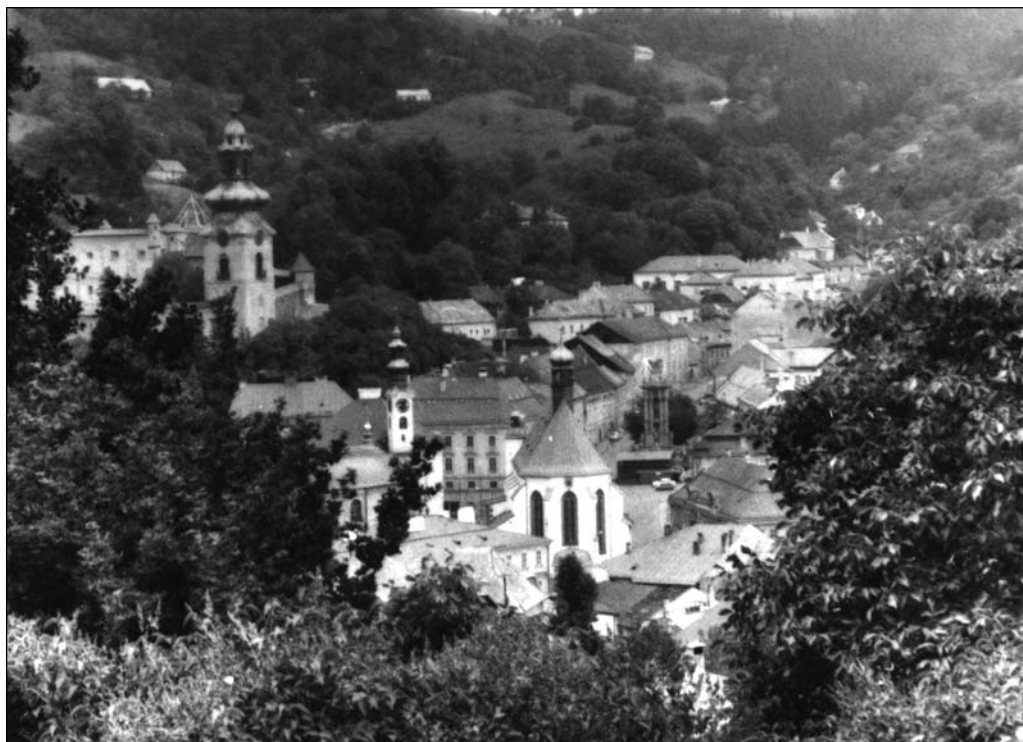
kapott elégtelen osztályzatot, és selmec-ről történt távozását nem lehet kizárólag Lichard számlájára írni.

A Lichard-kép árnyaltabbá tételét sokan mások is megkísérelték. Jakus Lajos szerint Lichard kéziratai „*nagyon fegyelme-zett, rendszerető emberre vallanak*”, s nem állt bosszút Petőfin jegyei lerontásával. „*Ennek nincs semmi írásos bizonyíté-ka, az egész csak rosszhiszemű feltétele-zés.*”²⁵ Kerényi Ferenc munkájában olvas-suk: „*Lichard utóbb ideális bűnbaknak bizonyult Petőfi távozásáért, minthogy szlovákságának mindig hangot adott, Selmecen pedig a magyar és a német ön-képzőkör mellett megszervezte a szlovák diákokét is. Arra azonban semmilyen adat nincsen, hogy pedagógusi erélyeit nemze-ti-nyelvi szempontok is izgatták volna.*”²⁶

Fekete Sándor is hangsúlyozza, hogy nincs jogunk Lichard szlovák nemzeti érdemeit kisebbítenünk, ám arra is következtethe-tünk, hogy „*Lichardot Petőfivel szemben nemzetiségi elfogultság vezette*”.²⁷

Petőfi másik tanára, **Boleman István** (1795–1882), aki a költészettant, a stílus-gyakorlatot, a latin szerzők interpretálását oktatta, szintén jeles pedagógus és tan-könyvíró volt. Publikált még több iroda-lomtörténeti és -elméleti könyvet is latin nyelven. Róla Petőfi barátai s maga a köl-tő is szeretettel beszéltek. Fekete Sándor viszont szóvá teszi Boleman „*csekélyke emberismeretét*”, s szerint a tanárnak bátrabban és határozottabban fel kellett volna ismernie diákja tehetségét.²⁸

Feltételezhető, hogy Selmecbányán az említett konfliktus (konfliktusok) igazi oka az oktatás nyelvének idegen ízében volt elsősorban. Tehát nem a tanárok tár-gyi tudásának vagy a diákok értelmi

Selmecbánya (Böszörményi István felvétele)

szintjének hiányosságában leledzett mindig a hiba. Mindezt egyébként Breznyik is kritikusan elismeri iskolatörténetében: „A főbaj azonban nem az volt, hogy a tanárok szerfelett voltak terhelve, mert hisz a dolgokon könnyen segíthettek volna, ha mindenik osztályokban egy-két tárgyat magyarul adtak volna elő, hanem inkább az, hogy a tanárok vagy egyáltalán nem tudtak magyarul, pl. Royko a felső, Sasko az elemi osztályban, vagy a magyar nyelvben még oly járatlanok voltak, maga Boleman is, ki latinul könnyen és szépen beszélt, hogy valamit magyarul előadniok ha nem is nagy, de mégis némi fáradság-gal járt volna.”²⁹

S most nézzük, valóban mindenkivel szemben olyan szigorúak voltak-e a líceum

tanárai, mint azt Breznyik emlegeti. Magaviseletből tényleg mindenkit szigorú mércével mértek, hiszen összesen 29 kielégítő, azaz hármas minősítést adtak. Erre szükség is volt, hisz Lichard igazgatósága előtt igen fellazult a fegyelem a líceumban. A messzi idegenből idesereglett diákokat különböző helyeken szállásolták el, a fiatalabbak és idősebbek egyaránt sok-sok veszedelemnek voltak kitéve. Tanáraiknak tehát erre is tekintettel kellett lenniük. Kicsit pontatlan és túlzó tehát az az állítás, miszerint: „Magaviseletből, vagyis közszerepelemből is csupán azért kap a fiú elégségest, mert elégtelent csak kicsapáskor szokás adni.”³⁰

A latin költők interpretálásából is tizenégyen kaptak kielégítőt Petőfin kívül. Stí-

lusgyakorlatokból huszonhárom tanulónak volt hozzá hasonló jegye. Hittanból is tízenhatan kaptak még hármast. Az igaz, hogy magyar történelemből Petőfin kívül csak a klenóci (Gömör megye) Hrencsik Károlynak volt elégtelen osztályzata. Ő viszont másik három tantárgyból is ilyen jegyet kapott, ám ezeket az év végére kijavította. De adott Lichard a haza történelméből elégtelen a II. rhetorból is öt diáknak, név szerint a Bars megyei Eősz Ferencnek, a breznóbányai Lehoczky Zsigmondnak, a zólyomi Midnyák Jánosnak, a Turóc megyei Rutkay Lajosnak és a Bars megyei Tóth Pálnak. És más tárgyból is kapott még egy-két tanuló elégtelen osztályzatot, például a Zólyom megyei Kardoss János földrajzból, a baracscai Patay Károly stílusgyakorlatokból, a kalondai Sallay István ugyanebből.

Összefoglalva tehát a fentieket, az alábbi szerény következtetést tudom levonni:

1. Petőfi rossz előmeneteléhez – akár csak sok más diákéhoz is – nyilván negatívan járult hozzá, hogy a tanulók nem anyanyelvükön sajátították el a tudományok alapjait.

2. Az, hogy a költő hittanból és római régiségtanból elégségest, magyar történelemből elégtelenül kapott, nyilván Lichard rosszindulatának, túlzott szigorának s némi ellenszenvének is a következménye.

3. Lichardnak buzgó nacionalizmusa ellenére sem lehet mindent a számlájára írni Petőfi távozása miatt. Emellett Brezníky János véleménye s az újabb kutatások eredményei is megerősítik.

4. Bizonyos konfliktusokhoz, a helyzet ilyenné válásához hozzájárult az

adott környezet, de Petrovics (jó értelemben vett) hetykesége, rendkívülisége és lezsersége is.

5. A selmeci líceum a fentiek ellenére is jó színvonalú iskola volt, tanárainak legtöbbször kiváló szakember és tehetséges pedagógus hírében állott. A szlovák, magyar, német és latin közeg nyilván szült olyan feszültségeket, melyekkel másutt nem kellett a pedagógiai karnak szembenéznie.

Az is köztudott továbbá, hogy Petőfi igen sok helyen végezte iskoláit, s bizony máshol is voltak problémái, konfliktusai. Általában itt-ott nem a tehetség miatt bukdácsolt a gyermek, hanem egészen más tényezők játszottak közre. Köztük olyan pedagógiai, lélektani problémák is, melyeket nehéz lenne csak kategorikusan, így vagy úgy megítélni. Hisz a XIX. századi történéseket, oktatási módszereket, iskolapolitikai elveket nem mindig helyes XXI. századi szemszögből vizsgálni. Petőfivel voltak problémák például a pesti iskolákban is. Petrovics István a német nyelv miatt íratta fiát az itteni evangélikusokhoz, ahol aztán – épp az idegen nyelv miatt – csaknem minden tantárgyból elégséges osztályzatot kapott. El is vitte apja egy év után a piaristákhoz, ahol be sem vallották az evangélikusoknál töltött előző esztendő.

A hazafias nevelést, a magyarságot, a nemzetiségi toleranciát illetően ez igazán jó iskola volt, egy év után mégis továbbvitte innen fiát Petrovics István. Az igazi okokat nehéz lenne megfejtetni. Talán az nem tetszett az apának, hogy a gyermek 195 tanulóval volt együtt egy osztályban, s annyira meghúzódnak, hogy a híres tanár, Nagy Márton egy év alatt szinte

Honti emlékek Petőfiről.

Távol megyénkől született s még tavolabb lelté hős halálát. Semmi nevezetesebb momentum életéből nem fűződik vármegyénkhez. Nem írta örökszép dala-
inak egyetlen egyikét sem vármegyénk határai között.

De azért van róla nekünk is emlékezni valánk.

Más halandónál e kis adat följegyzése sem volna érdemes, de nála, a nagyok legnagyobbikánál a legjelentékenyebb kis esemény is kiváló érdekléssel bír.

1889-ben történt. Selmeceen járt iskolába. Az apja rossz értesítéseket kapott róla. Eszt egy levélben erősen megfeddette s kijelenté, hogy ezentúl egészen sorsára bizza. E levél február 10-ike körül jutott kezéhez.

Azonnal kétség volt a már régóta érlelt elhatározással, hogy nem tudja ugyan még merre; hová; de Selmeceen többé nem marad.

Minden kérdés, marasztalás dacára febr. közepén a Szeberényi testvéreknek — kikből a legjobb baráti viszonyban volt — „Isen hozád”-ot mondott — „ésokolta őket s aztán hátrá vellede datyuját, be-
dát — pusztára kepenyével s a csikörgő

hidegben még hajnal előtt kilépett. Selmece déli kapuján a Pest felé vivő utra.

Ferenczi Zoltán: „Petőfi életrajza” című jeles művében így emlékszik meg Petőfi saját elbeszélése után e fiatalkori kalandos utról:

„Még az nap a pár mérföldre eső *Prencsfalu*hoz (most Berenesfalu) érkezett s meghálni a korcsmába ment. Fázott is, éhes is volt; de csak öt váltógarasa lévén, hogy a tékhelyül kért szalmazsup árát is megfizethesse, nem mert egyebet kérni egy darab kenyérnél.

Falatozás közben beszédbe elegyedik a korcsmárossal, ki úgy látszik, hogy valamikor iskolába is járt. Beszéd közben a korcsmáros felesége, ki a kemence tövében állt, félénken integetett valamit Petőfinék, de nem bírta megérteni, szerencsére kiszólitják a korcsmárost s ekkor az aszszony elmondja neki, hogy az istenért ne vitatkozzék férjével, a ki hat iskolát végzett; mert kivált ha becsip, nem tűri az ellenmondást. Ilyenkor dühében annyira megfellekeszik magáról, hogy vendégeit ki is kergeti. Bejövén a gazda, Petőfi nem vitatkozott többé, legotrombább állításait is helyeselni, sőt dicsérni kezdé, mivel annyira megkedvelteti magát; hogy a korcsmáros ételt, bort hozat, megvendégeli, másnapra is ott marasztja, harmad-

nap pedig saját szekeren a legközelebb állomásig is elviszi.

Innen a Némethi, Ipoly Ság, Vác felé vivő országúton nem minden kerülő nélkül Pestre ment.

Minden esetre érdemes lenne egy kis utánjárásra azt a körülményt felderíteni, hogy ki volt az a jólelkű, barátságos korcsmáros, a ki Petőfit 1839-ben Prencsfalu-n oly szívesen látta s a ki hozzájárult ahhoz, hogy Petőfiink idő előtt az éhség től és fagytól el nem pusztult?

Erdemes utána járni, hogy ugyan ki volt az a nemes szívű ember, a ki bágytatlanul is, rövid időre Petőfi életmécénása volt?

Felkérjük a berenesfalusi körjegyzurat, nézzen utána, talán a község őreinek elbeszéléseiből vagy régi községi számadási iratokból megállapítható lesz a akkori korcsmáros neve.

Méltó a fáradozásra; haad mondjunk áldást emlékére.

Még egy kis honti vonatkozású adat van Petőfiről. De itt már a ha is szerep játszik. Ha elvette volna Petőfi Kappel Emiliát, úgy Kappel Pál t. barátunknak a kőltő nagybátyja lett volna.

A honti Petőfi-emlékekről szóló írás (Honti Lapok, 1899. VIII. 10)

észre sem vette őt. Egy helyütt magát az apát idézik, aki ezt írta volna: „*Elvettem őt onnan* (mármint a pesti piaristáktól), *mert a színházak körül ólálkodott...*” Tehát a színészet már Pesten is izgatta őt, s az apa fenyegetőzése is korábban érkeztek, mint a selmeci hónapok.

A Nemes Magyar Társaság s a selmeci vonatkozású írások

Visszatérve Selmechez elmondhatjuk, hogy a város a fenti kudarcok ellenére is jelentős állomása Petőfi életének. Megérkezése után nyomban tagja lett a Nemes Magyar Társaságnak, a líceum jó nevű önképzőkörének. Különösen Szeberényi Lajossal, a kör másodelnökével került jó barátságba. Erről még szólunk a későbbiekben.

Selmeceen a színházművészettel is komolyabban ismerkedett a költő. Buzgón

és rendszeresen látogatta a városban szereplő társulatok előadásait, amiből aztán bizonyos konfliktusok is adódtak közte és az iskola között. Erre utal a későbbi diák, Pesthy István is a *Selmeczbányai lyceumi Petőfi kör története* című írásában. A Pesthy-féle dolgozatot is tartalmazó érdemkönyvet a selmeci evangélikus egyház őrzi.³¹ Ennek fénymásolt lapjairól közöljük a terjedelmes munka Petőfivel foglalkozó részét.

„Az 1838/39 év a Magyar-Társaság, most már Petőfi kör előtt mindig a legnevezetesebb fog lenni, ekkor volt tagja a körnek hazánk halhatatlan költője, ekkor volt tagja a körnek a világirodalom kimagasló alakja, Petőfi Sándor. Mint elsőéves ékesszóló iratkozott be a körbe, midőn az aszódi algymnáziumot bevégezve tanulmányainak folytatására a selmeczi lyceumba jött. Petrovich már ekkor is ké-

szített apróbb próbákat és azokat megmutatta jó barátjának Szeberényi Lajosnak, a ki ekkor a kör elnöke volt. Szeberényi buzdította őt a munkálkodásra, ő beszélte rá, hogy lépjen fel a körben. Nagy költőnk oct. 31^{én} lépett fel először; a mikor is »nem szavalta dicséret nélkül a Csák című munkát, melyet valóban meg is érdemelt«. Nov. 7^{én} »A hűtelenhez irányzott elmeszüleményét olvasta fel Petrovich Sándor, mely felül bírálója (Szeberényi Lajos) egykét észrevételt közölvén, azt helyesnek tartá és érdemesnek emlékkönyvünkbe való beírásra«. Ez a bírálat fűzte össze szorosabban a két ifjút; és mily játéka a sorsnak! bírálat, kemény bírálat taszította egymástól e két keblet. Petőfi ugyanis nem szerette a kemény bírálatot, Szeberényi Lajos pedig szigorúan megróttá őt a későbbi időben »parasztságáért«. Akkor az írók ugyanis csak a classicus formában, szellemben irt műveket tekintették jónak, de nem a népieseket. Petrovich jan. 9^{én} jeles szavalatával nyitotta meg a kört és ugyan ekkor mint Reguli Pál bírálója is szerepelt. Utoljára tiündöklött fel költői tehetsége körünkben jan. 16^{án}, a mikor is felolvasta elnök urunk az iskolai pályától és tőlünk búcsut vett Petrovich társunk munkáit, melyekben a költészet becse oly kitünő volt, hogy meglepve figyelniünk kellett s egy szívvel szájjal munkáit az érdemkönyvbe beírni óhajtottuk.

Hogy miért kellett Petőfinek elhagyni a selmeczi lyceumot, azt tán mindnyájan tudjuk. Volt akkoriban ugyanis Selmeczen egy szintársulat, melynek előadásán a színészetért lelkesedő ifjú rendszeren megjelent. Ez pedig akkor nagy bűn volt. Tanárai nem jó szemmel nézték, házi gazdáj-

ja pedig atyja előtt úgy festette le, mint a legnagyobb korhelyt. Petőfi atyjának szigorúságától félve, ki ígérte, hogy majd meglátogatja elvetemedett fiát, nem hallgatva barátai marasztaló szavaira, fogta vándorbotját és télnek idején Selmeczről Pestre gyalogolt.

Petőfi emlékét körünkben a jegyző és érdemkönyvek tartják fenn. Két dolgozatot adott be a körbe, mind a kettő az érdemkönyvbe ítéltetett. »A hűtelenhez« cz. megvan most is, a »Költő keserve« címűt, azonban kitepték az érdemkönyvből. Ifjúkori kísérleteknek lehet ezeket nevezni, a mennyiben az egyikről a másikra vonatkoztathatunk. A rimei is nagyobb részt csak gyenge assonatiák, a melyeket a későbbi költő csengő rimjeihez hasonlítani sem lehet. Előadása sem olyan rövid, velős, hanem bővebb, terjengős.³²

Pesthy sorainak kommentálásától itt eltekintünk. Petőfi önképzőkörbeli tevékenységét ugyanis az életrajzok, újabb tanulmányok, kritikai kiadások részletebben tárgyalják, s a költő selmeczi vonatkozású munkáit bemutatva mi is visszatérünk még a témához.

S ha már az irodalmi kör munkáját itt érintettük, hadd mondjuk el, hogy az egykori alma mater falán látható az az emléktábla, melyet még a líceum Petőfi Köre állított névadója, a forradalmi költő emlékére 1896-ban. Az egyházi levéltárban találtam egy-két, táblaállítással kapcsolatos anyagot is. A tanári értekezletekről szóló egyik jegyzőkönyvben az alábbiak olvashatók: „Jankó János tanár előadja, hogy a tanulók a millenniumi évben Petőfi Sándornak emléktáblát akarnak emeltetni, s igazgatói engedéllyel megkezdték e célból a gyűjtést; kéri a tanári kart, hogy ad-

ja meg az engedélyt az emléktábla elhelyezésére. A gyűlés ennek megadására nem tartja magát feljogosítottnak, mivel itt az épületen való némi átalakítás forog szóban, de pártolólág átteszi az ügyet a kerül. iskolai tanácshoz, azon óhajának kifejezése mellett, hogy a tábla az épület külső falán, lenn helyeztessék el, és hogy feliratul csak Petőfi neve és az itt tartózkodás ideje tétessék ki. A tábla megrendelésével Jankó János és Lencső János tanárokat vélik megbízandónak.”³³

Egy későbbi gyűlésről tudósító jegyzőkönyv már a tábla elhelyezését dokumentálja: „Jankó János jelenti, hogy a Petőfi-emléktábla összesen 123 forintba került, és hogy a leleplezés jún. 8-án megtörtént.”³⁴ A líceumi alapítólevelek közt találtam olyat is, amely szintén az emléktáblával kapcsolatos. Itt közlöm a teljes szöveget.

Petőfi Sándor összes költeményei közt több selmeci vonatkozású verset is találunk. Az 1981-ben kiadott *Magyar iro-*

ALAPÍTÓLEVÉL A PETŐFI-EMLEKTÁBLA ALAPÍTVÁNYRÓL.

Keletkezett: 1896.

a./ Alapítók: A líceum homlokzatfalán elhelyezett Petőfi emléktábla adományozói.

b./ Az alapítvány célja, hogy kamatai elsősorban az emléktábla jó karbantartására s amennyiben ez nem igényelné, a „Petőfi Kör” céljaira fordíttassanak.

c./ Az alapítványt kezelő bizottság: A selmeczbányai ág. h. ev. líceum-főgimnázium Kormányzó Testülete.

d./ Vagyonérték: 400 korona.

e./ Elhelyezési mód: takarékpénztárban.

f./ Az alapítvány biztosítására külön intézkedésre nincs szükség.

g./ Az alapítvány kezelésére vonatkozó intézkedés, hogy az minden évben a líceumi számadásokkal együtt megvizsgálgatják és kamatai az adományozók akaratára értelmében használtatnak fel.

h./ Az alapítóknak az e./, f./, g./ pontokra külön fenntartásai nincsenek.

i./ Az alapítványt célján kívül más kikötés nem terheli.

Kelt Selmecbánya, 1907. június 19-én

Farbaky István
(líceumi felügyelő)

Fekete István
(Kormányzó, testületi jegyző)

Király Ernő

*dalmi hagyományok szlovákiai lexikona*³⁵ közülük hármat (A hűtelenhez, Szeberényi Lajos emlékkönyvébe, Neumann Károly emlékkönyvébe) nevez meg, illetve megemlíti: „A költő keservéről csak a Magyar Társaság jegyzőkönyvéből tudunk.” Ennek hitelt adva, magam is csupán az érintett verseket gondoltam selmecieknek.³⁶

Az újabb kutatások azonban már megcáfolták ezt. Lássuk hát a teljesebb selmeci Petőfi-termés biográfiáját. A *hűtelenhez* című verset Petrovich Sándor valóban a Magyar Társaság XIII. ülésén, 1838. nov. 7-én olvasta fel, illetve szavalta el Selmezbányán. A művet Szeberényi Lajos méltatta, s az emlékkönyvbe való beírásra minősítette. Az általunk idézett Pesthy a századforduló táján még látta a verset, akárcsak Kéry Gyula 1899-ben, aki akkor körúton járt Selmecen, később pedig közölte a költemény fakszimiléjét. Aztán eltűntnek hitték a kéziratot. Még Petőfi összes verseinek 1973-ban megjelent kritikai kiadásában is azt olvassuk, hogy nincs meg az érdemkönyv, de Petőfi versét különben is eltűntették belőle, s valószínűleg Kéry Gyula volt a „tettes”.³⁷ Azóta újabb adatokat közöltek a versről és az érdemkönyvről, többek közt Jakus Lajos Petőfi-kutató is.³⁸ Az 1838-tól vezetett érdemkönyvben (amely közben előkerült, s az Evangélikus Országos Múzeumban őrzik) mégiscsak benne van a szóban forgó Petőfi-vers. Nem is hiányzott onnan sosem, Jakus az eredeti szöveget és fényképét is közli. Petőfi verseinek eddig megjelent kötetei úgy tüntetik fel a vers keletkezését, hogy az Selmecen íródott 1838. okt. 26-án. Jakus szerint ez is tévedés, mivel Petőfi október 13-tól 27-ig

Pencen volt szüreten, tehát a verset is még ott írhatta. A hat versszakos szerelmi vers szakaszai egy-egy páros és ölelkező rímet tartalmaznak. A költemény „hűtelenje” egy Emma nevű lány, akinek kilétéről szintén sok egymásnak ellentmondó adatközlést olvashatunk.

Az *Áldozat* című selmeci zsengett nem említi irodalmi hagyományaink lexikona. Pedig a Balogh Károly-hagyatékából már 1956-ban a Pécsi Egyetemi Könyvtárba került. Petőfi hazafias lírájának első jelentkezése ez, s korábbi keletkezésű lehet, mint A hűtelenhez, mert Petőfi ekkor még Örmöfy Vidornak írta alá magát. Valószínű, hogy eredetileg Szeberényi Lajosnál volt a kézirat.³⁹ Petőfi összes műveinek kritikai kiadása (1973) közli a verset, ennek alapján tesszük itt mi is közzé:

„Sokalta már az ég
Az ember bűneit;
Lemosni áldozat
Képes csak vétkeit.

Választa a végzés,
S reád borút hozza:
Virúlni induló,
Vérrel kivítt haza!

Mert népek bűniért
Te lól az áldozat,
Feletted leng vadúl
A zordon kárhozat.”

(Selmec, 1838. dec. – 1839. jan.)

1839. február 15-e előtt keletkezhetett Selmecen a *Bú* című Petőfi-zsenge. Talán ez is a Szeberényi-hagyatékából került elő. A kutatók szerint ez valószínűleg azonos az érdemkönyvből kitépott (VII. kötet. 19. lap. 15. sz.), *A költő keserve* című verssel, melyet oda Petőfi saját kezűleg

Petőfi-emléktábla a líceum falán (Csáky Károly felvétele)

különben sem írhatott be, hisz a vers felolvasásakor már nem volt ott. A kutatóktól úgy tudjuk, hogy „Nagy a valószínűsége annak, hogy a kétféle címen egyazon költemény értendő”. Közülük a Bú lehetett a régibb változat.⁴⁰

A *Kegyetlen a végzet...* kezdetű sorokat Petrovich Sándor 1839. jan. 19-én írta Szeberényi Lajos emlékkönyvébe Selmechányán. Az egykori barátság ékes bizonyítékai ezek:

„Kegyetlen a végzet; nem hagy sok időig
örülni
Minket együttlétünk édeni napjainak.
Ámde az a földnek bármely részére
ragadhat,
Érted ezen kebel ég, s léssen örökre
hived.”

Szeberényi Lajosról (1820–1875) eddig is több szó esett már, s még visszatérünk hozzá. Ő a gimnázium után teológiát és jogot tanult. Költőként és szakíróként is ismert; publicisztikai, írói és fordítói munkásságával tulajdonképpen a szlovák–

magyar kulturális közeledés egyik előfutára volt. 1861-ben *Néhány év Petőfi életéből* címmel Szegeden könyvet is megjelentetett barátjáról. Sok fontos forrásadatot közölt, de nem rettent el a ferdítésektől sem. Ténykedésének, munkásságának megítélése, a Petőfi–Szeberényi barátság alakulásának elemzése nem e dolgozat feladata. Ezt egyébként már többen is megkísérelték. Most a Petőfi-művek kritikai kiadásához írt jegyzetek néhány sorát idézzük: „Hogy Petőfi eltávozása előtt Szeberényi Lajostól búcsúzott el versben, az akkori viszonyuk ismeretében természetes: Szeberényi akkor Selmecen afféle diákvezér, nagy tekintélye van, s megnyeri Petőfi rokonszenvét is. Ha némileg szépítve s egyoldalúan is, Szeberényi az igazságot mondja: »Én Petőfivel Selmecen léte első napjaiban azonnal megismerkedém s (...) ismeretségünk nemsokára legőszintébb, legtisztább barátsággá fejlődött. Szegény fiúk voltunk mindketten, a magyar nyelvet s irodalmat szerettük mindketten, a magyar társaságban – melyben egyébiránt akkor P. irántam, mint a társulat elnöke iránt, különös tisztelettel viseltetett, – együtt munkálkodtunk (...), nem volt nap, hogy vagy nála, vagy – többnyire – nálam ne találkoztunk volna. Együtt olvastunk, együtt tevének észrevételeket az olvasottak fölött, (...) sokszor együtt dolgoztunk, munkáit részint mielőtt végezte volna, részint mint készeket, velem közlél, véleményemet kérte irántok stb.« E tekintetben Szeberényi nem szépít; Petőfi valóban még később is megküldi neki több versét s »észrevételeit« kéri. Szeberényi azonban lassanként bizonyos fennsőbbbséges, pártfogói modort vesz fel, amit Petőfi később vissza is

utasít.” Az elhidegülés 1845-ben már el-lenségeskedéssé válik, jórészt Szeberényi hibájából. Bár 1848-ban Szeberényi újra közeledne Petőfihez, ő már nem mutatja jelét a visszaközeledésnek.⁴¹

Már idéztük Szeberényi Lászlót, Lajos unokáját, aki ugyancsak büszke volt a szóban forgó kapcsolatra és nagyapjára, mert mint írja: „*Már a szabadságharc alatt buzgón forgatta tollát Kossuth érdekében, s a nagy nemzeti gyász beköszön-tével majdnem tragikus végű fogságot szenvedett egy éles cikkéért.*”⁴²

Szerzőnk megemlíti továbbá, hogy Szeberényi Lajos Petőfinek négy levelét őrizte; ezek közül egyet még ő is látott: „*Fakó, elsárgult papír; lúdtollal írt finom karcsú betűk. Olyan szép tiszták ezek, mint írójuk lelke...*” Az emlegetett négy levél szerepel a *Petőfi Sándor Összes művei* című kiadvány VII. kötetében (1964) is. Az elsőt Páparól írta Petőfi 1842. júl. 7-én. Ennek selmeci vonatkozásai is vannak: „*Veled utoljára Pozsonban beszéltem – (...) –, onnan szüleimhez Pestre mentem, Pestről fel Selmecre testimoniumért...*” Emlegeti benne Domanovszky Endre (1817–1895) barátjukat is, aki a Magyar Társaság titkára volt Selmecbányán, később pedig ismert tanár és filozófiai író lett.⁴³

A szóban forgó selmeci útra 1841 áprilisában került sor. Április 17-én írta újabb selmeci keltezésű versét, a *Szeretlek, mint a hold...* kezdetű sorokat Neumann Károly barátjának emlékkönyvébe.

A Szeberényihez írt második fennmaradt levél ugyancsak Páparól származik (1842. nov. 2.). Ebben szó esik arról, hogy rendszeresen közöljék egymással újabb „elmeszüleményeiket”. Petrovich mellékel is egy köl-

teményt, *Az utolsó éj* címűt.

A harmadik levelet már kecskeméti színészként fogalmazza meg Petőfi 1843. március 5-én. A levelezésben itt fordul elő először a Petőfi Sándor aláírás. A köl-tő két verset mellékel Szeberényinek: *Az álom* és *Az első dal* címűeket. A versek teljes szövegét jegyzetekkel együtt megtaláljuk a szóban forgó kiadványban.⁴⁴

1843. július 21-én írja Petőfi a következő levelét Pestről. Ebben már érezni bizonyos kételyeit Szeberényivel szemben. Innentől kezdve barátságuk is egyre inkább elhidegült. Nyilván hozzájárult ehhez az előző levélben küldött két versre írt kemény Szeberényi-bírálat is.⁴⁵

S ha már a levelezésnél tartunk, hadd említsem meg, hogy Petőfinek egyetlen Selmecről írt levele maradt fenn. Ez 1838. nov. 1-jei keltezésű, s Petrovich egykori iskolatársának, Csörföly Lajosnak írta, beszámolva benne a penci szüretéről, emlegetve Prosperinyi Mihályt, jelezve Lichard érkezését, s aggódva Boleman tanár úr távozása miatt.⁴⁶

Visszatérve még Szeberényi unokájához, említett honti írásában más Petőfi-relikviákról is tudósít. Megemlíti, hogy Szeberényi Lajos tulajdonában volt Petőfi első latin könyve is. Táblájának belső felére ez a kis latin vers íródott:

„*Hic liber est meus,
Testis est deus.
Alexander natus,
Petrovics vocatus.*”

Szeberényi megjegyzi: „*Ezt a könyvet Petőfi Aszódon használta; nagyapám Selmecen jutott hozzá...*” Az Országos Evangélikus Könyvtárba került könyvről a kutatók megállapították, hogy a latin-német szótárt Petőfi a pesti iskolában

A tésai Boronkay-kastély, ahol Petőfi is járt

használhatta.⁴⁷

Egy másik ereklyét is említ Szeberényi László: Toldy Ferenc *Handbuch der ungarischen Poesis* című művét. Ennek első üres lapjára ez volt írva: „Vettem Selmecen 1838. dec. 3. f. 13. p. p.” Újabb tulajdonosa később az alábbi sorokat írta bele: „Szeberényi Lajos Petőfi Sándortól, midőn Selmecet el akarta hagyni.”

Távozás Selmecről – további Hont megyei kapcsolatok

Petőfi Selmecről való távozése, illetve annak körülményei jól ismertek az életrajzokból, illetve a kritikai kiadásokból. Sokat foglalkoztak ezzel Hont megyében is, hisz Selmec, az északi bányaváros a megye területén feküdt. A kultusz ápolói a helyi lapok, kiadványok voltak. Az Ipolyságon kiadott Honti Naptárban látott napvilágot a már emlegetett Szeberényi-

írás is. A Honti Lapok sem maradt mentes a témától. Olvashatunk többek közt ezekben Petőfi Selmec utáni első állomáshelyéről, a Szentantal melletti Berencsfalváról, hisz itt tevékenykedett az a „jóllelkű” kocsmáros, aki megmentette az éhségtől és a fagytól a Selmecről épp ide érkezett Petőfit. A cikkben a költő első mecénásának nevezik a nemes szívű berencsfalusi kocsmárost, s a szerző egyben kéri „a berencsfalusi közjegyző urat, nézzen utána, talán a község öregeinek elbeszéléséből vagy régi községi számadási iratokból megállapítható lesz az egykori kocsmáros neve. Méltó a fáradozásra; hadd mondjunk áldást emlékére”. Sajnos, a nevet máig sem nyomozták ki.⁴⁸

A népi emlékezet egy másik Hont megyei Petőfi-szálláshelyet is számon tart. Az Ipolyság–Selmecbánya közti úton, Hontteszér és Udvarnok községek közt te-

lepült hajdan Patkópuszta. A XV. században már állt itt a Teszériek kúriája. A Borovszky-monográfiában is emlegetik, hogy „*a régi épület még részben lakható és vendégfogadó van benne*”. A híres fogadó romos épülete még ma is áll. Úgy beszélnek, egykor Petőfi is vendégeskedett benne, s nevét a fogadó gerendájába is bevészte. Nem tudni, mindez mikor történhetett. Ez lett volna a költő második állomása Pest felé? Talán ha a hajdani vendégekönyvre ráakadnánk, az mondana valamit.⁴⁹

Petőfi egyik későbbi Hont megyei útjáról Pongrácz Lajos író, egykori nemesember könyvében olvashatunk.⁵⁰ Petőfi ekkor barátjával, Jókaival járt az Ipolysághoz közeli Tésán ismerősüknél, Boronkay Lajos ellenzéki politikusnál. Innen látogattak el az akkor híres Szalatnyafürdőbe is.

Mivel Pongrácz nem közölt dátumot, sokáig mi sem tudtuk a pontos időpontot. Az azonban nyilvánvaló volt, hogy Petőfi járt

Tésán, hisz a látogatás emléke a népi hagyományokban is élt. 1996-ban Puskás Péter barátommal jártam Kovács Vilmos adatközlőnél (1922), aki idézte irodalmunk két jeles személyiségének itteni emlékeit. Puskás Péter később megtalálta Várady Antal és Ruffy Ida Petőfi és Jókai kézjegyével ellátott házasságlevelét. 51 1846. június 29-én voltak az ifjú pár tanúi Esztergomban, de már ezt jóval megelőzően is a városban tartózkodtak. Innen jöttek már június 15-e után Tésára, ahol június 20-áig tartózkodtak. A rejtély feloldásához Bodri Ferenc tanulmánya járult hozzá, melyben a szerző közli Jókai édesanyjához írt levelét. Ebben esik részletesebben szó a közös tésai és szalatnyai útról.⁵²

(A Petőfi iskolái c. konferencián [Pápa, 1998, jún. 6.] elhangzott előadás javított és átdolgozott változata)

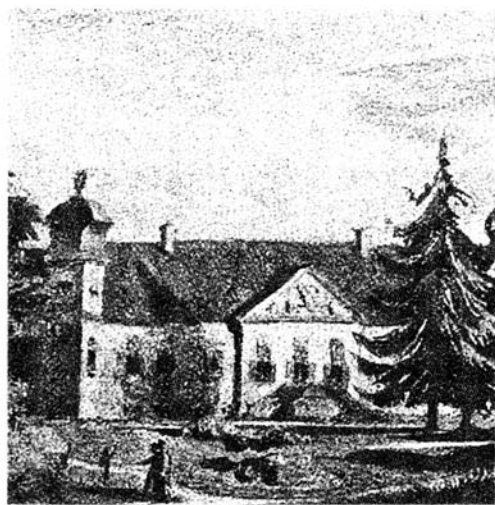
Jegyzetek

- 1 Breznay János: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. Egyház és Lyceum története*. Második és harmadik füzet. Selmecbánya, 1889. 294–299.
- 2 Ezúton is köszönetet mondok a Selmecbányai Evangélikus Egyházközség akkori (1991) szeniorának, Radvansky tiszteletes úrnak azért, hogy a zavartalan kutatást számomra a mostoha körülmények közt is lehetővé tette.
- 3 MATRICULA GYMNASII PHILOSOPHIA DISTRICTUALIS SCHEMNICIENSIS AUG. CONF. ADDITORIUM. *A selmeci ágost. hitv. evang. Lyceumnak anyakönyve 1826-tól 1864-ig.*

- 4 Fekete Sándor: *Petőfi Sándor életrajza I. A költő gyermek- és ifjúkora*. Budapest, 1973. 116.
- 5 Fekete S. 1973. 121.
- 6 Magyar Zoltán: *Petőfi a Felvidéken*. Dunaszerdahely, 2000. 10.
- 7 RELATIO DE JUVENTUTE SCHOLASTICA CLASSIS HUMANITATIS PRIMOS ET SECUNDOS LYCEI EVANG. A. C. DISTRICTUALIS SCHEMNICIENSIS DATA SEMESTRI PRIMO ET SECUNDO A. 1838/39. (*Tudósítás a selmeci ágost. hitv. evang. kerületi Lyceum tanuló ifjúságáról.*)
- 8 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Budapest, 1967. 41–42.
- 9 Magyar Z. 2000. 13.

- Argay 1838. aug. 28-án érkezett Selmece, s az anyakönyvben „i”-vel írták a nevét.
- 10 *Petőfi Sándor Összes művei VII. Petőfi Sándor levelezése.* Sajtó alá rendezte: Kiss József–V. Nyilassy Vilma. A Függelék H. Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája. Budapest, 1964. 268. Magyar Z. 2000. 18.
- Dlhányi neve az általam vizsgált okiratban ebben a formában fordul elő, később azonban Delhánynak írják.
- 11 PSÖM VII. Budapest, 1964. 9.
- 12 Lásd: PSÖM VII. Budapest, 1964. 268. *Petőfi Sándor Összes művei I. kötet. Petőfi Sándor összes költeményei (1838–1843).* Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Kiss József és Martinkó András. Budapest, 1973. 289.
- 13 Fekete S. 1973. 118.
- 14 Fekete S. 1973. 118.
- 15 Fekete S. 1973. 124.
- Raicher nevét lásd a Ralatióban.
- 16 Proszperínyi nevének írásmódja különbözőképpen szerepel az egyes helyeken. Petőfi „Prosperinyi”-nek írja levelében (PSÖM VII. 1964. 9.); Szeberényi Andornál „Prosperini”-ként jelenik meg a név. (PSÖM VII. 268.); *A Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikonában* a „Proszperínyi” alak fordul elő. (Főszerk.: Csanda Sándor. Bratislava, 1981. 94.)
- 17 Illyés Gy. 1967. 43.
- 18 Illyés Gy. 1967. 41.
- 19 Breznay J. 1889. 324.
- 20 Breznay J. 1889. 325.
- 21 Szeberényi László: *Selmeci Petőfi-émlék.* In: Honti Naptár 1908. Szerk.: Pongrácz Elemér. Ipolyság.
- 22 *Encyklopédia Slovenska III.* Hajko, Vladimír a kol. Bratislava, 1979. 363.
- 23 Csukás István: *Petőfi a szlovákoknál.* Bratislava, 1979. 52.
- 24 Csukás I. 1979. 43.
- 25 Jakus Lajos: *Életrajzok Petőfi diák- és ifjúkorából.* In: Irodalomtörténeti tanulmányok. Studia comitatensia 19. Szerk.: Farkas Péter–Novák László. Szentendre, 1989. 22.
- 26 Kerényi Ferenc (írta és összeállította): *Petőfi Sándor élete és kora.* Budapest, 1998. 20.
- 27 Fekete S. 1973. 121.
- 28 Fekete S. 1973. 123.
- 29 Breznay J. 1889. 315.
- 30 Illyés Gy. 1967. 43.
- 31 Pesthy István: *A selmeczbányai lyceumi Petőfi kör története.* A Selmeczbányai Petőfi Kör Érdemkönyve. Pesthy írása előtt (253–306.) Újhelyi József *Budavár visszavétele* című munkája (1893. IV. 17.), utána pedig Kovács János *Világos* című dolgozata található. Az utolsó beírt munka dátuma: 1894. VI. 5.
- 32 Pesthy I. 267–269.
- 33 TANÁRI ÉRTEKEZLETEK JEGYZŐKÖNYVE VIII. 1896. III. 26.
- 34 A XII. ülés jegyzőkönyve. 1896. jún. 19.
- 35 Turczel Lajos: *Petőfi Sándor.* Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Főszerk.: Csanda Sándor. Bratislava, 1981. 94–98.
- 36 Csáky Károly: *Petőfi és Hont megye.* In: Petőfi-émlékhelyek országos találkozója. Szerk.: Bárány Éva. Vác, 1995. 14–29.
- 37 PSÖM I. 1973. 180–181.
- 38 Jakus L. 1989. 24.
- 39 PSÖM I. 1973. 189–191.
- 40 PSÖM I. 1973. 192–195.
- 41 PSÖM I. 1973. 196–197.
- 42 Szeberényi L. 1908. 57.

- 43 PSÖM VII. 1964. 273–274.
44 PSÖM VII. 1964. 16–19.; 273–278.
45 PSÖM VII. 1964. 283–284.
46 PSÖM VII. 1964. 8–10.; 268–270.
47 PSÖM VII. 1964. 578.
48 *Honti emlékek Petőfiről.* Honti Lapok, 1899. aug. 10.
49 Csáky Károly: *Petőfi-emlékek Hontban.* Honti barangolások. Bratislava, 1985. 185–192.
50 Pongrácz Lajos: *Szemelvények egy régi vármegyei táblabíró hátrahagyott dolgozataiból.* Budapest, 1898.
51 Puskás Péter: *Boronkay Lajos.* Kemence, 2001. 134–146.
52 Bodri Ferenc: *Petőfi Sándor „esztergomi kapcsolata”.* Limes, Komárom, 1996/4. 73–82.

KAŠTIEL IMRE MADÁCHA MADÁCH-KASTÉLY

Madách Imre és az alsósztrégovai kastély a múzeum kiadványán

Irodalmi kapcsolatok nyomában Madách Imre falujában

ALSÓSZTRÉGOVÁN, melynek határát és völgyét a Sztrégova-patak (ma Tisovnik-patak) hasítja ketté, hosszabban kell idéznie a tájainkon barangoló turistának. Mindezt a Madách szelleme iránti tisztelet indokolja elsősorban, de akad itt egyéb irodalmi emlék, látnivaló is bőven.

A falu nevét először 1245-ben említik okiratok. Szerepel az 1332–1337. évi pá-

pai tizedlajstromban is. 1430-ban a község **Madách Ferenc** birtoka. 1552-ben a törökök a földig lerombolták Madách Péter itteni várkastélyát. 1562-ben a szécsényi szandzsák községei közt találjuk. 1598-ban ismét **Madách Péter** a helység földesura. A XVIII. század elején 17 adóköteles háztartást írtak itt össze. A Madáchokon kívül a Révayaknak, a Tihanyiaknak, a Fáyaknak s még másoknak is volt birtokuk a faluban.

A XIX–XX. század fordulója táján 340 szlovák, 95 magyar és 8 német lakosa volt a némelyek szerint kopár és rideg vidéken fekvő településnek. Madách Imre testvérének, Máriának fia, **Balogh Károly** viszont, aki itt nevelkedett, nem ilyennek látta a falut. Így ír róla egy helyütt: „Nékem a Nógrád megyei Sztrégova volt

gyermekkoromnak ez a boldog, ez a szép paradicsoma. (...) Észak felé a távolnak ködös párázatában tűnő hegyek koszorúja zárja azt. A kelet felé húzóódó dombhát-nak egyik ölében fekszik a falu. Hatalmas parknak sötét facsoportjai közül az ún. új kastélynak kéttornyú homlokzata fehérlik ki, ablaksorainak zöld zsalui és a tornyok piros kupolái már messziről vidám, barátságos jelleget adnak a képek.”

A falu népéről is értékes adatokat közöl a kastélyban nevelkedett árvagyerek. „A Nógrád megye északi részében fekvő falu lutheránus lakosságának nyelve abban az időben általában tót volt, valami kevés re-ám is ragadt belőle, a szentbeszédet is e nyelven tartották a templomukban. A katolikus elemet családunkon kívül a mesteremberek, a belső cselédség s a cigányok (a falu zenészei) képviselték. Ezek már felében magyarok voltak, ezért a szentbeszédet is felváltva magyar és tót nyelven tartotta a lelkész.

De azért a falu lakossága levetette már a magasabb felvidéki tótság jellegét. Nem viselte a csak gyomorig érő rövid inget, a széles rézcsatos bőrvet (tüszőt) s nagykarimájú kalapot.

Asszonyaik viselete is inkább az Ipoly menti palócság viseletét közelítette meg. Szerették a fiatalok az ünneplőhöz a cifra arany főkötőt, széles ingvállat (op-lecko), az élénk színű, de a magyarokénál hosszabb viganót, a tarka fejkendőket. A férfiak nyáron a gyolcs, télen a halina (durva posztó) öltözethez, barna bőr ködmönhöz (kozuch) általában bocskort, téli időben patkós csizmát is, a nők csizmát (de sohasem pirosat) viseltek.

Általában csendes, józan, verekedésre, kicsapongásra nem igen hajló nép. Lopások is ritkábban fordultak elő.” (Balogh K., 1996.)

Alsósztrégova Észak-Nógrád leggazdagabb irodalmi-szellemi hagyományokkal rendelkező települése. A magyar és a szlovák szellemi élet egyaránt és joggal büszke erre az örökségre.

Elsősorban a Madáchokról szólnunk, hisz a világirodalmi szintű jeles magyar dráma-költő ősei közt számos író, neves jogász, kitűnő katona akadt még, akik szintén érdemesek az említésre. A falu története különben is összeforrott a Madáchokéval, akik Nógrád megye legrégibb „törzsökös” családjai közé tartoztak. Őseik már II. Endre korában a „birtokos nemes urak sorában” álltak.

Említettük már, hogy a várkastélyt a XVI. század közepén **Madách Péter** birtokolta. Az ő fia volt **Madách Gáspár** (1590–1647) költő és műfordító, Madách Imre hetedíziglieni dédapja. Amint Dobossy László írja egyik könyvében: „Az ő korában, vagyis a XVII. században természetes többnyelvűség folytán – magyar költemények szerzése mellett műfordításokat is készített bibliai cseh nyelvre (s ennek révén – indokoltan – szerény hely illeti meg a régi szlovák irodalom történetében).” (Dobossy L., 1989.)

Költőnk dédapja, **Madách János** szintén írt verseket, vallásos és didaktikus költeményeket, Ő volt az, aki annyira segítette az evangélikus egyházat, hogy emiatt családja is anyagi válságba sodródott.

A család vagyonának egy részét csak a nagyapának, **Madách Sándornak** (1756–1814) sikerült visszaszereznie. Migazzi váci püspök visszatérítette őt a katolikus hit-

Magyar nyelvű emléktábla a kastély falán
(Urbán Aladár felvétele)

re, s ettől kezdve a Madáchok újra katolikusok lettek.

Madách Sándor 1787-től Nógrád főügyésze volt. 1795-ben a Martinovics-féle perben 16 személy védőügyvédjévé választották. Az elítéltek közt volt például Hajnóczy József és Batsányi János. Az újabb kutatások szerint Madách Sándor perbeli megnyilatkozásai – szemben a *Magyar Életrajzi Lexikon* állításával – azt mutatják, hogy „ahhoz a nemesi nemzedékhez tartozott, amely a szabadkőművesség közvetítésével sokat megismert a felvilágosodás eszmeáramlatából, részese volt az 1790-es rendi ellenállásnak, de nem jutott el a polgári haladás és nemzeti függetlenség egybekapcsolódásáig”.

A Madách-család címere a sztrégovai kastélyban (Csáky Károly felvétele)

A költő apja, **id. Madách Imre** (1771–1834) szintén ügyvéd, s a megye alügyésze volt. Ő fejezte be a visszaszerzett kastély rendbetételét, s 1810-ben már ide hozta feleségét, Majthényi Annát.

Madách édesanyja, **Majthényi Anna**, a szigorú és művelt „nagyasszony” szintén előkelő családból származott, amely még a Madáchoknál is régebbre, a 108 honfoglaló nemesség egyikére tudta visszavezetni eredetét. A gazdag Marcibányi család nevelte fel az árva Majthényi Annát, itt ismerkedett meg Vitkovics Mihállyal, a neves íróval és a család jogtanácsosával, aki 1810-től gyakran megfordult Sztregován, a Madách családnál is.

Nemcsak az ősök, hanem Madách testvérei, rokonai is érdemesek az említésre. **Madách Pál** (1827–1849) már 21 évesen

a megye első aljegyzője lett. Részt vett a nemzetőrség szervezésében; 1849. febr. 4-én pedig egyetlen volt a megyei tisztikarban, aki nem tette le az esküt báró Majthényi László királyi biztos kezébe. A kormányt Debrecenbe követte, ahol Kosuth futára lett.

Madách Károly 1848-ban Budán, a helytartótanácsnál szolgált. Ő is beállt a nemzetőrök közé, híve volt a forradalomnak. **Madách Mária** 1847-ben (első férje korábbi halála után) feleségül ment **Balogh Károly** dragonyos kapitányhoz, aki a forradalom alatt őrnagy volt, s az erdélyi harcok után román rablók verték agyon őt Madách Máriával együtt.

Madách Imre költői tehetségéből örökölt valamit fia, **Madách Aladár** (1848–1908) is, akinek néhány verseskötete és spiritisztikai jellegű munkája is megjelent. Ő halála végéig a sztrégovai birtokon gazdálkodott.

Rimay János (1596–1631) költő és politikus, a magyar késő reneszánsz jeles íróegyénisége szintén Alsósztrégován született evangélikus középnemesi családban. A kutatók szerint itt is van eltemetve.

Rimayt baráti kapcsolatok fűzték Balassi Bálinthoz, akinek ott állt halálos ágyánál is, s akivel közös kötetük is megjelent. De kapcsolatban állt a sztrégovai nemes úr az ország valamennyi kiváló személyiségével. A kor legtekintélyesebb humanistájával, Justus Lipsusszal szintén ismeretségben volt. Sztrégováról neki is több levelet írt. Pázmány Péterrel is levelezett a nagy műveltségű nemes. Alsósztrégovai udvarháza pedig a XVII. században a magyar szellemi élet egyik központja lett, ahol a kor több nemes írója, jeles tudósa is megfordult. Szenczi Molnár Albert például 1614 végén járt nála.

Sztrégován már a XVIII. században evangélikus latin iskolát tartott fenn a köznemesség. **Bél Mátyás** (1684–1749) tudományos író, a pedagógiai racionalizmus egyik úttörője is ebben az iskolában tanult 1693-ban.

Az említettekén kívül Sztrégovának más kiváló szülöttei is voltak. Például **Severini János** (Ján Severiny, 1716–1789) pedagógus és író. Ő 1755-től haláláig a Selmechányai Evangélikus Líceum igazgatója volt. Néhány történelmi munka mellett filozófiai és államtani műveket is írt.

Komlós Aladár (1892–1980) irodalomtudós és író szintén itt született. Ő szervezte az 1920-as években Simándy Pállal a losonci szabadegyetemet.

„A magyar csodák közt a Nógrád megyei ház olyan csoda, ahová levett kalappal, nemzeti sorsunkon való áhítattal, örökös hittel gondolhatunk. Költeményt írtak itt, amely költemény örök büszkesége a magyarnak.” Krúdy Gyula írta egykor e sorokat. A remekművű drámai költeménynek, *Az ember tragédiájának* az írója a mai alsósztrégovai Madách-kastélyban született, az újabb kutatások szerint 1823. január 20-án. Madách Imrét 1823. január 21-én keresztelte a falu római katolikus plébánosa, Hliniczky Gáspár.

Néhány évet leszámítva Madách csaknem egész életét Sztrégován töltötte. A biográfiai adatok s a jelentősebb események közül itt csak néhány sztrégovai vonatkozásút sorolunk fel, a teljességre való törekvés nélkül.

Az 1820–1830-as évek fordulóján Madách magántanulóként Sztrégován készül a gimnáziumi osztályok vizsgáira. Csak vizsgázni járt ugyanis a váci piaristákhoz.

Közben megtanult németül, franciául, latinul és görögül. 1837-ben a kastélyban szerkesztette fivéreivel a *Literaturai Kezvercs* című kéziratos családi lapot. 1844 decemberében innen szállítják át holmiját a csesztvei kúriába, hogy közelebb legyen hivatalához, s anyjától külön fedél alatt élhessen Fráter Erzsivel.

1849. okt. 29-én a Nógrád megyei felkelők Madách sztrégovai birtokán, az újvilág-pusztai csőszházban fegyvereket rejtenek el. A költő másnap ott áll testvére, Madách Pál halálos ágyánál.

1853 szeptemberében, házasságuk első kudarcai után feleségével, gyermekeivel és az egész háztartással visszaköltözött Sztregovára. Édesanyja ekkor az öreg kastélyba vonult vissza, hogy ne legyen az amúgy is zaklatott házaspár útjában.

1854 farsangján **Fráter Erzsébet** a sztrégovai újlakból indult Maskó Miklóssal – férje nélkül – a végzetes losonci bálba. A feleség visszatérése után Madách a közeli Bikó-pusztára vonult Szontagh Pállal és Veres Gyulával, majd hazatértük után bejelentette a válást.

1855-ben Madách átalakíttatta az új kastélyt, pontosabban annak egy részét. A biliárdszoba melletti folyosóból hálófülkét csináltatott magának, s ez lett a lakosztálya. 1859 januárjában a sztrégovai „oroszlánbarlangban” megírja a *Civilizátor* című színművét; 1859. febr. 17-én megkezdte *Az ember tragédiája* írását, s egy év múlva, 1860. márc. 26-án ugyanitt fejezi be. Egy hónap se telik el, április 9-én a *Mózes* című drámát kezdi írni.

1861-ben restauráltatta, illetve átfestette a római katolikus templom *Mária mennybemenetele* című oltárképét. Ez év

augusztus 12-én pedig hozzáfogott a *Csák végnapjai* írásához.

Egy esztendő múlva, 1862. aug. 8-án Arany Jánost fogadja a sztrégovai kastélyban. Másnap Arany Szliácsra indult volna a fürdőbe, de „*a kovács leissza magát, a lovakat nem vasalhatja, s így az utazást el kell halasztani*”. Arany gyanítja, hogy Madách „*cselel késlelteti indulását*”. Végül aug. 10-én hajnali négykor indulnak Zólyomon át a fürdőbe.

1863-ban Ipolyi Arnold járt Sztregován. Aztán egyre rosszabbodik a költő egészségi állapota. A híres sebész, Kovács Sebestény Endre, aki Pestről érkezik 1864. szept. 1-jén, már nem tud segíteni. Október 4-én Madách közli végrendeletét, s 5-én éjjel kettőkor „vízkórságban” meghal.

Hogy a költő nem élt teljesen visszavonultan, ahogyan az a köztudatba került, talán a fentiek is bizonyítják. Egyébként szűkebb társaságához tartozott Sztregován Szontagh Pál, Henriczy Ágost, a falu evangélikus és Divald Kornél, a község katolikus lelkésze.

A fenti állítást alátámaszthatjuk a rokon, Balogh Károly visszaemlékezésével is. „*Ám ne gondolja senki, hogy az »Oroszlánbarlang«-nak lakója valami keserűséggel eltelt embergyűlölő volt.*

Barna szemeinek élénk tekintete, s az a jóízű nevetés, mely sokszor könnyeket facsart szeméből – éppen az ellenkezőjére vallanak.

Bizalmas baráti körben, kellemes hölgyek társaságában sziporkázott ajkairól az élc; de vidámságot, derűt keltettek tréfái, ötletei szűkebb családi körben is. Emellett nyílt és egyenes lelkű, jószívű és áldozatkész mindenkivel szemben.

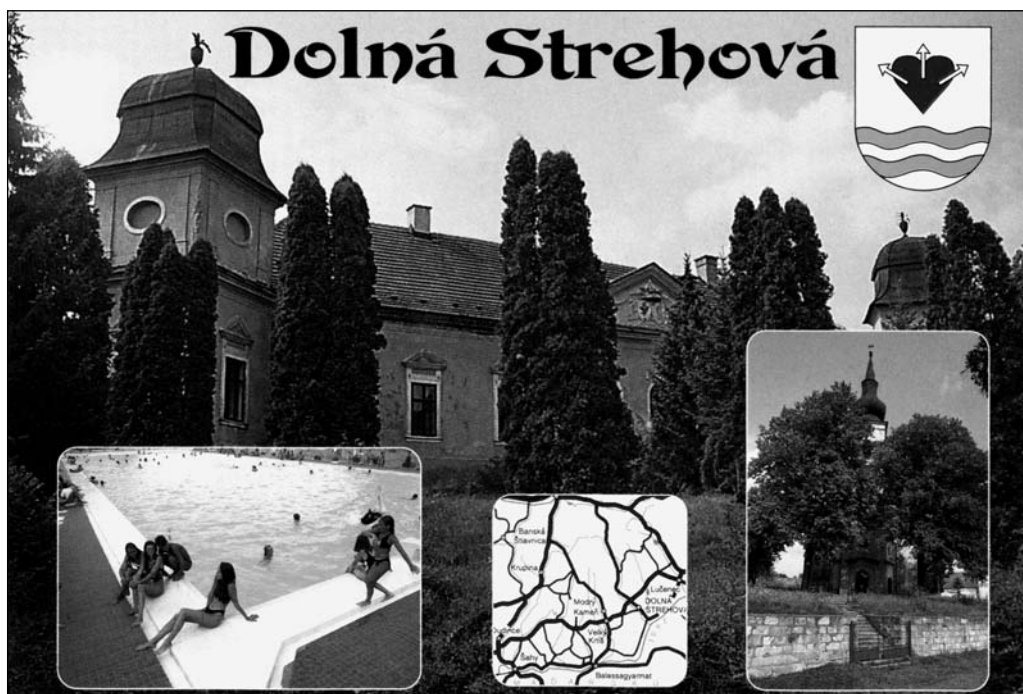
Külsejében kissé cinizmusra hajló. Szabója rossz volt, valami falusi kontár Mulyadról; alapjára, cipőjére nem sokat tartott. (...) Szerette házában a vendégeket, s Imre-napkor nagy számban gyűlte nála jóbarátai. Sokat írt, olvasott.” (Balogh K., 1996.)

A költő idejében még állt a mai mellett az úgynevezett „rég kastély”, mely felírta szerint hajdan „castellum” volt. Építési idejét pontosan nem ismerjük. 1883-ban Kimnach László budai festő, Benczúr Gyula tanítványa járt a faluban. A régi kastélyt is lefestette, s a képeket egy útirajzzal együtt a Vasárnapi Ujságban közölte. Ebben említi, hogy a kastélynak az emeleten kőbolthajtásai voltak. A homlokfalra írt latin szöveget is megfejtette. Eszerint: *„Ez épület, mely hajdan vár vala, s már 1430-ban a Madách-nemzetség által használtatott lakóhelyül, 1552-ben a török vad keze, 1717 s 1758-ban pedig tűz által dúlaltván meg, ennek szomorú és elégett romjai fölé emelte, építtette Sztregovai Madách Sándor 1799-ben.”* (Vasárnapi Ujság, 1883/6.)

Az új kastélyról a Borovszky-monográfiában azt írják, hogy azt Madách Sándor, a költő nagyatyja építtette. Más, Sztregováról szóló írások szerint Madách apja volt az építtető. Az igazság az, hogy – mint már említettük – Madách Sándor szerezte vissza a családnak a sztregovai birtok egy részét s az úgynevezett „új kastélyt” is. A szép kéttornyú földszintes épületet is ő kezdte rendbehozni (tehát nem építtetni), amit aztán Imre, a költő apja hozatott végleg rendbe még nőülése előtt, s *„fejlesztette ki kellemes szép parkkal körülvett rezidenciává”*. S amint Horváth Károly, az új Madách-monográfia

szerzője írja: *„Ebben az épületben született költőnk, és nagy művét, Az ember tragédiáját is itt írta.”* (Horváth K., 1984.) Erről tanúskodik a kastélyon elhelyezett magyar és szlovák nyelvű emléktábla is.

A Balogh Károly emlékezete alapján készített alaprajz megfelelően tájékoztat az egykori kastélyról. Innen tudjuk, hogy a költő „oroszlánbarlangja” és hálófülkéje valóban a biliárdszoba mellett volt. Tehát itt írta költőnk a nagy művet, nem pedig a toronyfülkében, mint arról egyes íráskorok tájékoztatnak. Az egyik fülkében ugyanis a család levéltára kapott helyet, a másiktól pedig lejárati vezetett az üvegházba. Ugyancsak Balogh Károlytól tudjuk, hogy a kastély homlokzati részének szobái között a középső volt a nagy ebédlő. Az erkélyre nyíló ajtó két oldalán egy-egy *„arany tükrös, consollal”*, a márványozott s *„korinthisz oszlopokkal díszített festésű falakon”* pedig angol tájképek látszottak. A *„fekete szoba”* volt az *„intimebb vendégek fogadására szánt társalgó, empire stílusban készült”* ébenfa bútortárral. Az egyik toronyszoba a déli *„rózsaszín szoba”* fülkét alkotta; innen vezetett a csigalépcső a *„téli kertnek is beillő”* üvegházba. Az északi toronyszoba volt a levéltár. *„A Löwengruben (oroszlánbarlangban) a csibukokkal körülrakott pipatartó felett néhány vívókard, vívókesztyű és maszk, s egy régi páncéling... (...) A biliárdszoba falait néhány bronzirozott szobrocska, Goethe, Schiller, Gutenberg, Luther stb., nagyatyámnak s nagyanyámnak összekelésük idejéből való arcképei, s néhány női fej – Madách Imre festményei – díszítik. Ugyanennek a szobának dél felé néző ablaka mellett áll az íróasztal, amelyen Madách Imrénak nagy költői koncepciói nyertek életet.*

Mai alsósztrégovai képeslap

(...) *Itt van a faliszekrényben a kis kézikönyvtár. A könyvtárban lexikon, a Vulgata vaskos kötete s néhány, többnyire magyar irodalmi mű s gyakoribb használatra való könyv.*" (Balogh K., 1996.)

Az U alakú, rokokó-klasszicista stílusú, barokk szöglettornyokkal ékesített kastély 1964-ben lett irodalmi, pontosabban Madách-múzeum. Ebben elévülhetetlen érdemei voltak dr. Balassa Géza régésznek, muzeológusnak. A kastélyban akkor hat helyiségben nyílt meg a kiállítás, s az épületen egy szlovák nyelvű emléktábla adta hírül, hogy ott született Madách Imre, s ott írta nagy művét, Az ember tragédiáját. Később átkeresztelték az intézetet Járási Honismereti Múzeumnak. Eredeti relikvia alig akadt az épületben. A kastélyt 1984 óta restaurálták, s 1996-ban nyílt meg újra az irodalmi kiállítás. Ennek

egy része, elsősorban fényképanyag, Madách életét és munkásságát próbálja dokumentálni. Sajnos, a megnyitáskor csak szlovák nyelvű kísérszöveg került a képek alá, ami közelebről sem példázta Madách szellemi örökségét. Ezt később korrigálták, továbbá a Palóc Társaság kezdeményezésére 1995-ben egy magyar nyelvű emléktábla is felkerült az épületre. A néhány kép és bútordarab is csak halvány kontúrjait érzékelteti a kastély egykori hangulatának, életének. A múzeum tulajdonában van Kubányi Lajosnak Madách Imréről készült egyik festménye s a költő Szent Imrét ábrázoló olajfestménye.

Nem messzire az épülettől, a megcsónkított park egyik részében áll Madách síremléke s az új családi sírbolt. Madách földi maradványai eredetileg a község temetőjében, a régi családi sírboltban voltak.

Madách Imre nyughelye a kastélyparkban a 2003-as felújítás után (Urbán Aladár felvétele)

Egy új és tisztességes síremlék építésének a gondolata már a századforduló táján felmerült, ám csak jóval később került erre sor. 1934-ben exhumálták először Madách és a többi családtag holttestét, de csak 1936-ban, egy másik exhumálás alkalmával kerültek végleges helyükre, a mai sírkamrába.

A síremlék építése többek közt Masaryk akkori köztársasági elnök nevével is összefügg. 1930. szept. 12-én Kékkőből Losonc felé tartva Alsósztrégován is megállt, a temetőben kalapját levéve babérkoszorút helyezett el Madách sírján.

Bár az elnök anyagi támogatásával rövidesen megalakult a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság, mely feladatul kapta az emlékműállítást is, a síremlék felállításában mégis a Kisfaludy Társaságé és Ho-

ránszky Lajosé a fő érdem. 1936. dec. 19-én ünnepélyes külsőségek nélkül leplezték le Rigele Alajos monumentális szobrát, hogy ez is hirdesse a Tragédia írójának halhatatlanságát. A bronzból és travertinből készült emlékmű a talpazattal együtt 8,6 m magas. Ádám szobra 3,6 méter. A szobor az emberi létért vívott örökös küzdelem jelképe. A pillér felső részén Madách balra tekintő portréjának bronz domborműve látható.

A falu evangélikus temploma a kastély közelében áll. Késő reneszánsz stílusban épült 1652-ben a Madách-ősök (akik akkor evangélikusok voltak) támogatásával. Az 1758-as nagy tűzvész ezt is megrongálta, ezért 1818-ban klasszicista formára átalakították. A barokk tornyot csak 1923-ban emelték. A templomban látható egy kora barokk síremlék 1637-ből.

A római katolikus templom a XVIII. század végén épült klasszicista stílusban. 1903-ban szecessziós átalakítást kapott. Oltárképét 1851-ben Madách restaurálta, a sekrestyében pedig Madách Szent Imrét ábrázoló olajfestményét őrizték hosszú időn át.

Mivel a régi sztregovai hangulatot már a megcsonkított park sem idézi (a kiirtott fák, növények helyére iskolát, tanítólakást építettek), zárjuk barangolásunkat Balogh Károly visszaemlékezésével: „Az erkély alatt a kastély homlokzatának szélességében húzódó teraszszerű területen gondozott virággyakból a tearózsák magas töve, az agavéknak több évtizedes korra való hatalmas példányai, bódító illatú daturák, kaktuszok s minden második év-

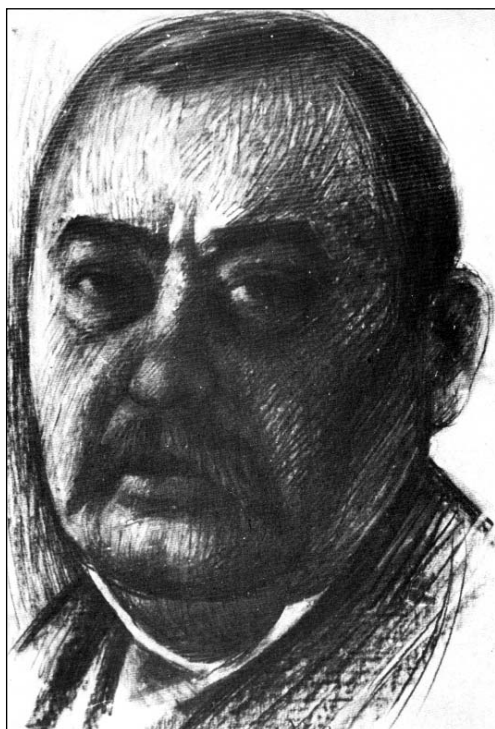
ben virágzó jukkák emelkednek ki.” A teraszon túl „gledicsiák, platánok, celtisek, bignoniák, babér-, narancs- és citromfák, csengettyűvirágú abutilonok, dracaenák, tarka levelű begóniák” pompáznak. De már csak valahol a múltban.

A Madách-kastély újabban a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumához tartozik. Azóta felújították a síremléket, s elhelyezték itt Kass János képzőművész alkotásait, Az ember tragédiájához és a Mózeshez készült illusztrációkat. Ezeket a mester 2004-ben ajándékozta az intézetnek. Ugyancsak itt találhatók a tehetséges szlovákiai magyar művész, Nagy Zoltán Madách-ihlette alkotásai.

Irodalom

Balogh Károly: *Gyermekkorom emlékei*. Madách Imre Társaság. Budapest, 1996.
 Borovszky Samu, szerk.: *Nógrád vármegye*. Budapest, é. n.
 Csáky Károly: *Nógrádi tájakon*. Pozsony, 1992.
 Csáky Károly: *Alsósztrégova: A Madách Imre Múzeum*. Komárom, 1998.
 Dobossy László: *Gondban, reményben azonosan*. Budapest, 1989.
 Horváth Károly: *Madách Imre*. Budapest, 1984.
 Kerényi Ferenc: *Madách Imre: „...írtam egy költeményt”*. Budapest, 1983.

Kimnach László: *Kirándulás Sztregovára*. Vasárnapi Ujság. 1883/6.
 Krúdy Gyula: *Gordonkázás*. Bratislava, 1978.
 Mázor, Michal: *Literárne prechádzky po okrese Velký Krtíš*. 1974.
 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857–1865.
 Praznovszky Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban*. Salgótarján, 1984.
 Radó György: *Madách Imre életrajzi krónika*. Salgótarján, 1984.
 Urbán Aladár, szerk.: *Itt élned kell... Tízéves a Palóc Társaság*. Horpács, 1999.

Mikszáth Kálmán selmecbányai diákéveiről

(Az újabb Mikszáth-kutatások
eredményei)

Köztudott, hogy középiskolai tanulmányait Mikszáth Rimaszombaton, az Egyesült Protestáns Gimnáziumban és Selmecbányán, az Evangélikus Líceumban végezte. Az itt töltött éveket Rejtő István dolgozta fel megfelelő alaposággal. Különösen rimaszombati vonatkozású kutatásai voltak eredményesek. Munkája az 1950-es években könyv alakban is megjelent.¹

Selmecbányai kutatásainak eredményeiről először a Nógrád Megyei Múzeumok

Évkönyvében értekezett.² Ez a munka nem járt teljes sikerrel, több problematikus kérdést megválaszolatlanul hagyott. A témát azonban továbbra is napirenden tartotta; a hiányosságokat a *Mikszáth Kálmán Összes Művei* című kritikai kiadás 38. kötetében, illetve annak jegyzeteiben egészítette ki újabb adatokkal.³ Lényegében ez az írás jelent meg néhány évvel később a *Mikszáthiáda* című kiadványban is.⁴ Közben jómagam is végeztem kutatásokat a Selmecbányai Evangélikus Egyház Levéltárában, ahol több olyan eredeti dokumentumot találtam, melyekhez Rejtőnek nem sikerült hozzájutnia. Az alábbiakban tulajdonképpen a két kutatásról számolok be, összevetve és kiegészítve azok eredményeit. Mielőtt azonban ezek részleteivel foglalkoznánk, lássuk röviden a rimaszombati kutatómunka eredményeit.

Tanulmányában a szerző számos értékes dokumentumot tesz közzé: többek közt az író osztálykönyvi adatait, az iskola nyomtatott *Értesítőinek* legfontosabb anyagát, Mikszáth önképzőköri munkáinak egy részét, valamint néhány levelét.

Az osztályozókönyvek Mikszáthra vonatkozó adatait vizsgálva Rejtő egy-egy következtetést is levon. Például az író vezetéknévénél írott alakjaira hívja fel a figyelmet. Az első osztályban ugyanis még „Mixát”-ot írtak a naplóban, ám a hatodikban már a „Mikszáth” alak fordul elő. *„Ebből arra a feltételezésre juthatunk, hogy az 1862-es év táján már felbukkan a név végleges alakja”* – állapítja meg Rejtő István.⁵ Annak tisztázásához, hogy mindez azért nem ennyire egyöntetű, később még visszatérünk.

A kutató a születési dátum elírására is rámutat. Mikszáth születési idejét ugyan-

is többször jegyezték be tévesen. Az első négy osztályban 1847. május 20-a, az ötödikben és a hatodikban pedig 1846. január 14-e szerepel. Mint köztudott, a helyes dátum: 1847. január 16.

A családi felemelkedés tényeit, illetve a társadalmi állásra vonatkozó bejegyzéseket összegezve megállapítható, hogy Mikszáth édesapját, Jánost „az ötvenes években »iparos«-nak, 1860-tól kezdve azonban már »gazdá«-nak nevezték”.⁶

Mikszáth tanulmányai kapcsán Rejtő megállapítja, hogy az „első osztályban és részben a második osztályban tapasztalható gyengébb előmenetel nem annyira a kisdíák szorgalmának hiányát jelzi, inkább előtanulmányainak alacsony fokát”. Rejtő ezért elsősorban Tusnay Andrást, a szklabonyai rektort marasztalja el, aki „nagyon-nagyon gyengén látta el tudományokkal diákjait”.⁷

Azt hiszem, Tusnayról Rejtő is elsősorban Mikszáth írásaiból értesült. Azokban emlegeti ugyanis az író, hogy Tusnay csak nehezen tanította őt meg a betűvetésre. Ám Véber Károly, az író egyik monográfiusa 1986-ban már így írt ezzel kapcsolatban: „A szorgos kutatók azóta kiderítették, hogy ilyen nevű tanító nem is volt Szklabonyán, sőt egy ideig magyar nyelvű tanítás sem folyt az iskolában. Mari húga Gyarmatra járt elemibe, egyesek azt gyanítják, Mikszáthot is oda járatták, írásaiban azonban ezt sohasem emlegeti. Valószínű, hogy valami házitanító-féle foglalkozott vele. Az bizonyos, hogy a rimaszombati gimnáziumban eleinte igen gyenge eredményeket ért el.”⁸

A balassagyarmati elemi iskola látogatására vonatkozó utalást más tanulmányban is találunk. Szabó Károly irodalom-

történész egyik munkájában például az alábbiakat olvassuk: „Arról nem nagyon beszélnek..., hogy az elemi első osztályát itt járta a mostani Petőfi Általános Iskolában. Őt is, meg hűgát is az édesanyja küldte Balassagyarmatra, hogy az evangélikus iskolában kezdjék meg tanulmányaikat.”⁹ Sajnos, Szabó Károly állításait írásában nem támasztja alá megfelelő dokumentumokkal.

Véber Károly állításával pedig Praznovszky Mihály közlését lehetne ütköztetni. Ő a szklabonyai anyakönyvekbe való betekintés után így ír: „S feltűnik az anyakönyvben a tanító neve is, 1855-ben hívták keresztapának Tuschnay (így!) Andrást 'ludidirector Szklabonyiensi'-t egy férj nélküli hajadon gyermekéhez.”¹⁰

Mikszáth írásaira egyébként jellemző, hogy azokban sokszor tudatosan elferdített személy- és helynevekkel találkozhatunk. A pontos azonosítás így csak alapos munka eredménye lehet; az adatok és tények aprólékos összevetésén alapulhat.

Mi viszont most elsősorban Rejtő Mikszáth-tanulmányairól és saját kutatásainkról szeretnénk részletesebben szólni. A *Mikszáth Kálmán és Selmezbánya* című dolgozatában többek közt ezt írja a szerző: „A szakirodalom nem sokat tudott tenni a selmeci évekkel, sőt a maga eszközeivel akarva, nem akarva csak homályt és bizonytalanságot idézett elő.”¹¹

Arról van ugyanis szó, hogy az életrajzírók nem közölnek pontos, egyöntetű és világos adatokat Mikszáth selmeci tartózkodásáról. Némelyek csak azt említik meg, hogy az író itt fejezte be a gimnázium utolsó két osztályát. Mások – bár tudják, hogy Mikszáth a két évet három évig végezte – nem tisztázzák, melyik évet ism-

telte a selmeci diák. Megint más szerzők ugyan említik már, hogy a hetedik osztályt járta kétszer, de nem tárják fel ennek okát, valós körülményeit.

A magyar irodalom története című háromkötetes összefoglalóban olvasható, hogy – amennyiben Rimaszombatban csak hatosztályos algimnázium volt – Mikszáth „*Selmecbányára iratkozott át, s betegsége miatt egy évet veszítve 1866 júniusában itt tett érettségit*”.¹²

Véber Károly irodalomtörténész pedig azt közli kismonográfiájában, hogy Mikszáth „*A hetedik gimnáziumban megbukott, s egy évet mulasztott*”.¹³

Mi hát az igazság: betegsége, hanyagsága vagy gyöngye előmenetele miatt kellett távoznia Mikszáthnak Selmecről? Vajon végigjárta-e a hetedik osztályt, vagy közvetlen félév után hazament Szekelbányára? Esetleg nem is a hetedik, hanem a nyolcadik osztályt ismételte?

Hogy Rejtő fényt derítsen a selmeci diákokra, felkutatta a líceum egykori értesítőit. A levéltárakból azonban – amint írja – épp az 1864/65-ös tanévről kiadott *Értesítés* hiányzott. Márpedig „*A kutatás szempontjából ez a hiány azért jelentős, mert az 1863/64-es tanévben írónk neve »Mixáth« névváltozatban a VII. osztályos növendékek között szerepel, míg az 1865/66-os Értesítésben ugyancsak, »Mixáth« alakban a VIII. osztályos növendékek között. A nyomtalanul eltűnt és eddigi ismereteink szerint egyik hazai közgyűjteményben sem hozzáférhető 1864/65-ös tanévről kiadott Értesítés adhatott volna számot, hogy abban a tanévben milyen osztályba lépett. Ha a VIII. osztályba, akkor az év végi kalkulusai oly rosszak voltak, hogy a VIII. osztályt meg kellett ismételnie, ha viszont 1864(65-ben ismét a VII. osztályba iratkozott be, akkor minden bizonnyal meg kellett ismételnie ezt az osztályt, mert több tantárgyból kaphatott elégtelen jegyet az 1863/64-es tanévben.*”¹⁴

Az első selmeci Mikszáth-év *Értesítését* vizsgálva Rejtő arra a következtetésre jut, hogy írónk az évet végigjárta, mivel neve mellett nem olvasható – mint három osztálytársa esetében – a „kilépett” megjegyzés. Szerinte mindebből az a következtetés vonható le, hogy írónk „*befejezte a tanévet és annak a végén több tantárgyból megbukhatott, és osztályismétlésre ítéltetett. Ennek a feltételezésnek a bizonyosságát már csak helyszíni kutatástól lehetett remélni*”.¹⁵

Sajnos, Rejtő István helyszíni kutatásai sem vezettek különösebb eredményre. A kutató szomorúan konstataálta, hogy az evangélikus lelkészi hivatal „*igen rossz körülmények között őrzött levéltárában a hajdani líceum oktatással kapcsolatos anyaga nem volt hozzáférhető, sem az osztálykönyv, semmi olyan okirat, amely a diák Mikszáth iskolai előmenetelére tartalmazott volna valamiféle adatot*”.¹⁶

Tanulmányában néhány lappal odébb a szerző határozottan kijelenteti, hogy Mikszáth selmecbányai éveiből az egy önképzőkori szabályzatot kivéve nem maradt meg semmi. Valószínű, hogy ez a hiány több mint hetven évvel ezelőtt támadhatott, de az is lehet, hogy még a XX. század elején, vagy talán még azelőtt emelte ki valaki.”¹⁷

Megmaradt viszont egy későbbi érdemkönyv is, melybe többek közt Pesthy István VIII. osztályos tanuló a „*Selmecbányai lyceumi Petőfi Kör története*” című

Selmeci látkép

írása található.¹⁸ Rejtő többször is hivatkozik Pesthy eme munkájára. Nem csoda, hisz az érdemkönyvi bejegyzésre érdemesített mű szerzője alapos tanulmányában külön fejezetet szentel Mikszáth selmeci önképzőköri tevékenységének. A *Mikszáth Kálmán működése* címűt Pesthy a kör XX. rendes ülésén olvasta fel 1893. febr. 24-én. Ebben írja többek közt az alábbiakat: „*Mikszáth három évig volt tagja a körnek és pedig két évig mint VII. osztálybeli, egyig mint VIII. osztálybeli.*”¹⁹

A Rejtő által felsorolt, a Petőfi Körre vonatkozó egyéb dokumentumokról itt nem szólunk. A fentieket is csupán azért idéztük, hogy – a szerzővel együtt – így is bizonyítsuk: Mikszáth végigjárta a három évet Selmecbányán. Rejtő István később kiegészítette és pontosította az előzőekben említett tanulmány állításait, következtetéseit.

A Mikszáth-művek kritikai kiadásának Jegyzeteiben maga írja az alábbiakat: „*A selmeci helyszíni kutatás eredményeiről e kötet sajtó alá rendezője »Mikszáth Kálmán és Selmecbánya« címmel A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1982. évi kötetében a 333–354. lapokon tanulmányban adott számot. Ennek az írásnak a megjelenése után kereste fel a sajtó alá rendezőt Terray Barnabás nyugalmazott középiskolai tanár, aki felhívta a figyelmet arra, hogy az Evangélikus Országos Levéltárban megtalálható a selmeci líceum anyakönyvének másolata Mikszáth Kálmán diákkorának éveiből, továbbá a magyarországi közgyűjteményekből hiányzó 1864/65-ös tanévről kiadott nyomtatott Értesítő is.*” Rejtő ezek után átvizsgálta az Evangélikus Országos Levéltárban fellelhető Mikszáth-vonatkozásokat, s megállapította, hogy „világosabbá váltak az addig

Az evangélikus templom (Csáky Károly felvétele)

Az utca, amelyen az író a líceum felé járt (Csáky Károly felvétele)

homályos és bizonytalan mozzanatok”. A kritikai kiadás 38. kötetében a kutató közli a Budapesten őrzött anyakönyvmásolatok Mikszáthra vonatkozó adatait, s a három nyomtatott *Értesítés* adatait. Az 1863/64. tanév I. és II. félévéről szóló anyakönyvmásolat bemutatása után, illetve az érdemjegyek felsorolását követően ismerteti a II. félév érdemjegyei helyén lévő bejegyzést is. Ebből világosan kitűnik, mikor s hogyan fejezte be az első selmeci évet Mikszáth. A bejegyzett szöveg ugyanis így hangzik: „A szigorlatok közben, különben is az egész éven át hanyagon látogatván az előadásokat, eltávozott.” Rejtő a továbbiakban közli a második selmeci év, valamint a nyolcadik osztály eredményeit is. Ezenkívül foglalkozik az érettségivel, megállapítva, hogy Mikszáth „*mathézisből pótvizsgára utasított, de az ezévi egyház-*

kerületi gyűlés jegyzőkönyv tanúsága szerint a pótvizsgát letette és az érettségi bizonyítványt képhez kapta.” A továbbiakban három nyomtatott *Értesítő* adatait is bemutatja Rejtő, felsorolva a tanulók lakhelyét és névsorát.²⁰

Mikszáth diákévei az újabb dokumentumok tükrében

1991 júniusában–augusztusában magam is többször felkerestem a selmecbányai evangélikus egyház levéltárát. 21 Sajnos, Rejtő István látogatása óta a helyzet nemigen változott: az anyag rendezetlenül hevert egy poros, nyirkos, betörött ablakú helyiségben. Normális kutatómunka az ilyen helyen szinte lehetetlen. Az ember csupán a véletlenre és a szerencsére hagyatkozhat. S örömmel mondhatom: ez most nem került el engem. Értékes eredeti dokumentumokra bukkantam, me-

lyekről Rejtő már úgy vélekedett, hogy azok rég elvesztek. Tehát véletlenül felbukkantak, ám semmi garanciát nem láttok arra nézve, hogy hosszú távon biztonságban is lesznek.

De vegyük sorjában a megtalált anyagot! Kezembe került ama anyakönyv, melybe 1826/27-től az 1863/64-es tanévig vezették be az iskolába érkező diákok adatait.²² Nos, az anyakönyv 265. lapján, az 1863/64. tanévben érkezett új növendékek jegyzékében találjuk a számkra oly fontos Mikszáth-adatokat. Ezt közlöm a Függelék 1. számú táblázatában.

A bejegyzés alapján megállapítható, hogy az író vezetéknevét az anyakönyvben már „Mikszáth”-nak írták. Függetlenül ettől azonban ez még mindig nem tekinthető az író Selmecbányán anyakönyvezett családi neve végleges alakjának. Pontosabban, a névírást illetően némi következetlenséget figyelhetünk meg a selmeci dokumentumokban, hisz más írásos anyagban – melyről még majd szövelünk – ismét „Mixáth” alakban fordul elő a név. Egyébként egy olyan dokumentum is előkerült, amelybe az író saját kezűleg jegyezte be a nevét, így: „Mikszáth Kálmán”.²³

A rimaszombati évek dokumentumait vizsgálva – mint már említettük is – Rejtő a „*család felemelkedésének tényeit*” látja abban, hogy az apát először „iparosnak”, majd „gazdának” nevezték. S amint az előkerült újabb anyagban látható, 1863-ban Mikszáth János társadalmi állását már „közbirtokosnak” jegyzik.

Rejtő István újabb Mikszáth-publikációiban – mint már arról szövelünk – az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött anya-

Mikszáth, a selmeci diák (balra)

könyvmásolatok alapján közli Mikszáth érdemjegyeit. A selmeci levéltárban azonban megtalálható az eredeti líceumi *Tudósítás*, amely a VII. osztály tanulójának első és második félévi osztályzatait tartalmazza.²⁴ A címlapon az egykori fokozatok feltüntetését, illetve megnevezését találjuk. Abban az időben még külön-külön értékelték a tanuló erkölcsi magatartását, figyelmét és szorgalmát, az első két diszciplínát három, az utolsót négy fokozattal. Az egyes tantárgyakban elért munkát öt jeggyel minősítették.

Mikszáth érdemjegyeinek felsorolásánál Rejtő 12 tantárgyat tüntet fel. A *Tudósításokban* 14-gyel találkozhatunk; a latint és a

A selmeci evangélikus líceum

görögöt bontva tüntették fel. Ez azért is érdekes, mert amíg a Rejtő bemutatta anyagban Mikszáth latin jegye alig kielégítő, addig a *Tudósításban* ilyen osztályzatot látunk: „*Latin – Horatius (elmélt., magyarázat): alig kielégítő*”; „*Latin: Salust. bell. Catil. ódái és ep.: kielégítő*”. A *Tudósításban* a görögöt is kétféleképp tüntették fel: „*1. Thukyd. II. könyvének énekei, Homéros: Ilies; 2. Platon*”. Mikszáthnak mindkét tárgykörből alig kielégítő jegye volt.

Amennyiben Mikszáth jegyeivel Rejtő tanulmányában is találkozhatunk, én itt az osztály valamennyi tanulójának érdemjegyeit bemutatom, hogy lássuk, hol foglalt helyet az író abban a mezőnyben, melyben selmeci tanulmányait folytatta, s hogy fogalmunk legyen arról, milyen érdemjegyeket értek el az egykori ismert líceum egy-egy osztályának növendékei. (Lásd a 2. számú táblázatot a Függelékben.)

A táblázat tanúsága szerint Mikszáth nem tartozott az osztály legjobb tanulóí közé. Érdemjegyei a mai fokozatokra lefordítva zömmel hármasok voltak. De akadt köztük néhány alig kielégítő és egy

elégtelen is. Általános előmenetele ennek ellenére nem volt elégtelen, hanem „csak” kielégítő. Elégtelen általános előmenetellel ugyanis csak azt a diákot minősítették, aki több tantárgyból is elégtelen osztályzatot kapott. Nem igaz tehát, hogy Mikszáth a hetedik osztályban több tantárgyból is megbukott. Amint látjuk, ez még a félévben sem volt így.

A fentiekből azt is megtudjuk, milyen volt az a mezőny, amelyben Mikszáthnak helyt kellett állnia. Osztálytársai közül az első félévben ötnek volt kitűnő az általános előmenetele. Heten dicséretes előmenetelűek voltak, heten pedig kielégítő eredménnyel végeztek. Mikszáthon kívül még három diáknak volt alig kielégítő az általános előmenetele: a zólyomi Kanka Jánosnak, a palásti földbirtokos fiának, Murányi Ödönnek és a lipótszentmiklósi Szochányi Andornak. Közülük azonban senki sem kapott egyetlen tantárgyból sem elégtelen osztályzatot. Viszont félévkor egy tanuló, Fáy Ferenc, Fáy Sándor petőí (Nógrád megye) földbirtokos fia elégtelen általános előmenetellel végzett. Ő három tantárgyból is ötöst kapott, az iskolát ennek ellenére sem hagyta ott. A második félévben kijavította jegyeit, s a hetedik osztályt befejezte.

Megfigyelhetjük, hogy abban az osztályban, amelyben Mikszáth tanult, igen erős volt a mezőny, sok volt az eminens tanuló. Igaz, Mikszáthhoz hasonlóak is voltak, s egy még gyengébb eredményt ért el. Az első félév eredménye tehát semmiképp nem készíthette meghátrálásra Mikszáthot. Elkeseredést persze okozhatott számára, ám a tanulást tovább folytatta.

Az 1863/64-es anyakönyvmásolat alapján Rejtő három tanuló kilépését közli:

Bada Vilmosét, Kanka Jánosét és Longauer Béláét. Az általam bemutatott líceumi *Tudósítás* ezzel kapcsolatban egyéb adatokat is tartalmaz. Bada Vilmosról így megtudhatjuk, hogy már az év elején „*Miavára segédtanítónak ment*”. Kanka János „*május hóban betegen haza ment*”. Ő Mikszáthhoz hasonlóan alig kielégítő eredménnyel végezte az első félévet. A Nógrád megyei Longauer Béla is „*május hóban betegen haza vitetett*”. Első félévi általános előmenetele dicséretes volt. A szóban forgó három tanuló végleg kiléphetett az intézetből, mert a következő évi nyilvántartásban nem szerepelnek.

Rejtő közlései alapján – feltételezését kutatásunk is alátámasztja – tehát világossá válik, mi is történt valójában Mikszáthtal: nem azért kellett a hetedik osztályt megismételnie, mert több tantárgyból is elégtelent kapott, hanem azért, mert év végén egyáltalán nem kapott osztályzatot. Már közöltük, miért nem. A *Tudósításból* az is kiderül, hogy „*A téli szigorlatok január 23-30-ika közt tartattak, a nyáriak június 20-30-ika közt, a nyilvános vizsga pedig június 24-én délelőtt*”. Mikszáth tehát a nyári szigorlati időszak alatt távozhatót Selmecről. Az év végéhez latin nyelvből még be van neki írva az alig kielégítő osztályzat, de a többi tantárgyból már nincs jegye. Tehát még valamikor a vizsga elején mehetett el. Talán a latin jegy is elkéséríthette?

A vizsgáztatók közül Breznyik János igazgató, uhayda Lajos, Greczmacher Gyula, Hrencsik Károly és Scholz Vilmos tanárok aláírását láthatjuk a *Tudósítás* lapjain. (Itt jegyezzük meg, hogy ezeknek a tanároknak a neve is különböző változatban szerepel az iskolai dokumentu-

mokban, ami megintcsak egyféle következetlen névírásra utal.)

Nem helyénvaló az az állítás sem, hogy Mikszáthnak betegség miatt kellett félbeszakítania tanulmányait. Tény, hogy 34 igazolt és 10 igazolatlan órát mulasztott, ami az egyik legmagasabb hiányzás volt az osztályban, ám a betegségeket regisztráló líceumi egészségügyi naplóban nem találkozunk Mikszáth nevével. Egyetlen, egészségére, illetve betegállapotára utaló bejegyzést sem látni ott, pedig aránylag pontosan vezették, ki mikor volt beteg, milyen panaszai voltak, milyen kezelésben részesült. A diákok egészségügyi okokból történő eltávozását különben – mint már arra fentebb utaltunk – a naplóba is bevezették.

Az összehasonlítás kedvéért még elmondjuk, hogy az első félévben mások is hiányoztak jó pár órát. Csepcsányi Béla például 34, Kanka János 30, Murányi Ödön 22, Ticze Ottó pedig 20 tanórát mulasztott. Murányinak a második félévben is volt 26 igazolt órája, de mulasztott Szochányi Andor is 21 órát. Igazolatlan mulasztott órája is több tanulónak volt, Bogyó Lajosnak például 9, Hanulay Jánosnak 8, Kanka Jánosnak 6, Teutschl Károlynak 8. Egy-két tanulónak pedig még a Mikszáthénál is több igazolatlan mulasztása volt. Fáy Ferencnek például 18, Murányi Ödönnek pedig 14. Ő az első félévben is hiányozott 6 órát igazolatlanul.

Mikszáth szorgalmával, előmenetelével kapcsolatban egyébként még pontosabb képet kapunk majd, ha a következő naplót is bemutatjuk. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, nézzük meg, felekezetre, társadalmi állásra nézve kikkel is tanult

Mikszáth, honnan származtak tulajdonképpen osztálytársai.

Az 1863/64-es tanévben a hetedik osztályba 26 tanulót írtak be. Közülük Kreszan Dániel zólyomi diák már az év elején eltávozott. A többi 25 diák nevét a nyomtatott *Értesítés* alapján Rejtő is felsorolja a selmeci éveket tárgyaló második tanulmányában.²⁵ Az osztálytársak legfontosabb adatait mi most a kéziratos *Tudósítás* alapján tesszük közzé. (Lásd a 3. sz. táblázatot a Függelékben.)

A felsorolásból látható, hogy a 26 tanuló közül hatnak más volt a vallása, mint amilyen felekezeti az iskola volt. Közülük ketten reformátusok, négyen katolikusok voltak. Érdekes, hogy a római katolikusok valamennyien selmecbányaiak, pedig ebben az időben katolikus gimnáziuma is volt a városnak.

Ami a szülők foglalkozását illeti, a legtöbb diák az osztályban iparos- és mesterembercsaládból került ki. Az anyakönyv többek közt ilyen szakmákat jegyez: rézműves, kézműves, csizmadia, pék, pintér, szíjgyártó, szabó. A földdel foglalkozók közül találkozhatunk gazdával, közbirtokossal, földbirtokossal és nemes közbirtokossal. Az állami tisztviselők közt akad pénzügyőr, bányatisztviselő, tanító. Továbbá lelkész, kereskedő, polgárt és mesterembert jegyez még a *Tudósítás*.

A tanulók életkorát illetően igen nagy különbségek figyelhetők meg. Van például 15 éves és 21 éves diák is az osztályban. Mikszáth diáktársai zömmel a szlovákok lakta megyékből kerültek ki, többek közt Zólyomból, Turócból és Liptóba. Őt osztálytársa helybeli volt, egy pedig a távolabbi Vajdaságból, Kiskőrösről és Tótkomlósról. A távolabbi

helyekről érkezett diákok valamennyien evangélikusok voltak. A szomszédos megyékből is akadt néhány diák, Nógrádból például négyen jártak a hetedik osztályba.

Amint arról már szó esett, Mikszáth az első selmeci évtől kezdve tagja lett a jó nevű önképzőkörnek, s amint Pesthy István írta: „*Már itt a körben feltűnt nagy tehetsége, fényes elméje, amely különösen a novellaírás terén szerzett neki később halhatatlan érdemeket.*”²⁶

A körben már 1863. október 24-én lépett első művével, az *Egy fogoly levele* című költeményével. 1864. február 3-án pedig a *Gyula vezér* című saját balladáját adta elő. Ezzel elnyerte az első pályadíjat is, amelyet a körben kitűztek. „*Ez Cholcz Vilmos tanár úr ajándéka volt*”: Katona Bánk bán című könyve. Scholcz tanár úr különben – ahogyan őt Pesthy idézi – úgy nyilatkozott, hogy „*ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró lesz belőle.*”²⁷

Önképzőkörbeli tevékenysége is bizonyítja tehát, hogy a második félévben is ott volt Mikszáth Selmecen, rendszeresen látogatta az üléseket, és szép sikereket ért el. Talán már akkor érezte, mi az ő küldetése, s tán emiatt is hanyagolta a tanulást.

A következő tanévben újra a hetedik osztályban találjuk Mikszáthot. Ennek bizonyítéka a számunkra oly fontos további dokumentumok, a Rejtő emlegette nyomtatott *Értesítés* és anyakönyvmásolat, illetve az 1864/65-ös tanévről szóló *Tudósítás*, melyet ugyancsak a selmeci levéltárban vehettem kézbe.²⁸

A második selmeci év Mikszáthra vonatkozó adatait Rejtő az érdemjegyekkel együtt először a kritikai kiadás 38. kötetében közölte.²⁹ Ezzel kapcsolatban lenne néhány észrevételünk.

Rejtő mindössze 12 tantárgyat sorol fel tanulmányában. A *Tudósítás* ennél jóval többet tartalmaz. Rejtőnél az első helyen a hittan áll, melyből – mint jelzi – Mikszáth az első és második félévben is kielégítőt kapott. A *Tudósítás* két diszciplínát tüntet fel: a hittant, melyet a tanulók az első félévben tanultak és az erkölcsant, ami a második félév tantárgya volt.

Második tantárgyként Rejtő Tacitus és Horatius „*emlékelése magyarázatát*” jegyzi. Itt valójában megint csak két tantárgyról van szó. Olyan két tárgyról, amely mindkét félévben külön-külön volt osztályozva.

A görög nyelvnél Rejtő egy diszciplínaként tünteti fel Homérosz *Iliászát* és Démoszthenészt. Ám az első félévben mindkét tárgyból külön-külön jegyet kaptak a tanulók, év végén pedig egyet.

Nem pontos az algebra és geometria feltüntetése sem. Az egyiket ugyanis az első, a másikat a második félévben tanulták Selmeceen abban az évben.

Kimaradt a tantárgyak felsorolásából a „tót nyelv” és a „tót dolgozatok”. Igaz, ezt csak egy tanuló tanulta, de szerepelt a tárgyak közt.

A kézirásos *Tudósítás* egyes tantárgyaknál több érdemjegyet is feltüntet. Az első valószínűleg az első negyedévre, a másik a félévre utal. A rubrika alsó részén található jegy a második félév eredménye. Mi csak a félévi és év végi érdemjegyeket közöljük. (Lásd a 4. sz. táblázatot a Függelékben.)

Ha az egyes tantárgyakban elért eredményét összevetjük előző évi előmenetelével, megállapíthatjuk, hogy – bár általános előmenetele most is csak „alig kielégítő” volt – sokat javított. A hármasokon és az alig

kielégítőn kívül már kitűnő és dicséretes jegyei is voltak. Jobb eredményt ért el például német nyelvből, magyar irodalomból, „magyar írály”-ból és algebrából. Német dolgozatai már kielégítőek, a magyarok pedig kitűnőek. Algebrából, melyből az előző évben elégtelent kapott, most két fokozattal jobb, kielégítő eredményt ért el. Az osztály tanulmányi átlagától az övé sem tért el különösebben. Hisz a húsz tanuló közül csak háromnak volt az átlagos előmenetele kitűnő, háromnak dicséretes, ötnek kielégítő, nyolcnak pedig alig kielégítő. Egy tanuló, a palásti Murányi Miklós „osztályismétlésre utaltatott”.

Mikszáth mulasztott óráinak száma ebben az évben is magas volt. Az első félévben 40 igazolt és 15 igazolatlan órát, a másodikban pedig 20 igazoltat és 16 igazolatlan hiányzott. Ennyi mulasztott órája csak Valach Mihálynak és Richter Gábornak volt az osztályban. Az előző év folyamán összesen 33, az utóbbiban 89 órát hiányzott. Rajta kívül igazolatlan órája is csak három diáknak volt: Richter Gábornak összesen 21, Wágner Vilibaldnak 13, Dubraviczky Lászlónak pedig 9. Az alábbiakban a 20 diák személyi adatait közlöm. (Lásd az 5. sz. táblázatot a Függelékben.)

A fentiekből jól kivehető, hogy a tanulók bár zömmel evangélikusok voltak, azért más vallásúak is látogatták ezt az osztályt. A felekezeti tabló az előző évhez viszonyítva most egy izraelitával bővült. Viszont nincs a tanulók közt református.

Azt is megfigyelhetjük, hogy a diákok legtöbbször városi (Selmecebánya, Besztercebánya, Bakabánya, Buda, Rákospesztúr), csupán néhánynak van – köz-

tük Mikszáthnak is – az állandó lakhelye falun.

A szülők társadalmi állását figyelembe véve Mikszáth – bár apját közbirtokosnak jegyzik – inkább a szegényebb diákok közé tartozhatott. Szülőmegyéből még hárman tanultak az osztályban.

A líceumi önképzőkörben is tovább folytatta a munkát 1864 szeptemberétől. E hó 24-én a *Képzetelem újra* című művével „aratott sikert”. Versét méltónak találták arra, hogy „érdemkönyvbe irattassék.” 1865. február 11-én mutatta be *Az öreg nemes* című költeményét, amely szintén érdemkönyvi beírásra ajánlatot. Május 27-én *Az én Gyuri bácsim* című humoreszkjét olvasta fel, s amint Pesthy írja: ezzel „az egész kört felvidámítá”. Ezt a művét később kiadott kötetekben is megtaláljuk. Mikszáthnak egyéb megbízásai is voltak a körben: előbb aljegyző, majd főjegyző és könyvtáros volt, s szerkesztette a *Korányt* is.

Az egyes tisztségviselők feladatait az Alapszabály rögzítette. A főjegyző például „történethíven” jegyezte a körben tárgyalt ügyeket, kijelölte szavazásra a tagokat, intézte a levelezést stb.³⁰

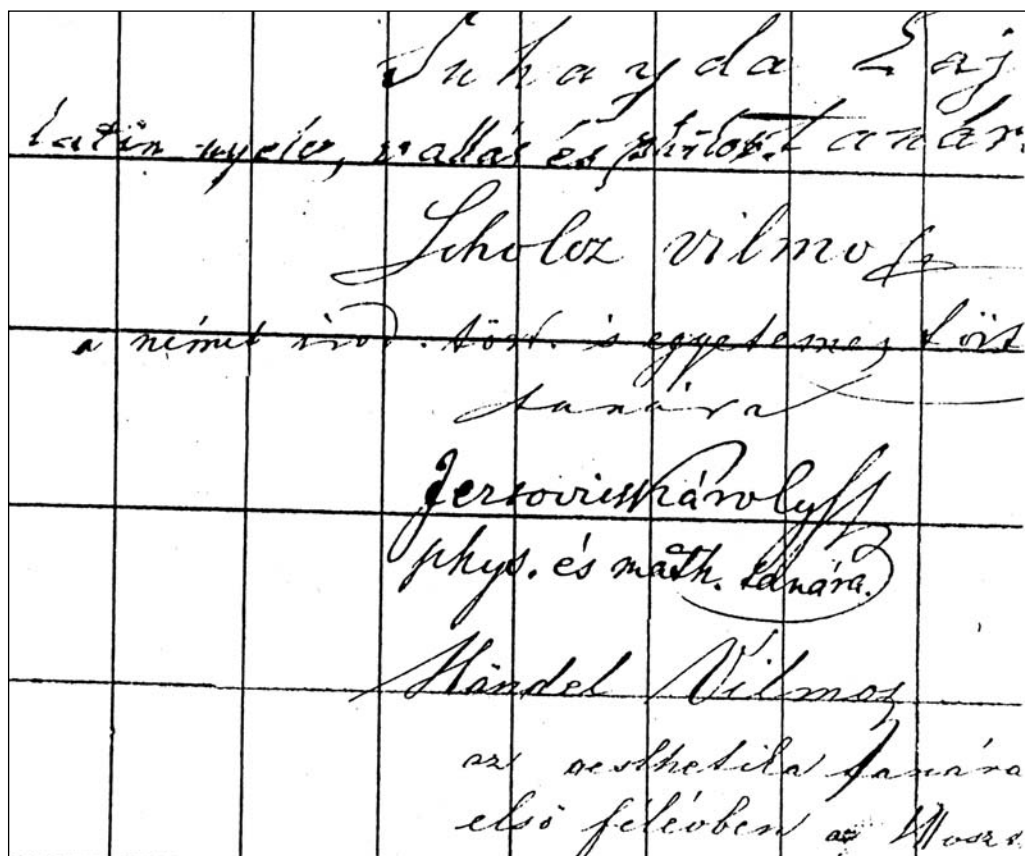
Mikszáth önképzőköri pályája tehát felfelé ívelt. S talán azt is érezte ugyanakkor, hogy – ha általános tanulmányi eredményei gyengébbek is, mint sok diáktársáé – írói-alkotói tehetsége tökéletesebb, mint önképzőköri társaié. S amint Pesthy István soraiból is kitűnik, Mikszáth humora már Selmecen bontakozott. Szellemessége, fantáziája ugyanakkor nemcsak az írásokban nyilvánult meg sikeresen, hanem más cselekedeteiben is, olykor megbotránkoztatóan. Scholz Vilmos, aki oly szépen írt róla, később azért feddte őt meg, mert

Bródy Zsigmondnak egy dolgozatot készített, amit Bródy mint sajátját fel is olvasott a körben. Az ilyen cselekedetet többször is megismételte Mikszáth, sőt azt is megtette, hogy ismert költő művét olvastatta fel másokkal, mint saját alkotását. Mikszáth közben nagyokat derült cselekedetein, különösen azon mulatott jól, hogy eminens tanulók alapvető műveket nem ismertek fel, s hagyták magukat félrevezetni.

A nyolcadik osztályt az 1865/66-os tanévben végezte Mikszáth. Most is húszan voltak az osztályban, de az új névsorban a volt hetedikesek közül már nem szerepel Keviczky Lajos, Lehotzky Vilmos, Murányi Miklós és Polner Rudolf. Közülük csupán Murányi Miklósról tudjuk, hogy osztályismétlésre „utasítottatott”. Keviczky alig kielégítő átlaggal, Lehotzky Vilmos szintén ilyenrel, Polner Rudolf pedig kielégítően végezte az előző osztályt. Lemaradásuk okát nem sikerült kiderítenünk.

Viszont új nevekkal is találkozunk a *Tudósításban*. A dicséretes előmenetelő, ágostai hitvallású Klement Dani 22 évesen végzi a nyolcadik osztályt. Lakóhelye Selmec, édesapja kőműves. A modori Stúr Gyula osztályismételő. Stúr Károly evangélikus lelkész fia a nyolcadikot kielégítő eredménnyel végezte, az előző években azonban nem a selmeci iskolát látogatta, tehát nem is itt bukott meg. Tessényi Albert Bács megyéből került Selmecre; evangélikus lelkész fia volt, kielégítő eredménnyel végzett. A selmeci római katolikus Ticze Ottó bányatisztviselő gyermekeként az osztályt ismételte; az előző évben is Selmecen járt a gimnáziumba, átlaga alig kielégítő.

Mikszáth legtöbb tanulótársa ebben az évben Hont megyei, főleg selmeczányai

Mikszáth tanárainak aláírása egy selmeci dokumentumon

volt. Nógrád megyéből a csehbrezói Maróthy János lelkész fiával tanult együtt. A szülőfaluhoz legközelebbi településekről Folkusházy Sándor tescmagi és Haller Béla ipolysági diák tanult vele.

Vessünk egy pillantást a tanulmányi eredményekre is. Az Országos Evangélikus Levéltárban őrzött anyakönyvmásolat alapján Rejtő Mikszáth jegyeit tárgyalva nyolc tantárgyat említ.³¹ Összevetve ezt az eredeti Tudósítással,³² ismét néhány észrevételt kell közölnünk.

Ami a latin nyelvet illeti, Rejtő ezt „latin irány és dolgozat” név alatt szerepelteti. Az

érdemjegyei pedig így vannak feltüntetve: „I. félév: alig kielégítő, kielégítő; II. félév: kielégítő, kielégítő, dicséretes.” A kézírásos Tudósításban ez három diszciplínaként szerepel, mégpedig így: „Cicero de Offic, Horatius arspoeticái és Latin irány.” A Rejtőnél felsorolt érdemjegyek tehát erre a három tárgykörre utalnak.

A görög nyelv is két tárgykörből tevődött össze, mégpedig Platon és Sókrates műveiből, illetve Homérosz Iliásából. Mikszáth az első félévben mindkettőből alig kielégítő, a másodikban kielégítő osztályzatot kapott.

A magyar és a német a Tudósításban pontosan így szerepel: magyar irodalom,

magyar irány; német irodalom, német irány. A tantárgyak mindkét tárgyköréből egy-egy jegyet kaptak a diákok. Az alábbiakban a 20 tanuló valamennyi érdemjegyét feltüntetjük. (Lásd a 6. sz. táblázatot a Függelékben.) Az általunk elemzett *Tudósításban* csak 20 diák szerepel, s Mikszáth Kálmán a tizenkettedik. Rejtő a nyomtatott *Értesítés* alapján 21 tanuló nevét közli. Mikszáth a sorrendben a tizenharmadik. Eisert Gejza az a diák, aki a kézírásos *Tudósításban* nem szerepel. Lehet, hogy magántanuló volt, vagy csak közvetlen az érettségi előtt érkezett Selmechányára.

A három selmeci év közül Mikszáth az utolsóban érte el a legjobb tanulmányi eredményt. Ebben az évben fordult elő, hogy az első félévi jegyeinél a másodiké jobb volt, s az általános előmenetelt is javította: alig kielégítőről kielégítőre. Most kapott tehát olyan általános előmeneteli osztályzatot, mint amilyen a rimaszombati iskolából Selmecre jött.

A nyolcadik osztályban csak egy kitűnő előmenetelű diák akadt, de heten dicséretes, újabb heten pedig kielégítő átlaggal végeztek, s csak három tanulónak volt ennél gyengébb az általános előmenetele.

Az érettségiről szóló jelentést is megvizsgáló Rejtő tette közzé a vizsga eredményeit. Ezek szerint „a.(*kitűnő osztályzatot kaptak Reisz Károly, Heintz Hugó és Maróthy János*; b.(*dicséretet: Dubravitzky László*; c.(*jót: Borsiczky Gejza, Klement Dániel és Zsivora Samu*; d.(*kielégítő: Botár Samu, Eisert Géza, Folkusházy Sándor, Stur Gyula, Tessényi Albert, (ez mennyiségtanból középszerűt, prope dodum sufficienst kapván)*; e.(*utóvizsga letételére utasítottak és pedig sept*

29 dikén Kuntzl Ferdinánd és Mixáth Kálmán, mindkettő mathezisből. Selmeccen junius 28 án 1866.»

Mikszáth Kálmán tehát mathézisből pótvizsgára utasítottatott, de az azévi egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyv tanúsága szerint a pótvizsgát letette és az érettségi bizonyítványt kézhez kapta”.³³

Megvizsgálva a tanulók magaviseletére tett bejegyzéseket is, el kell mondanunk, hogy most voltak a legnagyobb problémák, legsúlyosabb vétségek. Mikszáth három osztálytársa.: Bothár Ede, Haller Béla és Kontzl Nándor kapott kártyázás és kocsmázás miatt magaviseleti megrovást. Haller Béla, aki közben ipolysági lakos lett, a fenti okok miatt április 11-én „elküldetett” az iskolából. Mikszáth ugyanebbe az ügybe nem keveredett bele, de más csínytevést ő is elkövetett.

Tovább folytatta az önképzőkörben azt a „tevékenységet”, amelyért már kétszer megrótták őt. Most Folkusházy Sándor dolgozatát javította át, ráadásul „a kört még sértegetni is kezdte”, amiért onnan 1866. január 20-án – Pesthy István szerint – kirekesztetett. Rejtő felhívja a figyelmet arra, hogy e körül sem egészen egyöntetű az életrajzírók véleménye. Pontosabban azt vitatják, hogy kinek segített Mikszáth. Többen Brózik Titusz nevét emlegetik. Ő Hont megyéből származott, s nem volt osztálytársa Mikszáthnak. Azt hiszem, mindez nem annyira lényeges kérdés, mint az a tény, hogy Mikszáthnak az önképzőkörtől végül is meg kellett válnia. Különben Folkusházy, a tesmagi fiú két éven át osztálytársa volt az írónak, Brózikot pedig maga Mikszáth emlegeti egy Scholz tanár urat idéző írásában. Ebben beismeri, hogy valaha a Hont megyei

Bróziknak ő írta dolgozatát. A kör tagjai egyébként Mikszáth két költeményét érdekesítették érdemkönyvi bejegyzésre: a *Petőfi sírja* és az *Otthon* címűeket.

Hogy Mikszáthot fentebb említett csel-szövései miatt a körből kizárták, azon nem csodálkozhatunk. Különösen akkor nem, ha ismerjük az erre vonatkozó rendeleteket. A Magyar Irodalmi Társaság 1864/65. évi Alapszabálya ugyanis az I. fejezet 7. cikkelyében (Büntetések, Kirekesztések) igen szigorúan rendelkezett a kihágásokkal, a nem megfelelő magaviselettel kapcsolatban. Többek közt ez olvasható benne: aki „*az év folyamán ok nélkül háromszor mulaszt, az a büntetés lefizetésén kívül a társaságból kirekesztessék*”. Ugyanezen büntetés illette „*a munka és bíráló pongyola kidolgozását, a szavallat kellő be nem tartását*”. A csalást és hamisítást szintén büntették. Így rendelkezett az alapszabály: „*Az egyenes munkakiírás, vagy mások elme szüleményéveli fittogatás, úgy szintén a munkán bárki más által tett javítás, a jegyzőkönyvi kemény megrováson kívül 1 osztrák értékű forinttal büntetessék.*”³⁴

Fennmaradt a társaság *Törvénykönyvének* töredéke is, melybe többek közt minden tag saját kezűleg írta be a nevét s azt, hogy az évi tagdíjat kifizette. A „*munkáló és olvasó*” tag az alapszabály értelmében „*köteleztetett mindjárt az év elején letenni az 1 osztrák forintot, mint egész évi járadékot*”. Az 1865/66-os tanévben a Társaságnak 68 bejegyzett tagja volt. Mikszáth ötvenharmadikként írta be a nevét a könyvbe. Az *Észrevételek* rovatban neve mellett ott áll a bejegyzés: „*Kirekesztett*”. Az alábbiakban közöljük a kör tagjainak teljes névsorát, jelölve az

Breznik János

osztályt is, valamint a további adatokat. (Lásd a 7. sz. táblázatot a Függelékben.)

A selmeci líceumról és Mikszáth tanáraitól

S most ejtsünk néhány szót az 1860-as évekbeli selmeci líceumról, illetve azokról a tanárokról, akik Mikszáthot tanították. Az iskola struktúráját, annak rendjét 1861-ben módosította az evangélikus egyház közgyűlése. A szabadságharc leverése után a bécsi császári minisztérium rendelkezett a magyarországi iskolák felett is. Leo Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter 1849. október 9-én írta alá a magyar tanügy további sorsáról intézkedő rendelkezést. 1849 őszén jelent meg a középszintű oktatás új rendjét megállapító szabályzat *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oestereich* címmel.³⁵ Az *Entwurf* előírta, hogy a teljes gimnáziumoknak nyolc kü-

lön osztályból kell állniuk. Megtarthatták történelmi nevüket (líceum, gimnázium, kollégium), de a gimnáziumi osztályokat a megállapított tervezet szerint kellett megszervezni. A gimnázium két tagozatból: az I–IV. osztályokból álló algimnáziumból és a további négy osztállyal rendelkező teljes gimnáziumból állt.

Mikszáth korában Selmezbányán a VII. és a VIII. osztályban a heti órák száma 24–26 volt. Amint Breznyik János gimnáziumi történetében olvassuk: „*A növendékek osztályzatának jelzésére 5 fokozat állapítottatott meg: kitűnő, dicséretes, kielégítő, alig kielégítő, elégtelen. (...) Később határozatott, hogy ki három elégtelen kap, az osztályt ismételni kénytelen.*”³⁶

A valláson kívül oktatták a latin és a hellén (görög) nyelvet. Az utóbbit az V. osztálytól heti 4 órában. Tanították továbbá a magyar, a német és a szlovák nyelvet. A német és a szlovák nyelv oktatásánál tekintetbe vették a „helybeli körülményeket”. A „reálókából” ezenkívül oktatták a földrajzot, a történelmet, a mennyiségtant, a természetrajzot. A tantárgyak közt szerepelt még a bölcsélet, a lélek- és észtan, valamint az etika.

Amint Breznyik János írja, a tannyelv a német kormány alatt is a magyar volt. „*A tót nyelvet nálunk csak tót születésűek köteleztettek tanulni, de ha a szülék kívánták, fölmentették.*” – olvassuk Breznyik könyvében.³⁷

A VII. és a VIII. osztályban vallástanból oktatták az egyháztörténelmet, különös tekintettel a reformáció történetére s az evangélikus egyház fejlődésére. Magyar nyelvből diszciplínaként szerepelt a szónoklattan, valamint a drámai költészet elméleti és gyakorlati ismertetése. Termé-

szetesen tanulták a diákok a magyar irodalom történetét is. A heti 5 óra latin keretében megismerkedtek a remekírókkal (Horatius, Ovidius, Vergilius, Cicero, Tacitus stb.), s ugyanezt tették a görög órák keretében is (Szókratész, Homérosz).

A VIII. osztályban tett közvizsgán jelen lévő tanárok közt találjuk **Breznyik János** igazgatót (1815–1897). A kiváló tanár és szakíró többek közt a líceum történetét is feldolgozta. 1842-től volt tanára az intézetnek. Amikor a gimnáziumba megérkezett, az ünnepélyes beiktatón latinul köszöntötték őt, „*holott ő magyarul fejtegette, hogy a gimnáziumi nevelés alapjául a beállt magyarosodás korszakában is a hellen s latin classicusok tanulmányozását kell tenni, de az épületnek, mely ez alapon emeltetik, magyarnak kellene lennie, azaz a hellen s latin classicusok magyarázata mellett a többi tantárgyakat magyar nyelven előadni.*”³⁸

Mikszáthnak Breznyik magyar irodalomtörténetet adott elő, „*magyar irályt, Homert és Socrates*” tanított többek közt.

A líceum „magyar irodalmi tanszékének” felállítását csak a negyvenes évek elejére sikerült elérni. Azt a küzdelmes harcot, melyet ennek érdekében itt ki kellett fejteni, Breznyik jól érzékelteti iskolatörténetében, megemlítve többek közt, hogy „*mikor a kerül. gyűlés 1808-ban a selmeci gimnasiumot kerületinek nyilvánította s egy tanár díjazását elvállalá, ennek tisztévé tette, hogy a magyar nyelvet is előadja. A nyelvet elő is adták a felsőbb osztályokban latin nyelven Severlay nyelvtana szerint, de nem volt benne nagy köszönet. Főgondot mindig a latinra fordították, még a német nyelvet is nagyobb gonddal ápolták.*”³⁹ Magyarország törté-

netét is csak a grammatikai osztályban adták elő magyarul. Éppen ezért Selmeceen nagy szerepe volt a már 1826-ban „felállított” Magyar Társaságnak, melynek első tagjai közt ott találjuk Breznyiket is. Ennek keretében hetente két órában tartottak a felsőbb osztályosok magyar nyelvi gyakorlatokat.

Breznyik, aki elsősorban a magyar nyelv és irodalom tanárának volt meghíva, *„tekintetbe nem véve, hogy elődje csak a magyar nyelvtant adta elő magyarul, a többi rábízott tárgyakat pedig latinul, ő minden tantárgyat magyarul kezdett előadni”*.⁴⁰ Így oktatta önkényesen, de bátran magyarul az állam- és újkori történetet, valamint a statisztikát.

A magyar nyelv és irodalom tanáraként természetesen a magyar irodalmi kör munkáját is irányította és hathatónan segítette. Breznyik mindemellett a történeti diszciplínák oktatásában és művelésében is szép sikereket ért el. 1849-ig az iskola igazgatói tisztét kétszer is betöltötte. A szabadságharc után azonban megfosztották hivatalától, s éveken át nevelősködéssel kereste kenyerét. Az egyik róla szóló megemlékezésben olvassuk, hogy *„lelkiismeretesebb nemzetőre alig lehetett a magyar hadak fővezérének, mint a mi Breznyikünk”*.

1858-ban ismét igazgatóként térhetett vissza az intézetbe. Tisztségét 1889-ig töltötte be. Mint írták: *„Arról a gondoskodásról, mellyel nagy családja tagjait: a vezetése alatt felvirágzott intézet növendékeit elhalmozta, csodákat lehetne írni. Leleményessége, mellyel az egyes jótékony alapokat növelte, kifogyhatatlan vala.”*⁴¹ Kiválóan működött igazgatósága alatt az iskola tápintézete, amely a tanulók étkeztetéséről

gondoskodott elsősorban. Breznyik nem riadt vissza az akadályoktól, és nem keseredett el akkor sem, mikor az iskolától megvonták a támogatást.

Breznyik iskolapolitikusként, szakíróként, a pedagógia elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberként országos hírnévre tett szert. Már az 1840-es évek végén tevékenyen részt vett a pedagógiai mozgalmakban, Brassai Sámuel, Péczely József, Tarczy Lajos és Vandrák András társaságában olyan nyilatkozatot írt alá, melyben felszólították a hazát, hogy *„vallásszabadságot biztosítva, a tudományt és annak nevelőintézményét, az iskolát szabadítsa meg a vallásfelekezeti korlátoktól. Szerintük a tanügynek a tanszabadság fenntartása mellett az államtól kell függenie, a tanítónak pedig a haza hivatalnokának kell lennie”*.⁴²

A selmeci Kopogtató mögötti evangélikus temető bejáratától nem messzire (6. számú parcella) áll a jeles paptanár, **Händel Vilmos** (1837–1925) sírja. A magyar lexikonok nemigen említik ennek az evangélikus egyházi írónak, Mikszáth selmechányai tanárának a nevét. Praznovszky Mihály ír róla egyik tanulmányában, jelezve, hogy a selmeci paptanár a lélektant és az esztétikát oktatta Mikszáthnak.⁴³ Kézjegye ott van például azon a dokumentumon is, amely a hetedik osztályt ismétlő író érdemjegyeit tartalmazza. *(Tudósítás a selmeczi ágost. hitv. evang. kerületi Lyceum tanuló ifjúságáról. 1864/65.)* Mikszáth ekkor lélektanból kielégítőt kapott.

Händel Vilmos 1837. február 2-án született Szepesváralján. Halálozási dátumát Praznovszky Mihály sem jelöli, ezt a *Szlovák életrajzi lexikonból (Slovenský biog-*

rafický slovník) ismerjük: 1925. december 12.⁴⁴ A papi családból származó Händel Nyíregyházán, Miskolcon és Eperjesen végezte iskoláit. Ezt követően egy évig Lánczy Jakab családjánál nevelősködött Felsőláncon, majd Miskolcon kezdődött egyházi pályája. Rövidesen külföldre ment, két évig még Halléban és Jénában tanult.

Miután nagyobb utazást tett Németországban és Svájcban, 1862. április 2-án Selmecbányára került németül és magyarul prédikáló lelkésznek. Selmecen szorgalmazta a magyar nyelvű istentiszteletek gyakoribbá tételét, közéleti szereplést vállalt, s óraadóként oktatott az evangélikus líceumban.

Händel Vilmosról Breznyik János iskolatörténetében is olvashatunk. Így ír többek közt: *„Rendkívüli tanárokként fáradoztak velünk leginkább vallástani tárgyakkal foglalkozva Händel Vilmos, itteni német–magyar lelkész és Hrencsik Károly, tót lelkész, kik nem akarták a rájuk bízott talentumokat elásni, s készséggel vállaltak el néhány órát ifjaink tanítására.”*⁴⁵ A már említett tantárgyakon kívül Händel a líceumban hit- és erkölcsstudományt, egyháztörténetet, ó- és újszövetséget, valamint görög nyelvet tanított.

Händel elsősorban egyházi lapokban publikált, de megjelent néhány önálló műve is, mint például *A keresztyén egyház története* (Selmecz, 1877.), *A gyermek imái* (Selmecz, 1890.) és az *Emléklapok*, melyet Szeberényi Gusztáv püspök tiszteletére írt és szerkesztett (Budapest, 1890.).

Selmecbányán Händel egyházi tisztségeket is betöltött. Megérdemelt pihenés után ebben a városban hunyt el.

Mikszáth Kálmán selmecbányai tanára-

inak egyike volt **Jezsovics Károly** (1834–1924) is. Czobor László, aki az 1860-as években szintén tanítványa volt a jeles pedagógusnak, írja egy helyütt, hogy Jezsovics Károly, Händel Vilmos és Farbak István *„megcsodáltnivaló három ember”* volt Selmecen még a XX. század elején is. Jezsovics, a volt líceumi igazgató még a háború idején is változatlan munkabírással oktatta a gimnáziumban a hadba vonult tanár helyett a matézist.⁴⁶ Jezsovics a Bars megyei Nagyszelezsényben született 1834. január 28-án, Jezsovics Mihály evangélikus lelkész és Déván Karolina fiaként. A selmeci líceumban tanult, majd Pozsonyban teológiát végzett. Rövid ideig a Palugyayaknál nevelősködött Deménden, aztán külföldi egyetemekeket látogatott. Berlinben, Göttingenben és Halléban hallgatott előadásokat kiváló professzoroktól.

1861-től 1903-ig volt a selmeci evangélikus líceum tanára, elsősorban fizikát, matematikát és természettant tanított. Közben, hogy állandóan képezze magát, bejárta az akadémiára mennyiség- és természettant hallgatni. 1894-től a líceumnak igazgatója is volt.

Mikszáthnak először természettant, majd „mathezist” és természettant tanított. Tudjuk, hogy matematikából az első selmeci évben az író igen gyenge eredményt ért el, s a hetedik osztályt meg is ismételte. A második évben már két fokozattal jobb jegyet kapott Jezsovicsnál algebrából. Természettanból is kielégítő osztályzata volt. Igaz ugyan, hogy az érettségén „mathezisből” pótvizsgára utasították, de a vizsgát letette, s az érettségi bizonylatot kézbe vehette.

Jezsovicsról Breznyik János is megem-

lékezett könyvében. Megjegyzi, hogy 1861-ben választatott meg az iskola tanárának, s nemcsak a német egyetemeken a fizikusokat és matematikusokat, hanem „*itteni tanárkodása alatt a bányász. akad. előadásokat is látogatva, hosszabb ideig készültetett*”.⁴⁷

Publikációs tevékenységet is végzett: cikkei, könyvismertetései az Országos Tanáregylet Közlönyében jelentek meg. Német nyelvből lefordította John Tyndall eredetileg angolul írt fizikai művét, amely *A hő mint a mozgás egyik neme* címmel jelent meg 1874-ben Budapesten 109 fametszetű ábrával a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Könyvkiadó Vállalatánál. A könyvhöz Szily Kálmán (1838–1924) nyelvész, természettudós írt előszót, méltányolva Jezsovics „szerencsés” fordítását, s azt a „*physikai*” magyar műszojegyzéket, melyet a fordító mellékelte a könyvhöz.

Jezsovics a közélet terén is tevékenykedett. Tagja volt a selmeci városi tanácsnak, szervezte a turisztikai mozgalmakat stb.

1924. március 6-án hunyt el Selmecbányán. Síremléke a Kopogtató mögötti evangélikus temetőben látható.

Mikszáth Kálmán élete folyamán – ellentétben például a rimaszombati pedagógusokkal – egyetlen selmeci tanáráról sem emlékezett meg. Illetve egy levéltöredék, amelyben **Scholz Vilmos** (1832–1882) emlékét idézi, mégis kivételt képez.⁴⁸

A *Mikszáth Kálmán Összes Műveinek* 26. kötetében 472. szám alatt közzétett levél (Bisztray Gy.–Király I. szerk., 1962. 132.) azok közül való, melyek 1910-ben, Mikszáth halála miatt félbehagyva maradtak írásztalán. A nagy palócot nyilván az ösztönözte en-

nek megírására, hogy egykori alma matere és annak önképzőköre is ünnepélyesen emlékezett meg írói jubileumáról, s minderről táviratban őt is értesítette. Mikszáth befejezetlen munkája tulajdonképpen egy „*levélformában írott visszaemlékezés az ifjúságra és első írói szárnypróbálgatásaira*”.⁴⁹

A „fogalmazványtöredék” így szól:

„*Kedves Scholz tanár úr! Tudom, hogy ön nem kapja meg ezt a levelet, mert Ön meghalt, és mintegy húsz éve porladozik már a selmeci földben, ahol az ön szíve arannyá fog változni és kibányásztatik egy napon, de nem is az ön testéhez van adreszálva ez a levél, a lelkéhez szól, senki másához nem is szólhat, az ön lelke pedig ott él azokban, akik az ön dolgait folytatják a selmeci Petőfi Körben, ahol Petrovics Sándor bontogatta ki szárnyait, s ahol az első ingadozó lépéseket tettem én is a Parnassus felé, negyven és néhány év előtt az ön meleg, simogató, biztató tekintetétől felvillanyozva.*

Emlékszik-e kedves tanár úr arra a nagy teremre a pékbolttal szemben, ahol az önképző köri felolvasásokat tartottuk? Tudja-e, mikor álltunk ott utoljára egymással szemtől szembe? – 1866-ban. Egy Brozik Titusz nevű társunk csinos munkát olvasott fel. – Önnek sehogy se fért a fejébe, hogy azt ő írta volna. – Elkezdte inquirálni, s kisült, hogy a munkát én írtam Broziknak. Ön erre kegyetlenül megdorgált engem s jegyzőkönyvi megrovásra ítelt, de kikötötte, hogy Brozik neve is említettessék, nehogy az enyimmal szerepelve, egykor ez tisztesség számba menjen. Ön még ütni is úgy tudott, kedves Scholz tanár úr, hogy az nem fájt, ellenkezőleg, gyönyörűséget okozott – ”

Vajon ki volt ez a Scholz tanár, akire Mikszáth ugyan későn, de annál nagyobb szeretettel emlékezett? Ki volt az az ember, aki az író selmeci szárnypróbálgatásait egyengette, s aki ezért méltán került be a Mikszáth-szakirodalomba?

Scholz Vilmos ugyan nem írt önálló műveket, munkássága, pedagógusi tevékenysége, önképzőkori vezetéstílusja mégis feljogosít bennünket arra, hogy rövid portréját az idő távlatából tanítványai és munkatársai segítségével megpróbáljuk felvázolni. Szepes megyében született Leibic községben. Miskolcon, Késmárkon és Eperjesen végezte tanulmányait. A diploma megszerzése után segédjegyzői tisztséget töltött be, de a pedagógia iránt nagyobb vonzalmat érzett. 1859-ben a Hont megyei Pribelről érkezett Selmece. Egy ideig Laszkári Miklós házában nevelősködött. Tantárgyaiul Selmecen *„az algymnasiumban Magyarország földrajza, a felgymnasiumban pedig az egyetemes történelem s a német nyelv jelöltetett ki. Ezekhez később a növény- és állattan is hozzájárult, miket mindvégig lelkesedéssel s igen kedvező sikerrel adott elő”*.⁵⁰

Tudjuk, hogy Mikszáth Kálmán a selmeci főgimnázium utolsó két osztályát három év alatt végezte el. Az 1863/64-es tanévben hetedikes volt, s csak az első félévben kapott osztályzatot. Scholz Vilmos ekkor a német nyelvet és az újkori történelmet tanította Mikszáthnak, aki ezekből kielégítő osztályzatot (hármast) kapott. A következő évben ismételte az osztályt, s újkori történelemből év végére már dicséretes osztályzatot ért el. Az 1865/66-os tanévben volt nyolcadikos, és Scholz tanár úr tantárgyából, német irodalomból dicséreteket kapott. Valószínű,

hogy a tanár iránti szimpátia is hozzájárult az adott diszciplinából való egyre jobb eredmény eléréséhez.

Selmeci évei alatt Mikszáth az önképzőkörben is gyakran találkozott Scholzzal. Találunk erre vonatkozó adatokat is Breznik János alapos iskolatörténetében. Scholz egykori igazgatója és kollégája többek közt ezt írta: *„Ujra föléledt s felvirult a kör Solc Vilmos vezetése alatt, ki ugyan, mint elődje sem, nem volt magyar irod. tanár, de a felajánlott elnökséget készséggel elfogadta s lelkesedéssel vitte haláláiglan, 1861/2 – 1881/2. közt. Az ő idejében volt a körnek tagja Mikszáth Kálmán 1864/5. és 1865/6-ban, mint VII. s VIII. oszt. tanuló a Korány című havi lapnak szerkesztésével s főjegyzőséggel is megbízott. Ugyancsak azon évben két munkája: »Az öreg nemes« című költeménye és »Az én Gyuri bácsim« című humorcskja, mellyel a jegyzőkönyv szerint az egész kört felvidámította, érdemesnek találtatott az Érdemkönyvbe való felvételle. Ez utóbbi elmeszüleményénél nyilatkozott előttiünk Solc, ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró válik belőle. Miért mondott le 1864/65-ben a tanév közben a főjegyzőségről, s a következőben miért szűnt meg tagja lenni a körnek, elmondani nem tartjuk ide valónak.”*⁵¹ Breznik János szemérmessége ellenére is tudjuk már az említett dolgok okait.

Scholz Vilmos, aki annyiszor megdicsérte Mikszáthot, aki biztatta őt, s oly szépen beszélt róla, kénytelen volt megfeddni is a fiatal tehetséget. Mert Mikszáth kihasználta tehetségét és ravaszságát oly értelemben is, hogy saját tollaival másokat ékesített, másoknak írt dolgozatokat olvastatott fel. Több alkalommal is

megtette ezt, ami pedig a körből való kizáráshoz vezetett. Mert a társaság komoly és szigorú törvénykönyve, melyet Scholz szerkesztett, nem engedte meg a csalást, a nem megérdemelt előretörést.

Gajdács Pál egykori önképzőköri tag levélét, melyben ugyancsak Mikszáthra és Scholzra emlékezik, az MTA Kézirattárában őrzik. Ebben írja az alábbiakat: „*Mikszáth Kálmán, selmeci iskolatársam, diákkori cimborám s kenyeres pajtásom jubileuma alkalmából diákkori irodalmi munkáiból itt közlöm Az én Gyuri bácsim című humoreszkjét, melyet az ottani líceumi önképzőkör egyik gyűlésén olvasott fel, s vele oly élénk derűtséget okozott, hogy maga a máskülönben komoly Scholz Vilmos irodalomtörténeti tanárunk, az önképzőkör akkori vezetője is úgy nevetett, hogy szinte könnyezett bele, s tanártársai előtt valóságos prófétai ihletettséggel s extázissal beszélt Mikszáth jövőendő nagysága felől.*”⁵²

Breznyik Scholz Vilmosról szóló állításának hitelességét egy mai Mikszáth-kutató, Praznovszky Mihály Törs Kálmánnak 1882-ben közölt írásával (Mikszáth Kálmán. Vasárnapi Ujság. 1882. 16. sz.) véli megerősíteni. Az alábbi sorokat idézi Törs Kálmántól: „*Solz Vilmos, az önképzőkör elnöke, melynek egykor Petőfi is tagja volt, már akkor fölismerete benne az írói tehetséget s erős meggyőződéssel állította: meglássátok, e gyerekből még író válik. Persze nem hitték el neki s kinevették a tanárt, kinevették kedvencét is.*”⁵³

Ma már tudjuk, Scholz Vilmosnak valóban igaza volt, s nem véletlenül születtek Mikszáth bevezetőben idézett gyönyörű és megható sorai sem. A kiváló mester

„*23 évi sikeres munkálkodásának 1882. március 18-án hosszas szenvedés után bekövetkezett halála vetett véget*” Selmecbányán.

Mikszáth Kálmán egykori tanára volt **Suhajda Lajos** (1806–1872) evangélikus lelkész is. Egyes legendák szerint még Petőfit is tanította volna a líceumban, s ő is buktatta volna meg a költőt. Ez azonban tévedés, hisz Suhajda csak később került a selmeci iskolába tanárnak.⁵⁴ Szlovák származású apja a város tekintélyes polgára (szücsmestere) volt. Gyermekeit Pozsonyba küldte, hogy teológiai tanulmányokat végezzen.

1827-ben Suhajda nevelő volt báró Prónay Kálmán kastélyában Acsán. Egy év után Bécsbe indult, hogy tanulmányát tovább folytassa. 1829-ben a jénai egyetemen hallgatott teológiai előadásokat.

1830-ban szentelték segédlelkésszé, majd Apostagra, később pedig Ceglédre helyezték. Első lelkészi állomásai kapcsán Breznyik János, a selmeci líceum igazgatója jegyezte fel Suhajdáról az alábbiakat: „*Egy ideig Lovich superintendensnél káplánkodott, onnan Apostagra, Pest megyébe ment lelkésznek, de mivel itt némely urak tőle azt követelték, hogy magyarul is prédikáljon, ő pedig elveivel megegyezőnek nem találta, hogy tót híveinek magyar szónoklatot tartson, az urak az istentiszteletet úgy sem látogatták: Ceglédre, tisztán magyar egyházba hivatván el lelkésznek; a meghívót készséggel elfogadta, s mit Apostagon tenni szabadkozott, itt magyar híveinek minden ellenkezés nélkül megtette. Azonban az Alföldön, éppen magyar városban magát nem jól érezte, ki egész életében a tótokhoz szí-
tott...*”⁵⁵

1840-ben szülővárosába, a selmeci líceumba hívták őt meg tanárnak. A hittant, a költészettant és a szónoklattant tanította. Többször volt a líceum igazgatója is. Oktatta továbbá a latin nyelvet, az egyház-történetet, a logikát és a pszichológiát.

1872. július 11-én halt meg Selmecbányán. Könyvtárát a líceumra, „*szerzeményei tetemes részét*” pedig a Matica slovenskára hagyta, bizonyítva ezáltal is vonzalmát a szlovák kultúrához.

Suhajda Lajos Mikszáth Kálmánnak a latin nyelvet, a vallás- és erkölctant, a lélektant, a logikát és a bölcsestséget tanította. Amint erről az időszakról Breznyik írja: cselekedetei „*elegendő bizonyossággal szolgálnak magyarellenés irányának, melyet bár óvatosan, tanárkodása alatt is követett, s hogy a tanulókra nem volt káros befolyással, annak köszönheti, hogy a tanári karban mindig voltak olyanok, kik hatását ellensúlyozták. Különben nagy eszét, bő és alapos ismereteit a bölcsészetben s theológiában, jártasságát a római classicus irodalomban, classicitását a magyar nyelvben, ki ismerte, senki sem vonhatta kétségbe. Ki tanulni akart, előadásain sokat tanulhatott*”.⁵⁶

Néhány cikke és latinul írt verse jelent meg a gimnázium kiadványaiban. Magyarellenességének ad hangot németül írt, *Der Magyarismus in Ungarn* című művében is, amely 1834-ben jelent meg Selmecbányán.

A magyarok ázsiai eredete és első európai működésükről című munkáját Pesten adták ki 1837-ben. A németül is megjelent munkájáról Fejér György írt elmarasztaló ismertetést a *Tudományos Gyűjtemény* 1837. évi III. kötetében. Fejér Suhajdát dilettáns történésznek tartja,

akinek munkájában „*egyetlen egy eredeti kútfőnek szavait se olvashatván*” (112.). Mondanivalóját összegezve Fejér leszögezi, hogy Suhajda munkájából „*készületlensége kitetszik eléggé*”, s csak a „*tudománytalan kritikusainknak számát eggyel nevelte*”, s „*literatúránk becsét*” Suhajda „*a külföldieknél csak kisebbiteni fogja*”.

Suhajdát a szlovák biográfiák természetesen pozitívan értékelik. Kiemelik mecénáskodását; megemlítik, hogy Selmecen szlovák irodalmi kört vezetett, s több, tanulók számára összeállított kézikönyv szerzője volt. (Herčko, I., 1995. 247.) Praznovszky Mihály említi egyik kisportréjában, hogy Suhajda „*furcsa ember volt. Tanártársai szerint kitűnően felkészült, nagy tudású professzor, akitől a diákjai, ha akartak, nagyon sok tudományt kaphattak. Ugyanakkor egyáltalán nem volt kedve tanítani. A heti 18 kötelező órája helyett jó ha 10-12 órát adott*”.⁵⁷

Mikszáth selmeci vonatkozású írásai

Annak, hogy Mikszáth közel három évet töltött diákként Selmecbányán, szépirodalmi vonatkozásai is vannak. Itteni vonatkozású írásai közül lexikonaink általában kettőt-hármat említenek meg: Az *aranykisasszonyt*, a *Tavaszi rügyeket*, valamint A *Petőfi-legenda Selmecen* című elbeszélését.⁵⁸ A sok közül valójában ezek emelkednek ki.

A híres Selmecbányán barangolva az irodalomkedvelő turistának akaratlanul is Az *aranykisasszony* sorai jutnak eszébe, melyek találó képekkel írják be a várost azok emlékezetébe is, akik még sohasem fordultak itt meg: „*Nyájas olvasó, ki még nem jártál e görbe országban, képzelj magadnak háromezer hegycsúcsot, ugyanannyi*

Selmecbánya a Leányvárral

völgykatlant, egy tucat sziklát, mely sűrűn be van építve mindenféle alakú házakkal, melyeknek előrsze sokszor háromemeletes, míg ellenben a háta szerényen odalapul a hegyhez.”

Sétánk a 900–1000 méter magas hegyek közti katlanban, a hajdani neves bányaváros utcáin kellemes, bár nem könnyű. Mert – ahogyan Mikszáth írja szóban forgó elbeszélésében – *„Selmecbányán vagy fölfelé mászik az ember; vagy lefelé ereszkedik; tertium non datur”*.

Mikszáth szellemesen azt is megjegyezte, hogy *„ha a pokolban egyszer az a gondolatjuk támadna az ördögöknek, hogy várost építsenek, az bizonyosan olyan lenne, mint Selmecbánya”*. Aztán odafigyelt az író a híres, pompás és gazdag város árnyoldalaira is, amikor így írt: *„Szomorú város ez! A levegője méreg a bányák kipárolgásától, vizétől golyva nő a halványarcú leányok és az idétlen férfinép nyakán. A harmadévi újoncozásnál hatszáz katonakötelezett ifjú közül négy vált be a »császár emberinek«.*

(Szinte szégyenlem megírni.)”

Írásában Mikszáth nemcsak a várost, hanem annak tájkát is mesterien megörökítette. A közeli Szitnya hegyet a *„felhők szerelmesének”* titulálta, mert az szinte erővel húzza le a fellegeket *„aszott keblére”*. S ha ez nem sikerül, *„...duzzog, fölfujja magát”*.

Nem szűkölködik írói képekben és szellemeskedésben a *Tavaszi rügyekben* sem. Mikszáth mindenre odafigyel: a Kálvária-hegy *„rengeteg apró kápolnájára”*, a *„hírhedt Klopacskára”*, a városban meg elevenedő régi német farsangi szokásokra, a kosarát cipelő öregasszonyra, a füsttölgy kosárban pipázó *„náckóra”* stb. E helyütt így ír többek közt Selmecről: *„Felülről is majdnem olyan a város, mint akár Pest, alulról pedig még Párizsnál is különb. Mondhatom, meglepett. A hevérek furcsa öltözete, a két, keresztbe tett kalapács a fövegeiken, az erdészek tölgyfalevele a kabátjaik hajtókáin, mind a legnagyobb bámulással töltött el.”*

A városhoz fűződő emlékek „tűnnek elő” az 1882-ben keletkezett *A Petőfi-legenda Selmeceen* című visszaemlékezésben: „*Ha leszállt az est a sajtászerű városban, ha elnyelte a homály az óriási köveket, s kitöltötte a borzadályos szakadásokat, ha fekete róna lett a girbegurba, púpos földből, suhogó árnyak inogtak, a fák lombja röpködni kezdett, s képzelt zsongással telt meg az éj: akkor én sokszor látni véltem a költőt, amint elsuhan köpönyegben, hóna alatt víve lantját.*” Igaz, az írásban téves adatokat is közöl Mikszáth – hisz Petőfi itteni szállásadója nem Surina János, hanem Proszperinyi Mihály, és az a lány, akiről a költő *A hűtelenhez* című verset írta, nem selmeci, hanem aszódi volt –, ám ez mit sem változtat a mű szépirodalmi értékein.

A fenti elbeszéléseknél még korábbiak a *Garibaldi butéliái* és a *Csodálatos gomba* címűek. Mindkettőt 1874-ben írta Mikszáth. Az előző szereplője Kutlik úr, a selmeci „*becsületes tót szabómester*”, aki igencsak „*szimpatizáns Garibaldival*”, s akiről oly szellemes történetet kerekített az író. A *Csodálatos gombában* a ravasz

és szellemes Mikszáth diákkori humora teljesebben ki, miközben lelepleződik a líceum magát természettudósnak tartott „S. professzorának” együgyűsége és hiszékenység.

Még korábbi *Az én Gyuri bácsim* című humoreszkje, melyet Mikszáth 1865-ben írt. A családi vonatkozású írással, a jóízű humorral és meseszöveggel felépített elbeszéléssel igen nagy sikert aratott Selmeceen.

A *Magyarország lovagváraitól* írt munkái közt természetesen ott találjuk a *Selmecz vára* című történetet is, amely elsősorban Reosel Rázmán lányáról, a majdnem koldusként elhunyt csodaszép Borbáláról szól.

Természetesen vannak a selmeczi diákvárosnak egyéb nyomai is a Mikszáth-művekben, a novellákon kívül regényeiben, leveleiben egyaránt.

(Nagy Iván Történeti Kör Évkönyvében [Balassagyarmat, 1997. 103–130.] megjelent tanulmány bővített változata.)

Jegyzetek

- 1 Rejtő I., 1959.
- 2 Rejtő I., 1982. 333–354.
- 3 Rejtő I., 1985. 263–294.
- 4 Rejtő I., 1992. 52–81.
- 5 Rejtő I., 1959. 36.
- 6 Uo. 37.
- 7 Uo. 38.
- 8 Véber K., 1986. 18.
- 9 Dr. Szabó K., 1979/1. 11–20.
- 10 Praznovszky M., 1991. 79.
- 11 Rejtő I., 1982. 333.

- 12 *A magyar irodalom története.* 311.
- 13 Véber K., 1986. 25.
- 14 Rejtő I., 1982. 336.
- 15 Uo. 337.
- 16 Uo. 337.
- 17 Uo. 341.
- 18 *A Selmecebányai Petőfi Kör Érdemkönyve* (a továbbiakban: Érdemkönyv). Pesthy írása előtt (253–306.) Újhelyi József *Budavár visszavétele* című munkája (1893. IV. 17.), utána pedig Kovalszky János *Világos* című dolgozata található. Az utolsó beírt munka dátuma: 1894. július 5.

- 19 *Érdemkönyv*, 186.
- 20 Rejtő írását lásd az említett Mikszáth-kötetben (263–294) és a *Mikszáthiáda* című kötetben. Budapest, 1992. 52–81.
- 21 Ezúton mondok köszönetet az evangélikus egyház szeniorának, Radvansky tiszteletes úrnak azért, hogy a zavartalan kutatást számomra lehetővé tette.
- 22 *Matricula Gymnasii philosophia Districtualis Schemnisiensis aug. conf. addictorum. A selmeci ágost. hitv. evang. Lyceumnak anyakönyve 1826-tól 1864-ig.* Lásd az 1863/64-es tanévben érkezett „növendékek jegyzékét”. (Evangélikus Egyház Levéltára.)
- 23 *A Selmeci Magyar Irodalom Társaság Törvénykönyve 1866.* (Evangélikus Egyház Levéltára.) – Csak megjegyezzük, hogy ebben az anyakönyvben találjuk Petőfi adatait is. Az 1838/39-es tanévre felvett diákok közt kilencedikként jegyezték őt be, így: „Petrovics Alexander. 17 ann. Aug.conf. Hung. Kis-Kőrös. Pest. Pater Stephanus Lanio. Szabadszállás in Cumania min. Rhetor 1mi . Anno 31mi Aug. Alumnus. Aszód. eminentiae.”
- 24 *Tudósítás a selmeczi ágost. hitv. evang. kerületi Lyceum tanuló ifjúságáról, különösen a VII-ik és VIII-ik osztály növendékeinek osztályzata az 1863/4-ik tanév I-ső és II-ik feléről.*
- 25 Rejtő I., 1985. 272.
- 26 *Érdemkönyv*, 283.
- 27 Uo. 292.
- 28 *Tudósítás a selmeczi ágost. hitv. evang. kerületi Lyceum tanuló ifjúságáról, különösen a VII-ik és VIII-ik osztály növendékeinek osztályzata az 1864/5-ik tanév I-ső és II-ik feléről.*
- 29 Rejtő I., 1985. 269.
- 30 *A selmeci magyar irodalmi társaságnak az 1864-dik és 1865-dik évben megújított alap-szabályai.* (Selmeci Evang. Egyház Levéltára.)
- 31 Rejtő I., 1985. 270–271.
- 32 *Tudósítás a selmeczi ágost. hitv. evang. kerületi Lyceum tanuló ifjúságáról, különösen a VII-ik és VIII-ik osztály növendékeinek osztályzata az 1865/6-ik tanév I-ső és II-ik feléről.*
- 33 Rejtő I., 1985. 271.
- 34 *A selmeci magyar irodalmi társaságnak az 1864-dik és 1865-dik évben megújított alap-szabályai.* Első fejezet. Büntetések. Kirekesztés. 2.
- 35 Mészáros I., 1988. 78–83.
- 36 Breznay J., 1889. 259.
- 37 Breznay J., 1889. 370.
- 38 Uo. 317.
- 39 Breznay J., 1889. 313.
- 40 Breznay J., 1889. 217.
- 41 Vörös F., 1901. 73.
- 42 Horváth M., főszerk., 1988. 358.
- 43 Praznovszky M., 1999.
- 44 Mináč, V., főszerk., 1987. 280.
- 45 Breznay J., 1889. 379.
- 46 Czobor L., 1927. 78–79.
- 47 Breznay J., 1889. 356.
- 48 Praznovszky M., 1999. 175.
- 49 MKÖM. 26. 248.
- 50 Breznay J., 1889. 350.
- 51 Breznay J., 1889. 450–451.
- 52 MKÖM. 26. 248–249.
- 53 Praznovszky M., 1999. 175.
- 54 Praznovszky M., 1999. 176.
- 55 Breznay J., 1889. 322.
- 56 Breznay J., 1885. 322.
- 57 Praznovszky M., 1999. 176.
- 58 Csanda S., főszerk. 1981. 82.; Erős Z., 1995. 420.

Irodalomjegyzék:

- A magyar irodalom története 1849–1905. Szerkesztette: Király István, Pándi Pál, Sőtér István. Budapest.
- Breznyik János: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. Egyház és Lyceum története*. Selmecbánya, 1889.
- Czobor László: *Honti históriák*. Budapest, 1927.
- Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.
- Csáky Károly: *Híres selmecbányai tanárok*. Dunaszerdahely, 2003.
- Dr. Szabó Károly: *Mikszáth és Balassagyarmat*. In: Balassagyarmati Honismereti Híradó, 1979/1. 11–20.
- Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helyneveink*. Budapest, 1995.
- Horváth Márton, főszerk.: *A magyar nevelés története I*. Budapest, 1988.
- Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*. Budapest, 1988.
- Mikszáth Kálmán összes művei*. 26. kötet (MKÖM. 26.) Szerk.: Bisztray Gyula–Király István. Budapest, 1962.
- Mináč, Vladimír, főszerk.: *Slovenský biografický slovník II*. Martin, 1987.
- Praznovszky Mihály: *Mikszáth Kálmán tanárai*. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIII. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Salgótarján, 1999. 153–179.
- Praznovszky Mihály: *Nógrádi Mikszáth-lexikon*. Salgótarján, 1991.
- Rejtő István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák*. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, Budapest, 1959.
- Rejtő István: *Mikszáth Kálmán és Selmecbánya*. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján, 1982. 333–354.
- Rejtő István: *Mikszáth Kálmán Selmecbányán*. In: Mikszáth Kálmán összes művei 38. kötet. Szerkeszti: Rejtő István. Budapest, 1985. 263–294.
- Rejtő István: *Mikszáth, a selmecbányai főgimnázium diákja*. In: Mikszáthiáda. Budapest, 1992. 52–81.
- Véber Károly: *Mikszáth Kálmán*. Bratislava, 1986.
- Vörös Ferenc: *Breznyikről*. Honti Naptár. Szerk.: Pongrácz Elemér. Ipolyság, 1901. 73.

Függelék

1. számú táblázat

Mikszáth Kálmán iskolai anyakönyvi bejegyzése az 1863/64. tanévben

Folyószám	69.	Osztály, melybe felvétetett beíratás, élelem módja	VII. oszt. szept. Tápiténzet
Név, kor, vallás	Mikszáth Kálmán 17 é., ág. hitv.		
Nemzet, szülőháza megye	Magyar Szklabonya Nógrád	Osztály, melyből jött, osztályzat	A rimaszombati gimnáziumból kielégítő
Apja jelleme, lakhelye	János Közbirt. ugyanott		

2. számú táblázat

A selmecbányai líceum VII. osztályának tanulmányi előmenetele az 1863/64. évben

A tanuló neve	Tantárgyak													
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Bada Vilmos	November elején Miavára segédtanítónak ment.													
Balbach János	1E	E	1	1E	1E	1E	1	1	E	1E	E	–	1E	1E
	1E	E	1E	1	1	1E	1	1	E	1E	E	–	E	E
Bogyó Lajos	1E	1	1	1	1	1E	E	1	1	1	1	–	1	1E
	A szigorlatok közben eltávozott, nem adva vizsgát.													
Bosszagh János	1E	1E	E	1E	E	E	E	1E	E	1E	1E	–	E	E
	1E	E	E	E	E	E	E	1E	E	1E	E	–	E	E
Burkovszky Kálm.	E	E	E	E	E	E	E	1E	E	E	E	–	E	E
	E	E	E	E	E	E	E	1E	E	E	E	–	E	E
Csepcsényi Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	1E	1E	1	–	1	1
	1	1	1	–	1	1	1	1	E	1E	1	–	1	1E
Dérer Gusztáv	E	E	E	E	E	E	E	E	E	E	E	E	E	E
	E	1E	1E	–	E	E	E	1E	E	E	E	E	E	E
Fáy Ferenc	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1U	–	2	1
	1	1U	1	–	1U	1	1	1	1	1	1U	–	1U	1
Greguss János	1E	E	1E	1	1	1E	1	1	E	E	E	–	1E	E
	1E	E	E	1	1	1	1	1	E	E	E	–	E	E
Hanulay János	1E	E	E	1	1E	1	1	1E	1	1	1	–	1E	1E
	1	1E	1E	–	1	1	1	1	1E	1	1	–	1E	E
Kanka János	1	1U	1	1U	1U	1	1	1	1	1	1E	–	1	1
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Május hóban betegen hazament.													
Kiss Dániel	E	E	E	E	E	E	1E	1E	E	E	1E	E	1E	E
	E	1E	1E	1E	1E	1E	1E	1	E	1E	–	E	E	
Kosztolányi Imre	1	1E	1E	1U	1	1E	1E	1	E	1E	1E	–	E	1E
	1	1E	1E	1E	1	1	1E	1	1	1E	1E	–	E	1
Longauer Béla	1E	1E	1E	1E	E	E	E	1	1E	1E	1E	–	E	1E
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Május hóban betegen haza vitetett.													
Mixáth Kálmán	1	1U	1	1U	1U	1	1	1	1	1	1	–	2	1
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	A vizsgálatok közben, – különben is az egész éven át hanyagul látogatván az előadásokat, eltávozott.													

A tanuló neve	Tantárgyak													
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Möesz Géza	E E	E E	E E	E E	E E	E E	E E	1E 1E	E E	E E	E E	– –	E E	E E
Murányi Ödön	1 1	1 1	1 1	1U 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	– –	1U 1	1 1
Oremusz Samu	1E E	1E 1E	1 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1	1 1	E 1E	1E 1E	E 1E	E E	1 1	1E 1E
Paulínyi Dániel	1E E	1E 1E	1E 1E	1 1	1E 1E	E E	E E	1 1	1E 1	1 1	E E	– –	1E 1	1E E
Salamon Károly	1E E	E E	1E E	1E 1E	E 1E	1 1	1 1	1 1	E E	E E	1E 1E	– –	1E 1E	1E E
Szochány Andor	1 1E	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1E	1 1	1 1	1 1	1E 1E	– –	1U 1E	1 1
Ticze Ottó	1 1	1 1U	1 1	1U 1	1 1	1U 1	1 1E	1 1	1 1	E 1E	1 1U	– –	1 1	1 1
Teutschl Károly	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	E E	E 1E	1E 1E	– –	2 1	1 1E
Wágner Lajos	1E E	1E E	1E E	1E 1E	1E 1E	E 1E	1E 1E	1 1E	E 1E	1E E	1E E	– –	1E E	1E E
Zsello Lajos	1 1	1E 1E	1 1	1U 1	1U 1	1E 1	E 1E	1 1	1 1	1 1	E E	– 1E	1 1E	1E 1E
Kreszan Dániel	A tanév elején eltávozott.													

Magyarázat: A táblázatban feltüntetett sorszámok a tantárgyakat helyettesítik: 1. = Egyház-történet (a reformáció története); 2. = Latin: Horatius (elmékedés és magyarázat); 3. = Latin: S. B. Catillus ódái és eposzai; 4. = Hellén: Thukudidész II. könyvének énekei és Homérosz Iliászának fordítása; 5. = Hellén: Platon; 6. = Középkori és újkori egyetemes és magyar irodalom-történet; 7. = „Magyar irály”; 8. = „Latin irály”; 9. = Német irodalomtörténet; 10. = Német dolgozatok; 11. = Újkori történelem; 12. = „Tót nyelvű katekizmus és dolgozatok”; 13. = Algebra, geometria; 14. = Lélektan.

Jegyek: E = kitűnő, 1E = dicséretes, 1 = kielégítő, 1U = alig kielégítő, 2 = elégtelen. (A táblázatban a felső jegy az első, az alsó a második félévre utal.)

3. számú táblázat

A selmecbányai líceum VII. osztályának tanulói az 1863/64. tanévben

Név, kor, hitvallás	Nemzet, születési hely, vármegye	Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye
Bada Vilmos 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Ledény, Hont	Ádám, volt tanító, most gazda, Korpona, Zólyom
Balbach Jónás 16 éves, ág. hitv.	Magyar, Léva, Bars	András, pék, u.o.
Bogyó Lajos 18 éves, helv. hit.	Magyar, Garamszentgyörgy, Bars	Mihály, lelkész, u.o.
Bosszágh János 15 éves, ág. hitv.	Magyar, Cseh-Brezó, Nógrád	Mihály, pintérmester, Tótkomlós, Csanád
Burkovszky Kál. 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Podvil, Árva	István, cs. k. pénzügyőr, Beszterce
Csepicsányi Béla 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Kiskér, Vajdaság	István, tanító, u. o.
Dérier Gusztáv 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Háj, Túróc	György, tanító, u.o.
Fáy Ferenc 17 éves, helv. hit.	Magyar, Pető, Nógrád	Sándor, földbirtokos, u.o.
Greguss János 16 éves, róm. kat.	Magyar, Selmec, Hont	Antal, polgár, u.o.
Hanulay János 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Szász, Zólyom	András, mesterember, u.o.
Kanka János 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Zólyom, Zólyom	János (meghalt), polgár, u.o.
Kiss Dániel 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Besztercebánya, Zólyom	András (meghalt), kézműves, u.o.
Kosztolányi Imre 17 éves, ág. hitv.	Magyar, N. Becskerek, Torontál	Endre, nemes közbirtokos, Penc, Nógrád m.
Longauer Béla 19 éves, ág. hitv.	Magyar, A. Bodony, Nógrád	Anna, ev. lelkész özv., u.o.
Mixáth Kálmán 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Szklabonya, Nógrád	János, közbirtokos, u.o.
Möesz Géza 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Körmöc, Bars	Vilmos, kereskedő, u.o.
Murányi Odön 20 éves, ág. hitv.	Magyar, Palást, Hont	Miksa, földbirtokos, u.o.

Név, kor, hitvallás	Nemzet, születési hely, vármegye	Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye
Oremusz Samu 20 éves, ág. hitv.	Magyar, Selmec, Hont	András, mesterember, u.o.
Paulinyi Dániel 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Tugár, Nógrád	Mihály, szíjgyártó, u.o.
Salamon Károly 17 éves, róm. kat.	Magyar, Bécs, Ausztria	János, cs. k. bányatisztviselő, Selmec, Hont m.
Szochányi Sánd. 19 éves, ág. ev.	Magyar, Sz. Miklós, Liptó	András, kézműves, u.o.
Ticze Ottó 15 éves, róm. kat.	Magyar, Selmec, Hont	Vince, cs. k. bányatiszt, u.o.
Teutschl Károly 19 éves, róm. kat.	Magyar, Selmec, Hont	Mihály, csizmadia, u.o.
Wagner Lajos 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Besztercebánya, Zólyom	Mihály, rézműves, u.o.
Zsello Lajos ág. ev. hitv.	Magyar, Kis-Kőrös, Pest	Lajos, tanító, u.o.
Kreszan Dániel 21 éves, ág. hitv.	Magyar, Zólyom, Zólyom	Samu, szabó, u.o.

4 számú táblázat

A selmecbányai líceum VII. osztályának tanulmányi előmenetele az 1864/65. évben

Név	Tantárgyak																
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.
Borsiczky Gejza	1E –	– 1E	1 1	1E 1	1 1	1 1	1 1	1E 1	1E 1	1E 1E	1E 1E	– 1E	E –	1 –	– 1E	– –	1E 1
Bothár Ede	1U –	– 1U	1U 1	1 1U	1 1	1 1	1 –	1 1	1 1	1 1E	1 1E	– 1U	1 –	1 1U	– 1U	1U 1	1U 1
Bothár Samu	1 –	– 1	1U 1	1 1U	1 1	1 1	1 –	1 1	1 1	1E 1E	1E 1E	– 1E	1E –	E –	– E	1 1U	1U 1
Brandenburg Károly	– –	– –	1E 1	1E 1	1 1	1 1	1 –	1U 1U	1U E	1E E	1E –	– 1E	E –	2 1U	– –	– 1U	1E 1U
Dubraviczky László	E –	– 1E	E E	E E	1 1	1 1	1 –	1E 1E	1E 1E	E 1	1 –	– 1E	E –	E 1	– 1	– –	E 1E
Folkusházy Sándor	1U –	– 1E	1U 1E	1U 1U	1 1	1 1	1 –	1 1	1 1	1 1	1 1	– –	1E 1	1 –	– 1	1U 1	1U 1E

Név	Tantárgyak																
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.
Haller Béla	–	–	1E	1E	1	1	1	1E	1E	1E	1E	–	1E	1	–	1E	1
	–	–	1E	1	1	1		1E	1E	1E	1E	–	1E	–	1	1E	1
Heincz Hugó	E	–	E	E	1	E	E	E	E	E	E	–	E	E	–	E	E
	–	E	E	E	1	E		E	E	E	E	–	E	–	E	E	E
Keviczky Lajos	1	–	1	1	1	1U	1	1	1E	1	1	–	1E	1E	–	1	1
	–	1U	1U	1	1	1		1	1E	1E	1	–	1	–	1E	1	1U
Kunczl Nándor	–	–	1E	1	1	1E	1E	1	1	E	1E	–	E	1	–	–	E
	–	–	1	1	1	1E		1E	1	E	1E	–	1E	–	1	–	1E
Lehoczky Vilmos	1	–	1	1	1	1	1U	1E	E	E	1E	–	E	1E	–	1E	1
	–	1	1	1	1	1U		E	1E	1E	1E	–	E	–	1	1E	1U
Maróthy János	E	–	E	E	1E	E	E	E	E	E	1E	–	E	E	–	E	E
	–	E	E	E	1E	E		E	E	E	1E	–	E	–	E	E	E
Mixáth Kálmán	1	–	1	1	1	1U	1U	1E	E	1	1	–	1E	1	–	1	1
	–	1	1	1U	1	1U		1E	E	1	1	–	1	–	1U	1E	1
Murányi Miklós	1	–	1	1	1	1U	1U	1E	1E	1	1	–	1	1U	–	1	1
	–	1U	1U	1U	1	1		1U	1E	1	1	–	1U	–	2	1U	1
Polner Rudolf	1	–	1	1	1	1	1	1	1E	1	1	–	1E	1	–	1E	1
	–	1	1U	1	1	1		1	1E	1E	1	–	1E	–	1	1	1
Richter Gábor	1	–	1	1	1	1U	1U	1E	1	1E	1	–	E	1	–	1U	1E
	–	1	1U	1U	1	1U		1	1	1E	1E	–	1E	–	1	1	1E
Reisz Károly	E	–	E	E	1E	E	E	E	E	E	1E	–	E	E	–	E	1E
	–	E	E	E	1E	E		E	E	E	E	–	E	–	E	E	E
Wagner Vilibald	1	–	1E	1	1	1	1	1U	1U	1	1E	–	1U	1	–	–	1E
	–	1E	1U	1	1	1		1U	1U	1	1E	–	1U	–	1U	–	1E
Valach Mihály	1	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1E	1	1E	–	1E	1
	–	1	1U	1U	1	1		1	1	1	1	–	1U	–	1	1E	1U
Zsivora Samu	E	–	E	E	1E	1E	1E	1E	1E	1E	1E	–	E	E	–	1E	E
	–	E	E	E	1E	1E		1E	1E	E	1E	–	E	–	1E	E	E

Magyarázat: A táblázatban feltüntetett sorszámok a tantárgyakat helyettesítik, ilyen sorrendben: 1. Hittan, 2. Erkölcstan, 3. Tacitus „emlékelése”, magyarázata, 4. Horatius „emlékelése”, magyarázata, 5. Latin dolgozatok, 6. Homérosz Iliásza, 7. Démoszthenész, 8. Magyar irodalom, 9. Magyar dolgozatok, 10. Német irodalom, 11. Német dolgozatok, 12. „Tót irodalom”, 13. Újkori történelem, 13. Algebra, 15. Geometria, 16. Lélektan, 17. „Észtan”.

5. számú táblázat

A selmecbányai líceum VII. osztályának tanulói az 1864/65. tanévben

Név, kor, hitvallás	Nemzet, születési hely, vármegye	Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye
Borsiczky Gejza 16 éves, róm. kat.	Magyar, Selmec, Hont	Ignác Antal, postatulajdonos, u.o.
Bothár Ede 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Beszterce-bánya, Zólyom	Samu, polgár, u.o.
Bothár Samu 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Besztercebánya, Zólyom	Samu, polgár, u.o.
Brandenburg Károly 17 éves, róm. kat.	Magyar, Vihnye, Bars	József cs. k. bánya-gondnok, Selmec, Hont
Dubraviczky László 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Tápió-Szele, Pest	László, nemes közbirtokos, u.o.
Folkusházy Sándor 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Folkusháza, Túróc	László, földbirtokos, Tesmag, Hont m.
Haller Béla 19 éves, izraelita	Magyar, Losonc-Tugár, Nógrád	Bernát, orvos, Oroszi, Nógrád m.
Heincz Hugo 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Selmec, Hont	Ádám, hámbirtokos, u.o.
Keviczky Lajos 20 éves, ág. hitv.	Magyar, Bakabánya, Hont	Imre, földbirtokos, u.o.
Kuntzl Nándor 17 éves, róm. kat.	Magyar, Szélakna, Hont	Bernát, bányatiszt, u.o.
Lehotzky Vilmos 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Bisztricska, Túróc	Antal, földbirtokos, u.o.
Maróthy János 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Cseh-Brézó, Nógrád	János, lelkész, u.o.
Mixáth Kálmán 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Szklabonya, Nógrád	János, közbirtokos, u.o.
Murányi Miklós 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Palást, Hont	Miksa, földbirtokos, u.o.
Polner Rudolf 22 éves, ág. hitv.	Magyar, Rákos-Keresztúr, Pest	Dániel, gazdatiszt, u.o.
Richter Gábor 17 éves, ág. hitv.	Magyar, Szomolnok, Szepes	György, cs. k. bányataná- csos, Selmec, Hont m.
Reisz Károly 18 éves, ág. hitv.	Magyar, Podluzsán, Trencsin	Károly, lelkész, u.o.

Név, kor, hitvallás	Nemzet, születési hely, vármegye	Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye
Wágner Vilibald 17 éves, róm. kat.	Magyar, Selmec, Hont	István, polgár, u.o.
Valach Mihály 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Selmec, Hont	János, bányász, u.o.
Zsivora Samu 19 éves, ág. hitv.	Magyar, Bakabánya, Hont	János, mesterember, u.o.

6. számú táblázat

A selmecbányai líceum VII. osztályának tanulmányi előmenetele az 1865/66. évben

Név	Tantárgyak												
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Borsiczky Gejza	1E 1E	E 1	E 1	1 1E	1 1	1E 1E	1 1E	E E	1E E	1E 1E	1E 1E	– E	1 1
Bothár Ede	1E 1	1U 1U	1 1U	1 1	1 1	1U 1U	1U 1U	1 1	1E 1	1 1	1U 1U	– 1U	1 1U
Bothár Samu	1E 1E	1 1U	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1E 1	1E 1E	1E 1	1E 1E	– 1	1 1
Brandenburg Károly	1E 1E	1 1	1E 1E	1 1E	1 1E	1U 1U	1U 1U	E 1E	E E	1 1	1U 1	– 1	1 1
Dubraviczky László	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E E	1 1E	1 1E	1E 1E	1E 1E	– 1E	1 1
Folkusházy Sándor	1E 1E	1E 1	1E 1U	1U 1	1U 1	1 1	1 1	1E 1E	1 1	1 1	1 1E	– 1	1 1U
Haller Béla	–	1	1E	1	1	1	1E	1E	1E	1	1	–	1
	Kártyázás és kocsmázás miatt elküldetett az iskolából												
Heincz Hugó	E 1E	E 1E	E E	E 1E	E 1E	E E	E E	E E	E E	E E	E E	– E	1E 1E
Klement Dani	E 1E	1 1	1E 1	1E 1E	1E 1E	1 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1	E 1E	1E 1E	– 1E	1 1
Kunczl Nándor	– –	1E 1	1 1	1E 1	1E 1	1 1	1U 1	1E 1	E 1E	1E 1	1E 1	– 1	1 1

Név	Tantárgyak												
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Maróthy János	E 1E	E E	E 1E	E 1E	E 1E	E E	E E	E 1E	E 1E	E E	E E	– E	1E 1E
Mixáth Kálmán	1E 1	1U 1	1 1	1U 1	1U 1	1 1E	1E 1E	1E 1	1 1	1 1	1U 1	– 1E	1 1E
Reisz Károly	E 1E	E E	E 1E	E E	E E	E E	E E	E E	E E	E E	E E	– E	1E 1E
Richter Gábor	1E 1	1 1	1 1	1U 1	1U 1	1 1	1 1	E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	– 1E	1 1U
Stúr Gyula	1E 1E	1 1	1 1E	1E 1	1 1	1 1	1 1	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1	– 1E	1 1
Tessényi Albert	1E 1E	1U 1	1 1E	1 1	1 1	1E 1	1 1	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1 1	– 1E	1 1
Ticze Ottó	1E 1E	1U 1	1 1U	1U 1U	1U 1U	1 1	1U 1	1 1E	1E 1	1 1	1 1U	– 1U	1U 1U
Wagner Vilibald	1E 1E	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1U 1U	1 1	1E 1E	1U 1U	1U 1U	– 1	1 1
Valach Mihály	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	–	1
	A második félévben folyton betegen feküdt												
Zsivora Samu	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	1E 1E	– E	1E 1E

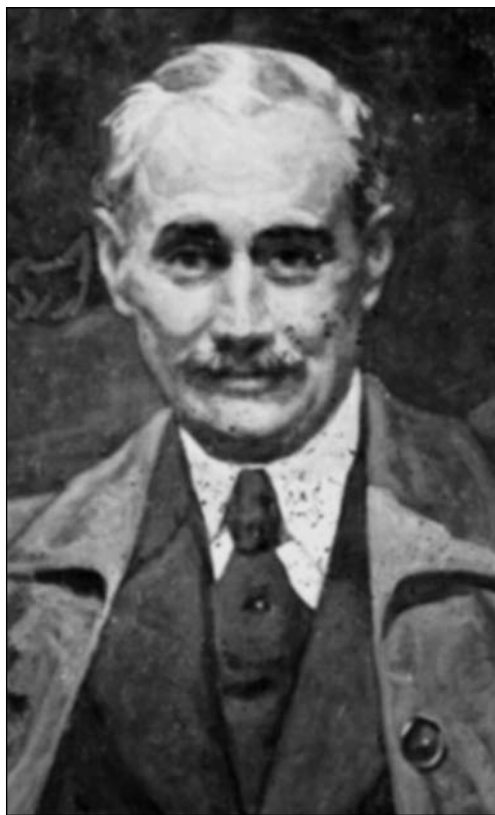
Magyarázat: A számjegyek a következő tárgyra utalnak: 1.= Egyháztörténet, 2. = Cicero de Offic, 3. = Horatius ars poeticái, 4. = Platón, Sókratés, 5. = Homeros: Ilias, 6. = Magyar irodalom, 7. = Magyar irály, 8. = Német irodalom, 9. = Német irály, 10. = Magyarország s a magyarhoni protestáns egyház története, 11. = Természettan, 12. = Esztétika, 13. = Latin irály.

7. számú táblázat

A selmecbányai líceum Petőfi Körének tagjai

Folyó-szám	Név	Osztály	Munkáló	Olvasó	Fizetett
1.	Maróthy János	VIII.	m.	olv.	lft.
2.	Bodó Béla	VI.	m.	olv.	lft.
3.	Maróthy Emil	VI.	m.	olv.	lft.
4.	Badinyi János	VI.	m.	olv.	lft.
5.	Dedinszky Gyula	V.	m.	olv.	lft.
6.	Zlinszky Miklós	VI.	m.	olv.	lft.
7.	Dubraviczky László	VIII.	m.	olv.	lft.
8.	Schneider Vilmos	VII.	m.	olv.	lft.
9.	Mihalicska István	VII.	m.	olv.	lft.
10.	Zsivora Samu	VIII.	m.	olv.	lft.
11.	Görgey Gejza	VII.	m.	olv.	lft.
12.	Heincz Hugo	VIII.	m.	olv.	lft.
13.	Honeczy Gyula	V.	m.	olv.	lft.
14.	Veres Pál	V.	m.	olv.	lft.
15.	Medveczky Károly	V.	m.	olv.	lft.
16.	Maszny Pál	VII.	m.	olv.	lft.
17.	Gajdács Pál	VII.	m.	olv.	lft.
18.	Heincz Albert	VII.	m.	olv.	lft.
19.	Borsiczky Gejza	VIII.	m.	olv.	lft.
20.	Paulinyi Soma	VI.	m.	olv.	lft.
21.	Reisz Károly	VIII.	m.	olv.	lft.
22.	Marosy Károly	IV.	–	olv.	lft.
23.	Folkusházy Sándor	VIII.	m.	olv.	lft.
24.	Libertínyi Rudolf	V.	m.	olv.	lft.
25.	Polner Gyula	VII.	m.	olv.	lft.
26.	Okolicsányi József	VII.	m.	olv.	lft.
27.	Melna Gyula	VI.	m.	olv.	lft.
28.	Brózik Titusz	VII.	m.	olv.	lft.
29.	Kuzma Gusztáv	VII.	m.	olv.	lft.
30.	Fuchs János	VI.	m.	olv.	lft.
31.	Kiss Mihály	VII.	m.	olv.	lft.
32.	Suhayda János	V.	m.	olv.	lft.
33.	Szilágyi Kálmán	VI.	m.	olv.	lft.

Folyó- szám	Név	Osztály	Munkáló	Olvasó	Fizetett
34.	Elefant Kálmán	V.	m.	olv.	lft.
35.	Chován Győző	VII.	m.	olv.	lft.
36.	Bothár Samu	VIII.	m.	olv.	lft.
37.	Zorkóczy Antal Samu	VI.	m.	olv.	lft.
38.	Hajtmanszky Lajos	V.	m.	olv.	lft.
39.	Bothár Ede	VIII.	m.	olv.	lft.
40.	Ferjecsik Danó	VI.	m.	olv.	lft.
41.	Szuchy Lajos	III.	–	olv.	lft.
42.	Szellemgy Gejza	VII.	m.	olv.	lft.
43.	Tessényi Albert	VIII.	m.	olv.	lft.
44.	Klement Dániel	VIII.	m.	olv.	lft.
45.	Hlavacsek Andor	VI.	m.	olv.	lft.
46.	Fáy Béla	IV.	–	olv.	lft.
47.	Csillaghy József	III.	–	olv.	lft.
48.	Fábry Pál	VII.	m.	olv.	lft.
49.	Baltik Ármin	V.	m.	olv.	lft.
50.	Palugyay Gyula	VII.	m.	olv.	lft.
51.	Richter Ede	IV.	–	olv.	lft.
52.	Kovács Mihály	IV.	–	olv.	lft.
53.	Mikszáth Kálmán	VIII.	m.	olv.	lft.
54.	Jeszenszky Károly	VIII.	m.	olv.	lft.
55.	Hugyec Károly	IV.	–	olv.	lft.
56.	Boleman Mór	V.	–	olv.	lft.
57.	Honéczy Ödön	VII.	m.	olv.	lft.
58.	Horváth Dani	V.	m.	olv.	lft.
59.	Makovínyi Pál	VI.	m.	olv.	lft.
60.	Samu Freyseysen	III.	–	olv.	lft.
61.	Rombauer Emil	II.	–	olv.	lft.
62.	Goldberger János	V.	m.	olv.	lft.
63.	Javor András	IV.	–	olv.	lft.
64.	Barczay Gyula	IV.	–	olv.	lft.
65.	Kevecske András	VI.	m.	olv.	lft.
66.	Csepcsányi Attila	V.	m.	olv.	lft.
67.	Elszász József	VI.	m.	olv.	lft.
68.	Koncsek György	IV.	–	olv.	lft.

Gábor Móric: Krúdy Gyula portréja
(Magántulajdon)

Krúdy Gyula nógrádi kapcsolatai

Köztudott, hogy Krúdy Gyulát, a XX. századi magyar szépróza nagymesterét is szoros szálak fűzték a mai Szlovákia területéhez. Az író három évet töltött gyermekként az észak-szlovákiai **Podo-
linban**, a „középkorias” városkában, ahol az alгимnázium diákja volt. Erről hagyományaink lexikona is részletesen

beszámol, megemlítve az itteni fogantatású Krúdy-műveket, illetve azokat az írásokat, melyekben az északi táj képe is megelevenedik.¹

A lexikonban közölt ismereteket kiegészítve, feltétlen szólnunk kell egy másik kapcsolatról is, amely Nógrád megyéhez, pontosabban az Ipoly menti tájhoz kötötte Krúdyt. Annál inkább is érdemes erről beszélnünk, mivel az író „második szülőföldjének” tekintette ezt a tájat. A kapcsolatnak pedig számos irodalmi vonatkozása is van: regényalakokat, novellahősöket vonultat fel Krúdy; a vidék hangulatát örökítette meg több írásában is. *„Szóval, van táji kötődése Krúdy életének, és a sorban joggal kér magának előkelő helyet Nógrád”* – olvassuk a szülőföld irodalmi hagyományait kutató Praznovszky Mihály egyik írásában.²

Maga Krúdy Gyula (1873–1933) írja egy helyütt³ nagyapjáról, a *„katonás, nyalka, kemény tekintetű”* öregúrról, hogy *„még nógrádi kiejtéssel beszélt magyarul”*. Nem csoda, hisz a legidősebb Krúdy Gyula Szécsénykovácsiban (ma Nagykürtösi járás), abban a bizonyos *„szindelyes, kapubálványos”* kúriában született 1823-ban, amely a család nógrádi ágának ősi fészke volt. Krúdy János és Virág Terézia első gyermekeként látta meg a napvilágot. Rajta kívül még öt gyereke volt a nemesi rangot viselő házaspárnak, köztük Krúdy Kálmán, az irodalmi hőssé emelkedett nógrádi betyár, akihez később még visszatérünk.

Az író nagyapja a szécsénykovácsiak „szeme fénye” volt. Nagyváradon végezte jogi tanulmányait, majd 1846-ban a megye tiszteletbeli aljegyzőjévé választották. A szabadságharc alatt a századosi

rangig vitte, vitézül harcolt Komárom várában is. A forradalom bukása után menlevéllel távozott, előbb hazaköltözött, aztán Decemberben folytatta ügyvédi gyakorlatát. Később Szabolcsban telepedett le, hogy Nyíregyházán gyökeret eresszen a Krúdyak nógrádi ága.

„Bizonyos fokig” tehát nógrádi maga az író, Krúdy Gyula is. Gyermekkorában gyakran eljárt Kovácsiba, hosszabb-rövidebb időt töltött az itteni rokonoknál.

Hogyan és mikor kerültek ide valójában az ősök, akiknek hajlékából csupán emlékeket és a „pelikános” családi címet vitte magával az író nagyapja a Nyírségbe? Nógrád megye monográfiájában azt olvashatjuk, hogy a Krúdy család Zólyom megyéből származik. Tagjai a XVII. századtól tartoztak a nemesek osztályába. Ekkor nyerhették el a már említett családi címet is, mellyel kapcsolatban az alábbiakat írja Krúdy: „*Ez pléhtáblára volt fűstve: pelikán, mely önvérével táplálja fiókjait. Csillagok, kardot tartó kéz, ötágú korona a címerben, amely jelvényeknek megvolt a maguk jelentősége...*”⁴

A zólyomi Krúdyak katolikus ága a XVIII. században Nógrád megyébe költözött, s Szécsénykovácsiban lett közbirtokos. A falu, amely a kanyargós Ipoly által mint egy keskeny földnyelv záratik körül, szegény település volt annak idején. Még templom sem épült a folyó e romantikus partján. Nem volt itt könnyű a Krúdyak megélhetése. A különböző helyeken szétosztott apró birtokokon korszerűtlen gazdálkodást folytatott a család, s csak az örökös viszálykodások, a szinte napirenden lévő pereskedések révén tartották fenn valahogy magukat.

Pereskedések, panaszok és feljelentések

szerkesztése kötötte le a dédnagyapa, Krúdy János idejét is. A várnagyi állás némi jövedelmet jelentett, de 1846-ban innen is kibukott, mivel hivatalát nem tudta az elvárásoknak megfelelően vezetni. Akármilyen volt is azonban a Krúdyak élete Kovácsiban, azok, akik innen elszármaztak, mindig nosztalgiával gondoltak az ősi fészekre. Krúdy apja még Hector nevű szeretett kutyáját is innen vitte a Nyírségbe, hogy ugatásával legalább ez emlékeztesse őt „*a kies, ősziesen merengő nógrádi tájakra, ahol gyermekkorát a forradalom után a nagyapai háznál a világszép, de nem a legszerencsésebb kisasszonyok (Mária, Irma, Izabella, Amália) között töltötte*”.⁵ Ezek a kisasszonyok voltak az ő nagynénéi. A nagyapa, azaz Krúdy János, a „*deres bajuszú férfi*”, az író dédapja 1855-ben halt meg Kovácsiban. Földi maradványait korábban elhunyt felesége, Virág Terézia mellett helyezték el a családi kriptában. Sírhelyük 1980-ban a temetőben végzett tereprendezés következtében megsemmisült. A dédszülők síremlékét, amely „*majd három évig hevert méltatlanul elfeledve a kovácsi domboldalon*”⁶ Urbán Aladár pedagógus kezdeményezésére az ipolyvárbói alapiskola tanulói állították fel. Környékét virággal ültették be, s azóta is kegyelettel ápolják. A sírkő nehezen olvasható szövege egyébként így hangzik:

„*Itt nyugosznak Istenben boldogult Krúdy Jánosné született Virág Terézia elhunyt életének 45-ik évében február 8-án 1845. és Krúdy János elhunyt életének 61. évében november 26-án 1855.*

*Hat gyermekek árván esengnek
Jó szülék! lelki üdvötökért
Nyerjeteek Istentől nekünk
Ti is égi tért.”*

Az ősök szülőföldjének motívumai – mint már említettük is – Krúdy Gyula írásaiban jól nyomon követhetők, hisz az író a táj ábrázolásának is kitűnő és fogékony mestere volt. Számos művében jelenítette meg a Nyírség és az Alföld vidékét, Pest és Buda peremterületeit, valamint a mai Szlovákia tájait. A nógrádi halmok, az Ipoly menti mezők, a virágba öltözött rétek, a csendes füzek, a titkokat rejtegető erdők sok-sok Krúdy-írásban jelen vannak.

A *Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai* című munkájában az író többek közt így örökíti meg az Ipoly mentén elterülő réteket, a Kovácsi környéki táj bájos hangulatát: „Azon a réten kergettem én is a lepkét és a labdát, s ma úgy látom, hogy szebb rét talán nincsen is az egész világon. Az Ipoly mentén terült el a lapos partok között, és szelíden, lágyan szaladt tovább a lehajló füzek és tömpe bokrok között, mint a nótaszó. A virágos bokrokon madarak laktak, és énekek kísérték útjában Kálmánt. És a füzek fölött a nyár leányai kitergették virággal kihányt köntöseiket a napsugárba. Messzebb halmok kéklenek és beszédes nyárfák ringatják karcsú derekukat a szélben, ami a szép világ fölött elsuhan. Itt minden a szerelemről mond éneket, és a legkisebb virágnak a kelyhében is száz nóta lakik: szép, egyenes nővéssű palócleányoknak volt századok óta szerelmeskedő-rétjük ez a hely. Itt a levegő is más. Csókok zenéje zümmög a méhek duruzsolásában.”⁷

Nem csoda, hogy ilyen meleg szeretettel ír a tájról, hiszen (amint az egy másik írásából is kiderül) gyermekkorában megannyi kellemes órát és napot töltött az errefelé vendégeskedő fiúcska a folyó partján. Az *álmok hőisében* bemutatja az oly

gyakran rakoncátlankodó, de mégis szeretett folyót, az Ipolyt is. Ezt mondja róla egyebek közt: „Úgy siet-e még az Ipoly a nógrádi halmok között, mint akkor sietett, amikor én még játszottam a partján? Hej, az az Ipoly hűtlen folyó! Hogy szeretik itt őt! Mintha a síkság is csak neki volna, a halmok az ő kedvéért lennének, partján a mezők neki öltözködnének föl gyönyörű köntöseikbe, a lányok, menyecskék róla dalolnak – mégis úgy fut, igyekszik innen a napsugaras tájról a vén Dunába, mintha nem marasztalná senki! A füzek szerelmesen ráhajolnak, mintha valami titkot locsogna nekik a folyó, vagy valami pletykát sugdosnának fodorzó hajjai a pajkos Krúdyról: Már megint itt járt... Itt járt? Tán itt is van? A kovácsi réten elkiáltja magát egy formás, fehér lábú fehér menyecske...”⁸

Néhány sorral odébb felvillan a kisregényben a falu, Kovácsi képe is. A nógrádi Krúdyak, pontosabban a dédapa faluja ez, amelyet mintegy félszigetet veszi körül az Ipoly. Egyike a másikával dacol, mégis jól kiegészítik egymást, tarkítva a táj romantikáját.

De felbukkannak Az *álmok hőisében* Nógrád távolabbi helyei is. Például a bágyi erdő, ahol Kálmán betyár az elszöktetett bárónőt rejtegette, vagy a vadkerti csatatér, ahová oly gyakran eljárt a gerillavezér, hogy pajtása sírja fölött „kisírja magát”.

S ha már az Ipoly partjától távolabbra kalandoztunk az íróval, vessünk egy pillantást Nógrád megye előkelő városára, Losoncra, pontosabban az ottani vásár forgatagára. „A losonci vásár három napig tartott abban az időben. A lengyel kereskedők szőrös kucsmáikban itt kötöttek

meg üzleteiket, és a napégette alföldi urak átugrottak a Tiszán, ha jó lovakat akartak venni. A vargák és a szűcsök egész utcákat raktak ki sátraikkal. A kocsmasátrakban szakadásig muzsikált a cigány. Itt van egész Palócország. A színes rokokójú menyecskék, lányok csoportban járnak a vásáron. Ha egyébről nem – vidám, szép szemükről meg lehetett őket ismerni a sokadalomban.”⁹

Már az előbbieken is szoltunk a „színes rokokójú” palóc menyecskékről és lányokról, akik nagyobb csoportban jártak-keltek a losonci vásáron. S ahogyan Krúdy írja: „vidám, szép szemükről” nyomban fel lehetett őket ismerni a „sokadalomban”.

Ilyen „formás, fehér lábú” menyecskékel találkozhatott Krúdy Kálmán a kovács réteken. Igaz, ha meglátták őt, futottak a falu felé, mint a „megriasztott jércék”. Hogy miért, maga az író sem tudja pontosan. Talán azért, mert féltek a betyár „rossz hírétől”, vagy azért, mert „udvariatlan” volt velük szemben. Az álmok hősében így elmélkedik az Ipoly menti fehérrépről Krúdy: „A Jóisten tudna eligazodni ezeken a szemérmes palóc menyecskéken. Néha olyan ijedősek, különösen, ha sokan vannak, mint a fogoly az őszi tarlón, máskor egyedül szembenéznek a legnagyobb veszedelemmel.”¹⁰

Az álmok hőse egyik női szereplője volt Irma, akinek az ellenség megölte a vőlegényét, apját és testvérét. A bosszúálló lány ezért katonának öltözött, s így harcolt Krúdy mellett a forradalomban, míg nem Kálmán helyett főbe lőtte őt az ellenség. A vadkerti csataterén esett el, s az ő sírjához járt volna később a betyár, mert bizony valaha szerelmes is volt belé.

A bújosó betyár szerette Rozgony Zsuzsannát is, a vadkerti csárdásnét, talán még jobban, mint Kenese bárónőt. Pedig az a vén bárótól is elszökött Kálmán után, és „szép, finom fajta” volt, mint a „vadkertben az őz”. A két nő alakjával szintén gyakran találkozhatunk az említett kisregényben.

A női alakok után lássunk most néhány férfit is. Mindenekelőtt a betyár édesapját, Krúdy Jánost. Amint ez az író kisregényéből kitűnik, az öreg maga sem volt tisztában azzal, hová tegye fiát, a bújosó gerillát. Egyszer szembeszállt vele, óvta, figyelmeztette őt, máskor meg büszke volt fia cselekedeteire. Az író ilyennek látatja a dédapját, akit egyébként maga már személyesen nem ismerhetett: „Az ámbituson deres bajuszú férfi állott: az öreg Krúdy János. Az egyik lába rövidebb volt a másiknál. Hol történt, mikor történt, hogy megrövidült? Régente azt beszélte, hogy tüzes lovak ragadták el, de öregkorában szerette, ha asszonyi dolgokkal hozták kapcsolatba a megrövidült lábat. Leugrott az emeletről, mert muszáj volt leugrania, már csak csupa gavallérosságból is, vagy pedig... No, mindenki így jár; aki sokat forgolódik a szoknya körül. Veres bajusza pödörve, deres üstöke a feje búbján kontyba fonva.”¹¹ Az utóbbi jellemző volt a palóc emberre, mint ahogyan a nők körüli forgolódás a Krúdyakra.

Jó páran felbukkannak még a nógrádi alakok közül Krúdy prózájában. Gracza Tóni például, azaz Gracza Antal, aki a gerillavezér legjobb társa és barátja volt. Ő kapta azt a feladatot, hogy a Krúdy bandája által összeszedett pénzt az emigránsokhoz eljuttassa. Ez azonban nem sike-

Szécsénykovácsi látképe a temetődombról (Böszörményi István felvétele)

rült neki, Szeged környékén orvul megölték őt.

Paczolay Feri a Krúdy-regény ellen-szenves alakja. Ő csendőrkomisszárius, s annak ellenére, hogy Krúdy Kálmán vér szerinti unokatestvére, megöli a betyárt.

Nem szimpatikus báró Frank, a megyefőnök sem, aki Losoncon akarta elfogni Krúdyt. Nagy tisztelője viszont a betyárnak Sztropkó, a kovácsi csizmadia, aki különben a Krúdy-kúria „háta mögött” lakott.

A betyár-barátok közül még Mezőssy László és Jósza Pál nevét említi Krúdy az *Urak, betyárok, cigányok* című kisregényében. Igaz ők nem nógrádiak voltak, az utóbbit mégis kötötte valami ide, egészen pontosan Szécsényhez. Az író szerint ismerte volna a tragikus körülmények közt fiatalon elhunyt itteni költőnőt, Ferenczy Terézt. Sőt, szerelmes is volt a palóc lányba az alföldi betyár, aki később külföldre

menekült. „Csak a Nógrád megyei Ferenczy Teréznek »Téli csillagok« című verseskönyvecskéjét vitte magával. A költőnővel Szécsényben éppen Lisznyai Kálmán révén ismerkedett meg, és félig-meddig (amennyire az egy nyíltszívű poétából telik) maga is az összeesküvők közé tartozott. Hát Lisznyai Kálmán révén ismerkedett meg a fiatal költőnővel, és Jósza Pál többet remélt az ismeretségtől, mint más közömbös szívű halandó. Sokat látták Szécsényben Jósza Pált, akkor is a nemes könyvkötőmester; az öreg Ferenczy háza körül, amikor Lisznyai nem volt éppen Palóciában és Teréz kisaszszony a szilvafák alatt, az Ipoly partján ábrándozott, verselgetett, merengett, amíg egy napon valamely titkos bú ereszkedett a szívére a költőnek és atyja pisztolyával szíven lőtte magát.”¹²

Nos, Jósza Pál és Ferenczy Teréz kapcsolatáról nincs tudomásunk. Nem tesz

említést erről a költőnő 1983-ban megjelentetett *Minden versei* című kötetéhez írt előszavában Praznovszky Mihály kutató sem.

A Krúdy által közölt többi tény megfelel a valóságnak. Ferenczy Teréz tényleg jó barátságban volt Lisznyai Kálmánnal. Apja szécsényi könyvkötőként dolgozott, ő pedig korán öngyilkos lett. Kötete, a *Téli csillagok* 1854-ben jelent meg.

Jósa Pál Ferenczy Teréz halála után „vakmerő merényletet követett el Debrecenben”, írja Krúdy. Ezt bizonyára azon a vásáron követhette el, melyen – az író szerint – Mezőssy László és Kandúr, azaz Krúdy Kálmán bandájukkal meg akarták leckéztetni mindazokat, akik „Kossuth után elárulták a hazát”. Ilyenek ellen irányulhatott Jósa merénylete is.

Nógrád megyéből, ahonnan az író családjá származott, évenként „mindig útra szokott kelni az úriszék”. S amint az író *Urak, betyárok, cigányok* című kisregényében olvasható: „az volt a teendője, hogy megállapítsa, hol muzsikálnak a legjobban a cigányok Magyarország területén”. E „nemes társaságról” írja Krúdy az alábbiakat: „Rendszerint a balassagyarmati árvaszéki elnök volt az »úriszék« vezetője, melynek tagjai elismert nevű országos hírű cigányszakértők voltak. Persze, kocsin utazták be az országot, mégpedig nyaranta, amikor meglátogatták a felvidék zenekarait, az Anna-bálok dátumait is kitolták kedvükért a kalendáriumban, hogy minél több Anna-bálon vehessenek részt: így annabáloztak egy esztendőben Parádon és Balatonfüreden is. De az úriszék télidőben sem oszlott fel. Nyomban előparancsolták a téli utazáshoz alkalmas szánokat, mikor híre futa-

modott egy-egy új cigányprímás feltűnésének, akit éppen Rimaszombaton vagy Miskolcon, ezeken a jó cigánytermő helyeken lehetett meghallgatni. Az úriszék utazgatásában, ha Nyíregyházán vitt át útja: mindig kiegészítette magát atyám személyével, miután az ő szakértelmét ugyancsak országszerte ismerték.”¹³

Ha már a nógrádi irodalomról is említést tettünk, hadd jegyezzük meg, hogy van Krúdynak egy olyan írása is, melyben Madách Imre munkásságával foglalkozik, a nagy drámai költőről rajzol portrét. A *százgalléros* című elbeszéléskötetben találjuk a *Madách-legenda* című írást, amelyben egyebek közt ez olvasható: „A sors kegyes véletlenségéből rokonaim, atyámfiak laktak az Ipoly folyó mentén, a nógrádi tájakon, akik lehetőleg mindent megtettek a hazáért és a közjóért, akik csendesen, jégszürkén és nemzeti bánattal sóhajtottak, midőn a késő múlt időben a költő neve szóba került: szerencsétlen flótás volt, de versein még manapság is gondolkozunk.” Krúdy büszke volt az ősök földijére, a Tragédia halhatatlan írójára. Arra a Madáchra, akit szerinte a „maga korában többnyire a búbánatos, mosolytalan emberek értették meg, akikből a múlt században éppen elég volt Magyarországon. (...) Az ember tragédiáját nem írhatta más, mint a szívbajos és börtönviselt sztrigovai uraság, aki a maga lelkén, a maga nagy betegségén próbálta ki a magányosság és a fájdalom skáláit. (...) Ha Arany János akadémiai titnok úr véletlenül kezébe nem veszi az országgyűlési követé választott sztrigovai földesúr drámai költeményét, Az ember tragédiáját, tán manapság sem emlegetnék másképp, mint így: »Élt egy bizonyos Madách

Krúdy dédszüleinek sírja a szécsénykovácsi temetőben (Böszörményi István felvétele)

Krúdy 2003-ban állított emléktáblája Szécsénykovácsiban (Urbán Aladár felvétele)

nevezetű, aki a legszomorúbb ember volt a megyében...»” Majd így fejezi be írását Krúdy: „A magyar csodák között a Nógrád megyei ház olyan csoda, ahová levett kalappal, nemzeti sorsunkon való meleg áhítattal, örökös hittel gondolhatunk. Költeményt írtak itt, amely költemény örök büszkesége a magyarnak.”¹⁴

Krúdy a másik nagy nógrádiról, a jó palócról, Mikszáthról is megemlékezik írásaiban. A *Szent Péter esernyője* alatt című munkájában többek közt így ír: „Mikszáth Kálmán elfelejtette magával vinni a máramarosi hegyek közé a Szent Péter esernyőjét, hát meghűlt, megbetegedett, meghalt. Úgy látszik, a legendás esernyő csak a regényíróra vigyázott. A politikus Mikszáthot nem tudta megóvni a veszedelemtől. Most már aztán véglegesen elfoglalta helyét a csodálatos piros esernyő alatt. Nem érheti többé semmi baj. Élni fog a halhatatlanságban együtt az alakjaival. Bizonyára ott ül valahol a jobbján Filcsik István uram is, akiről olyan nagy szeretettel írt első regényében, a »Nemzetes uraimék«-ban.” Majd így folytatja elmés fejtegetését: „Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de fölnyúlik a Kárpátig, szélességében pedig érinti Sároست meg Besztercét. Amerre a költő lépkedett valamikor. Szinte minden lépése nyomának megtaláljuk a helyét könyveiben. És elviszi magával az egész felvidéket másvilági tartózkodására.” S íme néhány sor a személyes kapcsolatot idéző részletből: „Egyszer beszéltem Mikszáthtal. Jó néhány esztendeje a Krúdy Kálmán csínyműveit foglalkoztatták mesemondó kedvét.

Nyári éjszaka volt, és a Báthory-kávéház előtt ültünk. A Kálvin tér fölött tündöklő fényességgel ragyogtak az augusztusi csillagok, a szökőkút egyhangúan, csendesen locsogott a tér közepén, mintha csak kísérettel óhajtana szolgálni a mesemondáshoz. Két-három belvárosi úr volt a társaságban. Ha jól emlékszem, Sacelláry képviselő is ott ült. Az éjjel enyhe volt, de Mikszáth nem vetette le felöltőjét, sőt fölgűrte a kabátja gallérját.”¹⁵

A Szécsénykovácsiból Nagykállóba, majd Nyíregyházára került nagyapa, akit egyébként „zárkózott és gőgös” embernek ismertek, unokáinak sokat beszélt a múltról; legszívesebben természetesen a szabadságharcról és öccséről, Kálmánról.

A család nógrádi vonatkozásait a Krúdy-műveket elemző írások is érintik. Megemlítik, hogy az író nagyapjának testvére volt Krúdy Kálmán, a „legendás hírű” betyár, aki szintén részt vett a szabadságharcban, sőt „a bukás után sem tette le a fegyvert, hanem gerillaháborút kezdett az osztrák hatóságok és az uralkodó nemesek, az ún. »pecovicsok« ellen. Hosszú ideig rettegésben tartotta csapatával az Ipolyság urait. Végül törbe csalták, s egy árulóvá lett unokatestvére lőtte agyon a vadkerti erdőben.”¹⁶

Nem csoda, hogy Kálmán betyárról a szakirodalom is így vélekedik, hisz azok, akik elsősorban a Krúdy-művekből ismerik, valóban ilyennek ismerhetik meg őt. Az író egyébként több művében is szeretettel „emlékezik” Kálmánra. Az *álmok hőse* című kisregény szinte teljes terjedelmében vele, illetve tetteivel foglalkozik. Ő a mű központi alakja, példaképül elének állított főszereplője. De felbukkan hősiek alakja az *Urak, betyárok, cigányok* című másik kisregényben is,

akárcsak Az aszszonyfái szüret, A vadkerti hősnő című novellákban, vagy más írásokban. „Csakhogy ezekben sok minden valótan, nagy részük családi legenda szülötte, a fantázia terméke.”¹⁷ Praznovszky Mihálytól származik ez a megállapítás, aki a történeti kutatások tükrében is felmutatta már a betyár alakját. Kilétével kapcsolatban így sok minden tisztázódott. Tekintettel Praznovszky alapos tanulmányára, most nem foglalkozunk részletesebben Krúdy Kálmánnal. Befejezésül ehelyett a szécsénykovácsi Krúdy-kultusról szólunk még.

Említettük már, hogy az 1980-as évek elején Krúdy dédszüleinek sírkövét Urbán Aladár tanár odafigyelésének köszönhetően sikerült megmenteni az enyészettől, illetve az eltűnéstől. A méltóképpen rendbe hozott emlék azóta egyféle zarándokhellyé vált.

Hogy a helybeliek még többet tudjanak a nagy íróról és nemes elődeiről, 1993-ban a Csemadok Nagykürtösi Járási Bizottsága a Mikszáth Kálmán Irodalmi és Kulturális Napok keretében irodalmi szemináriumot rendezett Szécsénykovácsiban. Az ünnepség a dédszülok síremlékének megkoszorúzásával kezdődött, majd kis kiállítás nyílt a kultúrházban. Ezt követően *Krúdy és a felvidék* címmel Csáky Károly tartott előadást, Czine Mihály irodalomtörténész pedig Krúdy művészi világáról beszélt.

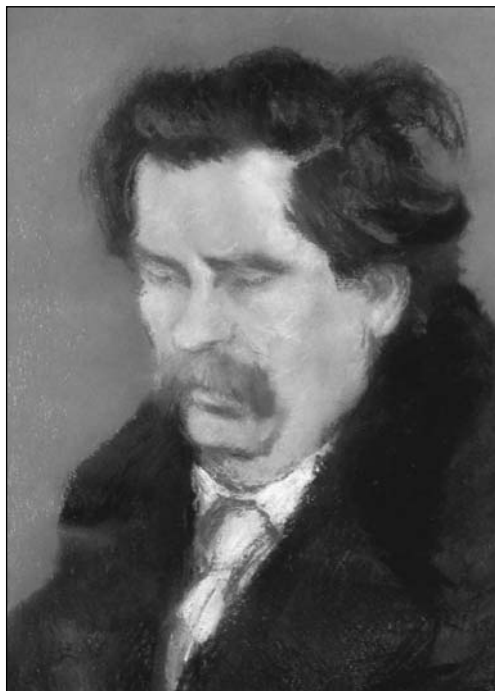
2003-ban, a Krúdy születésének 125. és halálának 70. évfordulója tiszteletére rendezett programok része volt a Szécsénykovácsiban tartott ünnepség is. Ebből az alkalmából a község központjában emléktáblát leplezett le Szécsénykovácsi polgármestere, Filip József. Hrubík Béla költő, a falu szülötte tartott avatóbeszédet, Szénási Sándor István költő pedig elszavalta az ez alka-

lomra írt versét. Az emléktáblán az alábbi szöveg olvasható: „Szécsénykovácsiban élt egykor a Krúdy család, amely Krúdy Gyula írói a magyar nemzetnek. 2003. október 21., születésének 125. évfordulóján, Szécsénykovácsi Önkormányzata, Palóc Társaság.”

Jegyzetek

- 1 Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.
- 2 Praznovszky Mihály: *Utószó*. In: A Krúdyak Szécsénykovácsiban. (Szerk.: Praznovszky M. Horpács, 2003)
- 3 Krúdy Gyula: *Gordonkázás*. Bratislava, 1978. 57.
- 4 Uő.: i. m. 59.
- 5 Uő.: *Urak, betyárok, cigányok*. In: Vallo-más. Budapest, 1963. 335.
- 6 Urbán Aladár: *Krúdy Gyula nyomában Nógrádban*. Hét, 1983/23. 14.
- 7 Krúdy Gyula: *A Krúdy Kálmán bácsi vi-selt dolgai*. I: Mikszáth Kálmán Összes Művei. Kritikai kiadás 11. k. Budapest, 1959. 247–251.
- 8 Uő.: *Az álmok hőse*. In: Pókhálós palac-kok. Budapest, 1977. 114.
- 9 Uő.: i. m. 148.
- 10 Uő.: i. m. 115.
- 11 Uő.: i. m. 116.
- 12 Uő.: *Urak, betyárok, cigányok*. 406–407.
- 13 Uő.: i. m. 334–335.
- 14 Uő.: *A Madách-legenda*. In: A százgallé-ros. Bratislava, 1971. 212–216.
- 15 Uő.: *Szent Péter esernyője alatt*. In: Írói arcképek 1. k. Budapest, 1957. Az idézet A Krúdyak Szécsénykovácsiban című kiadványból való. Horpács, 2003. 18–19.
- 16 Katona Béla: *Krúdy Gyula és a Nyírség*. In: Krúdy Gyula emlékkiállítás. A nyír-egyházi Jósza András Múzeum állandó iro-dalmi kiállításának vezetője. Nyíregyháza, 1978. 5–6.
- 17 Praznovszky Mihály: *A Krúdyak Nógrád-ban*. Palócföld 1978(6).
Uő.: *Krúdy Kálmán (1832–1861)*. Adalé-kok a Krúdy család nógrádi ágának törté-netéhez. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1978. 157–199.
Uő.: *A lezüllött köznemes: Krúdy Kálmán*. (Egy eltorzult kisnemesi életsors). In: Praznovszky Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban*. Salgótarján, 1984. 129–159.
- 18 Ebből az alkalomból jelent meg *A Krúdyak Szécsénykovácsiban* című kiadvány (Szerk.: Praznovszky Mihály. Horpács, 2003.) A rendezvényről részletes beszámolót olvashatunk a Jó Palócokban, a Pa-lóc Társaság hírmondójában. 2003. IV. 9. 18.

Dr. Praznovszky Mihály ezt követően a Krúdyak életét villantotta fel, Fráter Zoltán irodalomtörténész pedig a Krúdy-világot varázsolta a hallgatóság elé. Mindezt jól kiegészítették Zórád Ernőnek a Krúdy-írásokhoz készült illusztrációi.¹⁸

Mórícz Zsigmond Palócorszáiban

Mórícz Zsigmond, irodalmunk nagy realista alakja az 1920–30-as években sokat barangolt az akkori Magyarországon, s járt az elcsatolt magyar területeken is. Az is köztudott, hogy az író milyen szálak fűzték a Felvidékhez: elsősorban Érsekújvárhoz és Gömörhöz.

A trianoni határmódosítás után Mórícz 1926-ban járt először Szlovákiában. 1927-ben hosszabb előadó körúton vett részt: megfordult Érsekújvárott, Komáromban, Léván, Losoncon, Pozsonyban és Rozsnyón. Előadásainak tiszta jövedelmét ekkor a Csehszlovákiai Magyar Diáksegély alapjának megsegítésére ajánlotta fel. 1930-ban

a pozsonyi és a prágai magyar egyetemisták meghívására érkezett Csehszlovákiába. Mindenütt lelkesedéssel és nagy-nagy szeretettel vették őt körül.¹

Arról, hogy Mórícz 1932-ben Ipolyságon, ebben a határ menti kisvárosban, a régi Hont megye székhelyén is járt, A Hét című társadalmi hetilap 1931-es és 1932-es évfolyamának számaiból vettem tudomást.²

A folyóiratban megjelent cikkekből, beszámolókból kiderült, hogy az ipolysági Mórícz-est nem mindennapi esemény volt a város, illetve a környék magyarságának. Erről egyébként az a beszélgetés is meggyőző, melyet még 1979-ben folytattam azokkal, akik 1932-ben ott voltak a nagy sikerű előadói esten, illetve akik találkoztak, beszéltek Mórícz Zsigmonddal.

A szóban forgó rendezvényről már A Hét 1931. december 21-i számában is olvashatunk előzetes hírközlést. A *Mórícz Zsigmond, a „magyar írófejedelem” Ipolyságon* című írásban hangsúlyozzák, hogy az író ipolysági előadása „értékesebb lesz” a többinél, mivel a találkozót vendége csak a városban fog szerepelni, s nem „irodalmi körútra indul”.

Az 1932. január 2-i számban újabb hírközlést olvashatunk az SZMKE által rendezendő nagyszabású irodalmi estről. A *Mórícz Zsigmondék Ipolyságon* című írásban említik, hogy a találkozót eredetileg január kilencedikére tervezték, ám elhalasztották január tizenhatodikára, mivel az írónak „a Nyugat jubileumi ünnepségén kellett részt vennie”. Az újságikkben ezenkívül a következőket olvashatjuk: „A január 16-iki nagyszabású kultúrestre máris nagyon sokan készülnek, s előreláthatólag szűknek bizonyul majd a volt vármegyeháza színházterme is.”

Az idézett hetilap következő számában (1932. január 9.) a Móricz Zsigmond-est műsorát ismertetik. Eszerint az írónak az előzetes terv értelmében *Az ifjú magyar irodalom* és a *Hogyan terem a magyar nóta?* címmel két előadást kellett volna tartania. A programban azonban – amit a találkozó utáni tudósítás is igazol – változás történt. (A pontos napirend az alábbiakból kiderül majd.)

A Hét január 9-i számában találunk még egy vastag betűkkel szedett, keretbe foglalt hirdetést is, amely így hangzik: „*Január 16-án este Móricz Zsigmond és Simonyi Mária fellépésével nagyszabású irodalmi est a vármegyeháza nagytermében. Közreműködik még Kállai Zsuzsika, M. Osztovszky Ilona, Marczy Hedy, Farkas István, Dr. Salkovszky Jenő. Helyárak: I. hely 20 kč, II. hely 12 kč, III. hely 8 kč, állóhely 5 kč, diákjegy 3 kč. Jegyek máris előjegyezhetők.*”

A Hét című lapból azt is megtudhatjuk, hogy a találkozóra az ipolysági könyvkereskedésben az író *Forr a bor* című regényét rendelték meg. „*Városunkban máris keresik a Móricz-könyveket, mert sokan előre meg akarnak ismerkedni a magyar toll legelőkelőbb és legnagyobb harcosával.*” – olvassuk a január 2-i számban.

Az író 1932. január 16-án délelőtt érkezett Ipolyságra feleségével, Simonyi Máriával. Farkas István, a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület titkára vezette a vendégeket a Lengyel Szállóba (később Ipoly Szálló), ahol Zanoletty József városbíró üdvözölte őket, majd dr. Salkovszky Jenő az „SZMKE és a magyarság nevében mondott érzésekben gazdag felköszöntőt és szívélyes istenhozottat”. Ebéd után az író a város nevezetességeit

tekintette meg, majd látogatást tett Salkovszky Jenőéknél és Farkas Istvánéknál.

A találkozó este nyolc órakor kezdődött a régi Vármegyeháza nagytermében. Itt ugyancsak Salkovszky Jenő mondott üdvözlő beszédet, Farkas István pedig ismertette az író életútját, regényalakjait. Móricz saját életútjáról és írói munkásságáról beszélt, később pedig az *Ebéd* című novelláját olvasta fel. Simonyi Mária Babits-, Kosztolányi-, Ady-, Gellért-, Somlyó Zoltán- és Erdélyi-verseket szavalt.

A Hét január 23-i számában így írtak a találkozóról: „*Este nyolc órára a vármegyeháza nagyterme zsúfolásig megtelt intelligens és megértő közönséggel. A messze vidék is képviselve volt, hogy a magyar toll apostolát és a magyar előadóművészet egyik leghivatottabb reprezentánsát üdvözölje és ünnepelje.*”

Móricz előadását így értékelték a lapban: „*Közvetlen, emberileg kedves modorával beszélt arról, hogyan születik a regényíró. Vázolta saját gyermekkorát, álmaikat, s amikor elmesélte, hogy híres elbeszélése, a Hét krajcár hogyan született, százak szemében könnyek csillogtak.*”

Az író és feleségét az előadás szünetében „*mintegy száz autogramkérő kereste fel öltözőjében*”. Itt üdvözölte őket többek közt az Ipolyvölgyi Akadémikusok Körének küldöttsége is. A találkozó után Móriczékat többen elkísérték a Lengyel Szállóig, ahol a vendégek tiszteletére „*társas összejövetelt*” rendeztek. A házaspár másnap tizenegy órakor hagyta el a várost. „*Indulás előtt az önmagától egybegyűlt fiatalság lelkes éljenzés közben búcsúzott a fejedelmi vendégektől, akiknek emlékét a ma élő generáció örökre szívében fogja tartani*” – írták január 23-án A Hétben.

A Lengyel Szálló, ahol Móriczék megszálltak (korabeli képeslap)

(Sajnos, a találkozó emléke gyorsan elfelejtődött Ipolyságon. Nem beszéltek a nagy író ittjártáról az érettségizőknek, nem állítottak emléktáblát a jeles eseménynek.)

A találkozóról, az azt megelőző körülményekről s a szervezéssel kapcsolatos dolgokról akkor kapnánk még teljesebb képet, ha beszélhetnénk az egykori két főszervezővel: Salkovszky Jenővel és Farkas Istvánnal. Sajnos, ők már nem élnek. Mint fentebb említettem, 1979-ben még beszélhettem azokkal, akik az ipolyságiak közül emlékeztek Móricz Zsigmondéra: Farkas Istvánnéval, Salkovszky Jenőnével, dr. Baráti Bélával, dr. Balla Zoltánnal és Farkas Zoltánnal. Ma már ők sincsenek az élők sorában.

Dr. Salkovszky Jenőné 1900-ban született. Ott volt az ipolysági Móricz-esten s az azt követő ünnepi vacsorán is. Január 16-án délután Móriczék Salkovszkyékát a

Fő téren lévő lakásukban is felkeresték. Dr. Salkovszky Jenőnével 1979-ben beszélgettem a találkozóról. Visszaemlékezéseit így foglalta össze: „Kedvesek, szerények voltak Móriczék. Az íróat jókedvű, anekdótás emberként ismertem meg. Móricz mindent megfigyelt, mindennek nagyon örült. Látszott, érződött, hogy szívből jön az öröm, az író őszinte ember. Férjemmel az itt élő népről, a város kulturális életéről beszélgettek. Móricz boldog volt, hogy ebben a kisvárosban is volt már bizonyos megmozdulás, itt is igényelték a kultúrát, a szellemi táplálékot. Férjem megmutatta az írónak a város iskoláit, a Honti Kaszinó épületét, a XIII. századi kolostor maradványait és templomunk román portáléját. Este a közönség örömmel és lelkesedéssel fogadta Móriczot. Rengetegen jöttek az előadásra vidékről is, sokan már be sem fértek a terembe. A hosszan tartó tétlenség és szellemi tespedtség

Az ipolysági Vármegyeház, ahol Móricz találkozott tisztelőivel (korabeli képeslap)

után nagyon jó volt találkozni ilyen emberrel. Az író szinte felfrissítette a lelkét.”

Salkovszkyné mutatott egy dedikált Móricz-kötetet is. Az író *Forr a bor* című regényét dedikálta Salkovszkyék lakásán. A bejegyzett szöveg így hangzik: „*N. Salkovszky Jenőnének meleg szeretettel Móricz Zsigmond. 1932. jan. 20.*” Móricz bizonyára tévedésből írhatott január 20-át. Ekkor ugyanis már nem tartózkodott a városban.

A találkozó előtt Móricz Farkas Istvánéknál is látogatást tett. Farkas Istvánné 1979-ben elmondta, hogy férjével a szlovákiai magyar irodalomról s az itteni írókról beszélgettek. Móricz szeretettel szólt első feleségéről, meg azokról a szlovák „drótosokról” is, akik a század elején egészen az Alföldre eljutottak, s akik az

író számára is sok érdekes hírt hoztak Szlovákiából.

Farkas Zoltán tanár, Farkas István fia mindössze ötéves volt, amikor Móricz náluk járt. Játsszótársával, Gyulai Annával az udvarról szaladtak be a kis szobába, ahol apjuk az íróval beszélgetett. Móricz mindkettőjüket felkapta, cukorkát adott nekik, s jól meglovagoltatta őket a térdén.

Kramárné Marczy Hedy zenetanárnő, az egykori Móricz-est fiatal szereplője később Ipolyságról Pozsonyba került. Őt levéllel kerestem fel 1981-ben. Kértem, mondja el a találkozóval kapcsolatos emlékeit, s írja le, milyennek látta Móriczot Ipolyságon. Leveléből idézem az alábbiakat: „*Ami meglepett, fellépése előtt Móricz fölállt, mondván: »No, menjünk, Mária!« És megfogta felesége kezét, álltak a függöny előtt, várva a pillanatot,*

nek és a közgazdaságnak igazi nemzetközisége.
Világsszervezetek már régebben is voltak, de utjuk valamikor a hódítás, a kényszerű egyesülés volt. Most a technika hozza létre a világsszervezeteket és megelőzi ebben a politikai elgondolásokat is. Gigantikus hidak készülnek, amelyek gazdasági téren országokat és népeket kötnék majd össze és mi hiszük, hogy a műhelyekben, laboratóriumokban nem a mai világrend elpusztítására készülnek eszközök, hanem a mi világrendünk csúszló, megdőlése gazdasági bajoktól mentes újjászerveletét készítik elő.

Móricz Zsigmondék Ipolyiságon.

Nagy ünnepe volt az Ipoly völgy magyarságának, január 16-án, szombaton, amikor a déli órákban városunkba érkezett a magyar írás európai nevű fejedelme MÓRICZ ZSIGMOND, és felesége SIMONYI MÁRIA, az országos nevű színművésznő. Az illusztris vendégeket a Sz. M. K. E. helyi vezetősége fogadta (Farkas István, a Sz. M. K. E. titkára otthonukba ment eléjük) s a vezetőség nevében, üdvözlő szavak kíséretében Kollárovi László pénztáros egy virágcsokrot nyújtott át a nagy művésznőnek. A Lengyel szálló éttermében a város előkelő képviselői közébre gyűltek egybe, s a művészpárt meleg óváciával fogadták. Az ebéd mindvégig emelkedett hangulatban folyt le. Zanolety József városbíró Ipolyiságon közönsége nevében üdvözlötte a nagy vendégeket, majd Dr. Salkovszky Jenő a Sz. M. K. E. és a magyarság nevében mondott érzékeny, gazdag felkészítést és szívesen istenhozottat. Ebből után Móricz Zsigmond kisebb társasággal a város megtekintésére indult. Meglátogatta a r. k. templomot, a városházát stb. majd látogatást tett Dr. Salkovszky Jenő és Farkas István egyjutt vezetőknél. A mester a legnagyobb szeretettel érdeklődött városunk ügyei iránt s annyira kötődött érzéke magához, mintha gyakran látott vendég járt volna nála.

Este nyolc órára a vármegyeháza nagyterme zsúfolásig megtelt intelligens és megértő közönséggel, amely mély érzéssel áttűnt meglepetéssel és ragaszkodással hirdette. Utána Farkas István röviden vázolta Móricz egy pár regényalakját s rámutatott arra, hogy akár Turi Danit, akár Bethlen Gábot, akár Nyilas Misit nézzük, a Móricz regények férfialakjának minden kiskirályosait alakja maga az író, az ő nagyszerű kvalitásaival és hatalmas egyéniségéből áradó mély megfigyeléssel. A nagy tetszéssel fogadott beszéd után a közönség percekig tartó meleg éljelezése estaszai mellett MÓRICZ ZSIGMOND jelent meg a színpadon. Közvetlen, emberileg kedves modorával beszélt arról, hogyan születtek a regényíró. Vázolta saját gyermekkorát, álmait, s amikor elmesélte, hogy híres elbeszélése a „Hét krajcár” hogyan született meg, száraz szemében könnyek csillogtak. Móricz olyan emberileg, olyan bensőleg adta magát a halotti csendben figyelő közönségnek, amely felejthetetlen emléke lesz mindnyájunknak. Helyenként sok derűvel, csendes, jóízű humorral emlékezett meg fiatalos álmairól és vágyairól, s a közönség lebilincselve hallgatta a minőség egyformán élvezetes előadást. Alig szünt meg az újból kitört tapsvihár, amikor ugyanolyan szeretettel és lelkesedéssel fogadták SIMONYI MÁRIÁT, a vérbeli művésznőt, aki modern költők verszeit szavalta jökéletes átérzéssel és tökéletes előadó művészetével. A Babits, Kosztolányi, Ady versek úgy fakadtak ajkáról, mintha csupa mesék lennének s a terem feszült csendjében szívetek nyitottak meg a költészet számára. A költők gazdag érzésvilága Simonyi Máriában olyan rátermett, első klasztus jelentő interpretálóra talált, hogy szinte a hús-vér költőket képzeltek magunk előtt az alkotás legfényesebb, legátérzettebb pillanataiban. Simonyi Mária előadása után KÁLLAI ZSUZSIKA táncszáma következett. Az előző szereplő, mindenki által kedvelt, bájos fiatal úrilányt óriási tapsal fogadta a kedves közönség. Kállay Zsuzsika egy műtáncot mutatott be: olyan elsőrendű rátermettséggel, mintha nagy világvárosok színpadjain nevedekett volna. Tisztelettel ringelget virágait halmozta el az újdonsült kis művésznőt, aki látható kedves zavarral vette a meleg ünnepelt. Kállay Zsuzsikát MANDLÉ OSZTRÓVSZKI

sége is, Sirchich László joghallgató vezette. Móricz Zsigmond szívesen elbeszélgetett a fiatal reprezentatívval, de volt kedves szava is, amikor autogramkérőkhöz is, akik alig akarták elhagyni az öltözőt. Szünet után újból Simonyi Mária lépett a közönség elé, aki Ady, Gellett, Somlyó Zoltán és Erdélyi verseket szavalta. A hálás közönség újra, meg újra hallani akarta a nagy művésznőt, akinek lebilincselő előadásmódjára mindenki szívét meglögte. Simonyi Máriát MARCZY HEDY, városunk egyik fiatal zongoraművésze követte, aki Grieg műveket játszott nagy tudással és átérzéssel. A nehéz hangversenydarabok olyan könnyen fakadtak ki a zongorából, hogy a muzsika szárnyait át mindenki érzésvilágát mélyebben formálták. A kis művésznő a virág mellett halmozott tapsot kapott. A műsor utolsó befutója volt MÓRICZ ZSIGMOND előadása fel FRED című, derűs és nagyon hangulatos novelláját. A közönség együtt élt az íróval és helyenként percekig tartó derű szakította meg a felolvasást. Móricz Zsigmond városlásán hátról, közvetlen egyenlőre, végtelenül megnyerő előadása mintegy leírta a keresztül tartotta meg az emlékeztető hangulatot. Az eddig legnagyobb és legmagasabb színvonalú Ipolyiságon Sz. M. K. E. tradíció ezt ezzel véget ért.

Előadás után a nagynevű vendégek díszterembe társas összejövetelre a Lengyel szálló összeműveiben, ahol a fiatalas pártas táncal és vidámsággal fejezte be a felejthetetlen estet. Hogy a befutója a késő hajnali órákig nyitott el az annak köszönhető, hogy a hangulatok és a szellemi krízis meg nem érkezett el az Ipoly völgyre. A művészpárt sokáig együtt maradt az ünnepi öklökkel, majd vasárnap reggel hat óra körül hagyta el városunkat. Indulás előtt az önmagát egybegyűjtött fiatalok lelkes éjelen közösen búcsúzott a fejedelmi vendégektől, akiknek emléket a mai előgeneráció örökre meg fogja tartani.

Móricz Zsigmond egyéni kvalitása, ropant tehetsége és ugyanolyan szerénysége a magánéletben, szimbolikus utat szab a mai magyar írók számára.

A Móricz-estről szóló írás A Hét című ipolyisági lapban (Štrba Péter reprodukciója)

MEGHÍVÓ.

A Szlovenszki Magyar Kultúr Egyesület ipolyisági fiókjára 1932. évi január hó 16-án, szombaton este a volt vármegyeháza nagytermében

MÓRICZ ZSIGMOND és SIMONYI MÁRIA

közreműködésével nagyszabású

IRODALMI ESTET

rendez, melyre m. t. Címet és b. családját tisztelettel meghívja a VEZETŐSÉG.

Az irodalmi estén fellépnek még: Kállay Zsuzsika, Mandlén Osztrovszki Ilonka, Marczy Hedý, Farkas István és Dr. Salkovszky Jenő. Kezdeté este 8 órakor. Helyárak: I. hely (I.-V. sor) 20 Ké. II. hely (VI.-X. sor) 12 Ké. III. hely 8 Ké., állólhely 5 Ké., diákjegy 3 Ké.

A Sz. M. K. E. IPOLYSÁGI CSOPORTJA

Belépti jegy

az 1932. T. 16. -iki kultúrestre.

1. sor. 5 20 Ké.

A Sz. M. K. E. IPOLYSÁGI CSOPORTJA

Dr. Vida

KÖTH A BÉKA, ÁNTY

A Móricz-est 1932-es ipolyisági programja és „Belépti jegy”-e

amikor az felgördül, és beléphet a színpadra. Mindkettőjükön bizonyos megilletődést láttam, amit szóvá is tettem. Simonyi Mária erre így felelt: »Mindketőnknek minden fellépés előtt van lámpaláza, ami elmúlik, amint az elő szót kiejtjük. Ebben egyformák vagyunk.« Ez nagyon meglepett engem. Simonyi Mária Babits Mihálytól adott elő nagy átérzéssel. Ami még meglepett, és a legnagyobb benyomást tette rám, az a nagy író és a művésznő végtelen szerény föllépése és viselkedése volt az egész kisvárosi gárda előtt.”

Baráti Béla és Balla Zoltán 1932-ben egyetemista volt Prágában. Ők 1930-ban ott találkoztak Móriczcal. Baráti Béla orvos elmondta (ő egyébként Salkovszkyék veje volt), hogy az író nagy érdeklődéssel hallgatta a sarlós fiatalok vitáját. Örült lelkesedésüknek, s meglepődéssel nyugtázta, hogy az itteni fiatalok tudnak és mernek vitatkozni a kor és a társadalom legégetőbb problémáiról.

Dr. Balla Zoltán arra is emlékezett, hogy az író barátságosan, emberségesen, közvetlen módon beszélt a fiatalokkal. Minden felől érdeklődött. Többek közt őt is megkérdezte: „hová való?”, „mi újság arrafelé”, „mi van most Ipolyságon?” stb.

Arról, hogy Móricz Ipolyságról elégedetten távozhatott, s az itteni találkozóra még sokáig kellemesen emlékezhettek vissza, Farkas István *Egy hét a felkentek közt* című írása is tanúskodik. Ebből idézzük az alábbiakat: „Amikor jóval éjfél után a szerpentinén felfelé ballagtunk a Palota-szállóba, Móricz Zsigmond belém karolt. Bennem »megbízhatott«, mert, mint éppen Berda Józsinak mondta: »Ti csak fogadjátok az embert, de el nem kíséritek.« (Ezt arra értette, hogy amikor

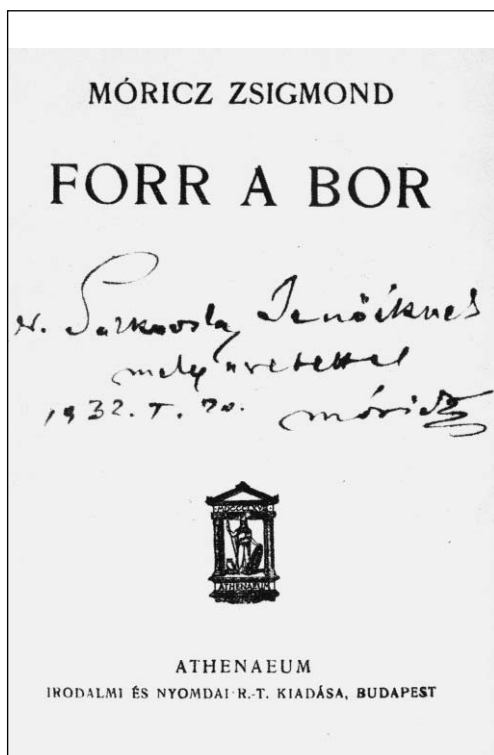
1932 januárjában az én meghívásomra Ipolyságon tartott előadást, másnap reggel legalább harmincan kísértük el egészen a határig.)”⁷⁴

Móricz palócföldi látogatásáról a *Magyar irodalmi helynevek* című kiadvány nem tesz említést. A kötet bővített és átdolgozott kiadásában viszont azt olvassuk, hogy az író „1932 májusában látogatóban járt Ipolyságon. Az itt szerzett élményeiről riportsorozatot írt”.⁷⁵ Ugyanebben a könyvben írja a szerző, hogy „Móricz Zsigmond Bözödi György kíséretével 1931 januárjában riportúton járt Drégelypalánkon és a környező falvakban. A Kis falvak, nagy bajok c. riportsorozata a Gyalogolni jó c. kötetben jelent meg.”⁷⁶

A fent említett Móricz-írással érdemeesebb hosszabban is foglalkoznunk. Az író szép leírással indítja riportját, mely a palócföldi táj egy szeletét tárja elénk: „Át kellett mennem egy rendkívüli szép útvonalon a nógrádi és honti vadregényes, szelíd tájon. A magyar romantika egyik fejezete termett itt.

Találomra megálltam egy községben, Drégely vára alatt. Arany János áldott, szenvedő, édes és szelíd szava állított meg: Felhőbe hanyatlott a drégeli rom... Arany sose volt Drégelyben, s ez a sor annyira jellemző, hogy ma is felhőben van a drégeli várrom – nyomát sem lehet látni a faluból.”⁷⁷

Móricz ezután nem a táj szépségeit, a történelem tükörcserepeit kutatja, hanem a jelenben próbál tájékozódni, emberközelbe akar kerülni. A bíróhoz és a jegyzőhöz intézett első kérdése: Hogy élnek? S erre a frappáns, lényegre törő, de a szomorú valóságot feltáró válasz: „Mint mindenütt, mint akárhol az ilyen kis magyar

A Salkovszkyné számára dedikált Móríc-kötet

Móríc drégelypalánki emléktáblája (Csáky Károly felvétele)

falvakon. Élnek. Még élnek egy kicsit. (...) Nagyon nehezen, nagyon keservesen. Van legalább harminc család, amelyik ősz óta nem látott kenyeret, s aratásig nem is fog. De nagyon sok család van, ahol évek óta nem vágtak disznót és semmi zsírozójuk nincs. A legszegényebbek nem is krumplin élnek, hanem kukoricán. Megfőzik a szemes kukoricát vízben, s azt eszik reggel is, délben is, vacsorára is.” S Móríc ehhez nyomban hozzáteszi: „Ez annál sajnálatosabb, mert az a nép, a nagyszerű palóc nép, végtelenül szorgalmas és ötletes, furfangos, mindent kitalálnak és mindent megpróbálnak, hogy boldoguljanak.” Fő foglalkozásuk az állattenyésztés és a háziipar. „Nagyszerű fűzeseik vannak, tömredék kosarat tudnának kötni, csak nincs piaca ennek sem” – olvassuk tovább a riportban. Sajnos, fő piacukat, az ipolyságit is elzárta tőlük Trianon.

S amint Móríc tovább írja: „*azért nem hagyják el magukat, a magyar szellőst, a gatyát már itt nem viselik, nadrágban járnak. És pedig bricseszen, vagy »buggyos nadrágban«, »lengyel nadrágban«, s a fehérszék pláne igyekszik jól öltözni.*”

Az öregbíró véleményére is odafigyel Móríc. A bölcs öregére, aki azt tartja: „*az embernek ha nadrágja nincs, az se baj, csak adóssága ne legyen.*” S amikor Móríc azt kérdi tőle: „*Gyerek van-e elég?*”, az egyszerű és intelligens gazdaember így felel: „*A van, hálaistennek. Kétszázhatvan gyerek ebben e kis faluban az iskolában és négy tanító.*” Az egykével kapcsolatban feltett kérdésre pedig azt válaszolja, hogy „*ahun spekulálnak a gazdák*”, ott van, de „*a szegények kipótólják*”.

A falu egyes embereit mustrálva írja Móríc az alábbiakat: „*Az utcán nagybajszú*

öreg törökök mennek. Olyan igazi törökök, a lógó, mellig érő nagy bajszukkal, mint Anatóliában. Onnan is jöttek az ősök.

Török maradék ez – mondja a bíró, s megállít egy hetvenhét esztendőös öreg gazdát. – Csozsa bácsi... Csausz vót, csausz volt ennek valaha az öregapja.

Fantasztikus egy világ az a magyar világ. Ma a siralom völgye, de lesz ez még jobban is, ugye magyarok.”

Palócföldön járva nem hallgathatjuk el, hogy írt Móricz földinkről, Mikszáth Kálmánról is egy szép tanulmányt. A nagy palóc halála kapcsán a Vasárnapi Ujság közölte Móricz dolgozatát, melyet így indít: „Mikszáth Kálmán meghalt. Abban a percben, mikor megélte teljes életét, mikor megaratta, ami neki termett, s mikor megérett ő maga is a jó aratásra; abban a percben, mikor a jó Isten legtöbb áldással takaríthatta be őt régi rakott csűrébe.” Móricz szerint Mikszáth az „utolsó öreg bölcse volt a magyar irodalomnak”.⁸

Móricznak a polgármesteri hivatal falán emléktáblája is van Drégelypalánkon. Ez a szöveg olvasható rajta: „Móricz Zsigmond 1932 januári látogatásának emlékére. Állította: a Salgótarjáni Madách Imre Gimnázium Irodalmi Szakköre. 1966.”

Jegyzetek

- 1 Móricz Zsigmond szlovákiai körútjairól részletesebben beszámol Szalatnai Rezső is a Móricz Zsigmond *Este tűz mellett* című kötetéhez írt Előszóban. Budapest, 1957.
- 2 A Hét című társadalmi-kulturális hetilap

1929–1934 közt jelent meg Ipolyságon. Kiadója és főszerkesztője dr. Salkovszky Jenő ügyvéd, szerkesztője egy ideig Farkas István volt.

- 3 Salkovszky Jenő (1889–1970) Ipolyság szülötte. Jó nevű ügyvéd és szerkesztő volt. Újjászervezte a Honti Kaszinót, s több művelődéstörténeti, társadalompolitikai írása jelent meg a Prágai Magyar Hírlapban. *Ipolyság története* című munkája kéziratban maradt.

Farkas István (1900–1975) író, tanár. 1926-tól 1941-ig élt Ipolyságon, ahol tanára, majd igazgatója volt a polgári iskolának. Több poétikai, stilisztikai és irodalomtörténeti tankönyvet írt. Irodalmi munkái a Kassai Naplóban, a Magyar Írásban, a Magyar Minervában, az Irodalmi Szemlében és a Slovenské pohľadyban jelentek meg. Kiadta a Magyar Család és a Mi Munkánk című lapokat. 1928-ban Ipolyságon kiadta a *Szlovák Próza Antológiát*. Színműveket is írt.

- 4 Az írás az Irodalmi Szemlében jelent meg (1970/6). Farkas ebben az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) lillafüredi kongresszusára emlékezik, melyen mint szlovenszkói író vett részt. Itt találkozott újra Móriczcal.
- 5 Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. Bratislava, 1985. Második, bővített kiadás, Budapest, 1995. 279.
- 6 uő.: 1995. 235.
- 7 Móricz Zsigmond: *Kis falvak, nagy bajok*. In: Riportok (1930–35). Budapest, 1958. 172–176.
- 8 Móricz Zsigmond: *Mikszáth Kálmán*. In: Tanulmányok I. Bp., 1978. 281–286.

Tóth Árpád Tátrai napjairól

Tóth Árpádot (1886–1928), a Nyugat első nemzedékének kiemelkedő képviselőjét, a század eleji modern magyar líra jeles alakját Szlovákia tájai közül mindenekelőtt a Tátra vidékéhez fűzték kényszerű kapcsolatok. A költő az északi hegyek közt gyógyíttatta tüdőbaját, mely gyermekkorától kínozza őt.

Tátrai tartózkodásait és kapcsolatait természetesen Szlovákiában is számon tartják. Elsőként Fábry Zoltán foglalkozott érdemlegesen a költővel, illetve munkásságával *A gondolat igaza* című

könyvében.¹

Tóth Árpád halálának ötvenedik évfordulóján a pozsonyi Hét hasábjain Turczel Lajos irodalomtörténész emlékezett a költőre, felidézve szlovákiai kapcsolatait.² Turczel Lajos többek közt említést tett azokról a helyekről, ahol a költő egykor megfordult: a szepességi Svedlérről, Újtátrafüredről és Tátraházáról. Írásában ezenkívül még két névvel találkozhatunk: Schöntag Alfrédével, Tóth Árpád svedléri iskolapajtásával és a tátraházi főorvosával, Müller Vilmoséval.

A *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*³ szintén utal Tóth Árpád tátrai tartózkodására. A szócikkben olvashatjuk: „A svedléri és a tátrai tartózkodások nyomai költészetében is megtalálhatók.” Lexikonunk konkrétan a következő verseket említi: *Séta az alkonyatban*, *Rozskenyér*, *Este a kilátón*, *Új tavasz* vagy a *halál*ig, *A Palace-ban*... A felsorolás bizonyára a teljesség igénye nélkül készült, mivel a költőnek ennél jóval több itteni verse van, s akadnak jócskán egyéb tátrai vonatkozású írásai, munkái is. Teljesebb képet ad Tóth Árpád tátrai kapcsolatairól Erős Zoltán lexikona. A rövid szócikkben többek közt azt olvassuk, hogy a költő 1910-től nyaranként Svedlén, egyik középiskolai tanulótlára, Schöntag Alfréd szüleinek gyógyüdülőjében töltött rövidebb-hosszabb időt. 1911-ben itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Lichtmann Márton debreceni postaelenőr lányával, Annuskával, akivel aztán 1917-ben nászútra is ide jöttek. Kiadásait a mecénás Hatvany Lajos fedezte.

1920-tól Svedlér helyett Ó- és Újtátrafüreden kezeltette magát a költő. A tátrai vonatkozású versek közül Erős Zoltán

a fent említetteken kívül még az alábbiakat sorolja fel: *Elégia egy rekettyebokorhoz, Árnyékból szőtt lélek, Új isten, Örök tavaszban járnék, Őszi szántás*.⁴

Nálunk újabban Dénes György írt néhány sort Tóth Árpád svédleri útjairól egyik könyvében.⁵

Kiss László orvostörténész figyelmét egykor e sorok írója hívta fel Tóth Árpádra s az őt gyógyító Angyalossy doktorra. Azóta megjelent a szerző *Tóth Árpád és a tüdővész* című írása is.⁶

A költő tátrai tartózkodásáról leányának, Eszternek egyik könyve is sok színes adatot tartalmaz. Eszter „*a nagy költőt és a gyengéden szerető apát idézi fel gyermekkori emlékei alapján*”.

Az *Apu*⁷ című könyv számunkra nemcsak azért fontos, mert sorai „*megrendítő és megható emberi közelségből elevenítik meg a költőt*”, hanem mert az író nő „*egybeszedte azokat a játékos, tréfás levelezőlapokat is, amelyeket a költő szanatóriumi magányából kislányának küldött*”. Az említett könyvében írja Tóth Eszter: „*Betegségét időnként az újtátrafüredi Palace szanatóriumban gyógykezelték, s ilyenkor hetekig, néha hónapokig távol volt hazulról... Ezekben az időkben anyuval együtt én is izgatottan vártam naponta a postát. A neki írt levél borítékjában mindig benne volt a külön nekem szóló küldemény is.*”⁸

A kedves kis könyvecskét lapozgatva kiderült, hogy szinte valamennyi levelezőlap, illetve étlapkártya hátoldalának szövege és rajza a Palace szanatóriumban született. A költő legtöbbször az ottani állatokról küldte „izgalmas” tudósításait és érdekes rajzait kislányának. Maradjunk hát mi is egyelőre Újtátrafürednél s az on-

nan postázott anyagoknál.

Vajon miért érdekesek számunkra az említett küldemények? Elsősorban azért, mert – Tóth Eszter ajánlása szerint – megtudhatjuk, „*milyen is volt egy nagy költő a mindennapi életben*”. Fontosak továbbá azért is, mert bennük újabb két név bukkan fel: Angyalossy doktoré és Vág bácsié.

A „*rajzfilmek groteszk bájával*” készült Tóth Árpád-képek hősei közt ugyanis nemcsak a smokoveci mackókkal, a tátrai nyuszikkal s a „*tiszteletlen mókusokkal*”, hanem Angyalossyék majmocskájával és papagájaival, valamint Vágék háziállataival is találkozhatunk. Az egyik történetben például ezt írja a költő Eszter lányának: „*Hát ez a kismajom egy finom csemete, mondhatom. Jojónak hívják, és ketrecben lakik. Azonban mérges a fogáságtól, és a múltkor egy éjszaka szétgörbítette a ketrec drótocskáját, és kibújt köztük. Aztán kalandra indult. Rátalált az egyik sarokban a papagájok kalitkájára, mert kis papagájaik is voltak Angyalossy doktoréknak. És ez a gézengúz Jojó a papagájkalitkát is kifeszítette, és megfogott egy kis papagájt, és elkezdte kopasztani, a tollait kihuzigálni. Képzelheted, hogy ez nem ízlett a kis papagájnak. Kiabálására felébredtek Angyalossyék, és megfékezték a gonosz Jojót. Most aztán erősebb drótot tettek a ketrecére, hogy ne tudja elgörbíteni, Dühös is érte, és mérgesen rázza a rácsot. Egyébként szereti a cukrot, és szeret nagyokat ásítani.*” Vág bácsi kutyáiról meg az alábbiakat olvashatjuk: „*Valdi be tudja kapni a füstöt, amit apu meg Vág bácsi a szivarból kifüstölnek.*”⁹

„*Mindaz igaz volt, amit nekem a tátrai állatokról megírt, lerajzolt*” – mondja ap-

ja munkáit idézve Tóth Eszter. De nyomban felteszi a kérdést is: „*Igaz volt-e csak-ugyan?*” S aztán így folytatta az elmélkedést: „*Amit a kiskutyáról, a cicáról, a majmocskáról, a papagájról mesélt, mindezenre bizonyos, hogy megtörtént a valóságban. S hát az erdő-mező állatairól szóló rajzos beszámoló? (...) Nos, az ilyen híreket persze hogy nem hittem valószínűnek. De elhittem: mesének!*”

Bennünket persze az érdekel, ki volt valójában az a két személy, akinek állatairól Tóth Árpád oly sokat tudott mesélni. S vajon hogy került velük a költő kapcsolatba? Idős ismerősöm, dr. Balla Zoltán volt körorvos hívta fel figyelmemet a kedves történetekre, pontosabban egyik szereplőjükre, dr. Angyalossy Ernőre, aki hosszú életének utolsó évtizedeiben Ipolyságon lakott. Nagy érdeklődéssel kerestem hát fel 1983-ban ipolysági otthonában az akkor már kilencvenedik évén is túl járó nyugalmazott doktort, Tóth Árpád egykori kezelőorvosát, a Palace szanatórium volt tüdősebészét és vezetőjét. Tóth Árpád kezelőorvosa egykori beszélgetéseink során¹⁰ feltárta előttem regénybe illő életét is.

Angyalossy Ernő Beregszászon született 1893. augusztus 1-jén. Orvosi diplomáját még a Monarchia idején, 1916-ban szerezte Budapesten. Tanulmányai után a Korányi Klinikán kapott állást, majd egy évig az Erzsébet Királynő Szanatórium-ban dolgozott Budapesten. Közben megismerkedett első feleségével, dr. Szontagh Miklós mostohalányával, és Újtátrafüredre került. Apósa akkor már a híres tátrafüredi szanatórium igazgató-főorvosa volt. Az újtátrafüredi szanatóriumot egyébként az após apja, idősebb dr. Szontagh Miklós alapította 1876-ban.

Ez volt az első tüdőgyógyintézet az akkori Magyarországon, amely a téli időszakban is üzemelt. Az alapító pedig Európa-szerte ismert orvos, balneológus, botanikus és Tátra-kutató volt.

Fia 1909-ben vette át az újtátrafüredi gyógyintézet vezetését. Külföldi tapasztalatait és elképzeléseit felhasználva kezdte el aztán építeni 1917-ben a másik épületet, a Palace szanatóriumot. Később ebben kezelték Tóth Árpádot is. A világháború kitörése miatt csak 1925-ben fejezhatték be az építkezést. A több mint kétszáz beteget befogadó szanatórium akkori pénzen 24 millió koronába került. Átadása után dr. Angyalossy Ernőt kinevezték a Palace főorvosává. A tehetséges fiatalember már ezt megelőzően megjárta Hamburgot, s az ottani klinikán mélyítette el a tüdősebszettel kapcsolatos ismereteit. Brauer professzornál tanult, tőle sajátította el a legújabb gyógymódokat: a Brauer-féle pneumotoraxot, a phrenicust és a thorokoplastikát.

Tíz-egynéhány évi tátrai működése után Angyalossy doktort Olaszországba hívták. Rómában újabb doktorátust szerzett, majd Milánóban olasz államvizsgát tett. Ezt követően rövidesen megbízták őt a meráni Szanatórium Hungária vezetésével.

1940-ben tért vissza hazájába, s átvette az érsekújvári tüdőgyógyintézet vezetését. 1945-ben egy katonakórházba került, melyet a háború vége felé a vonatszerelvénnel együtt Németországba irányítottak. Azonban csak Prágáig jutottak el, a főváros melletti Běchovicén állították fel a kórházat. A felszabadulás után marasztalták őt a běchoviceiek, de visszatért Szlovákiába. Sajnos, itt állampolgárságát

Dr. Angyalossy Ernő, Tóth Árpád ipolysági kezelőorvosa

elvesztve, munkanélküli lett. Nagy nehézségek árán csak az ötvenes évek elején kapott körorvosi állást egy határ menti falucskában, Ipolyszakálloson. Ott dolgozott 1965-ig. Majd Ipolyságon telepedett le, ahol 1976-ig tevékenykedett mint nyugalmazott orvos.

Az idős orvos 1983-ban betegsége és magas életkora ellenére is jól emlékezett még a tátrai évekre s magára Tóth Árpádra is. Emlékeit idézve többek között ezt mondta: „Tóth Árpáddal úgy kerültem közelebbi kapcsolatba, hogy a vállalatnak volt egy gazdasági igazgatója, akihez majdnem minden másod- vagy harmadnap átjártunk. Lakásán elsősorban művész társaság jött össze. (Dr. Angyalossy első felesége maga is festő és szobrász

volt. – Cs. K. megj.) A szanatórium egyébként nagyon támogatta a művészeket. Árpád is gyakran átjött Vágékhoz. Vág Lajosnak hívták a szanatórium gazdasági igazgatóját. A beszélgetésekre eszténként, vacsora után került sor. Egészen tizenegy óráig, féltizenkettőig maradtunk ott. Akkor tudtam meg, hogy Tóth Árpád egy tekintélyes költő. Az előző években nem kerültem vele közelebbi kapcsolatba. Csak mint pácienssel találkoztam vele, nem tudtam még, hogy ő egy jeles költő. Különben sem beszélt erről sose. (...) Minden két hétben nagyobb vizsgálatot tartottam. Akkor jött be hozzám a rendelőbe. Még ma is látom magam előtt. Mindig mondtam neki, hogy már javul az állapota, de hát ő csak olyan kesernyésen mosolygott. Egyébként nagyon kedves, szolid, szerény ember benyomását keltette. Sovány, de nagyon szellemes modorú ember volt. (...)

A lakásomon is járt. Lejött hozzám, s elbeszélgettünk, de csak a tátrai dolgokról. Egyre panaszkodott csupán, hogy nagyon sokat kell neki dolgoznia. Csak annyit mondott, hogy fárasztja már a munka... Mást az életéről nekem nem beszélt. (...)

A szanatóriumban Tóth Árpád nem nagyon érintkezett az emberekkel. Meglehetősen visszavonult volt. Nem láttam őt mások társaságában, bár a szobájában bármikor fogadhatott vendéget. Vág igazgatóéknál ugyan beszédes volt, de nem vitt főszerepet.

Egyszer nagyon jól mulattunk Vágéknál. Tóth Árpád is ott volt. Sógoromnak, aki az első világháborúban huszártisztként szolgált, nagyon ízlett a konyak. Észrevettem, hogy sokat ivott, s mondtam, most már menjünk haza. Árpád is jött ve-

lünk. Mikor kiértünk az igazgató villájából, sógorom elesett. Haza kellett vinnünk. Árpád is segített. Vagy százötven métert vittük, de Árpád, szegény, már nagyon lihegett. (...)

Mikor vizitet tartottam, a lakosztályán minden nap találkoztam vele. Akkor kint feküdt a balkonon. Csak mint orvos és páciens beszélgettünk az egészségi állapotáról. (...) Egyszer mondta, hogy rólam is ír majd pár sort Az Estbe.”

Fény derült hát a „mesebeli állatok” másik tulajdonosára, a szanatórium gazdasági igazgatójára, a kedves Vág bácsira is. Bizonyára a nála rendezett összejöveteleken szerzett tudomást Tóth Árpád Angyalossy doktor Jojó majmocskájának csínytevéseiről is. Mert ez a rakoncátlan állat valóban létezett, s elkövette az éjszakai „támadást” is.

Valószínű, hogy a Vágéknál rendezett összejöveteleken beszélhetett a költő szeretett lányáról, a kis Esztikéről is. Apai büszkeséggel dicsekedhetett többek közt a gyermek rajzkészségéről, megfigyelőképességéről stb. Ezt az alábbi levélrészlet is bizonyítja: *„Eszterke rajzát, az ablakon kinézőst, direkt zseniálisnak találom; nem is képzelitek, milyen nagy teljesítmény egy ötéves agyvelőtől, hogy ilyen komplikált kompozíciót ilyen magától értetődő természetességgel megold, s ilyen bámulatos részletességgel végigvisz. Az a mozdulat, hogy a lerajzolt gyerek háttal áll a szemlélő felé, és csak a haj van meg-rajzolva, minden orr, szem, száj stb. ráéresszakolása nélkül, a megfigyelés teteje egy ilyen kis taknyostól. Mindezt lelkesen magyaráztam Vágéknak, akik persze befelé röhögtek, és apai elfogultságot láttak áradozásomban, de azért mégiscsak nekem*

*volt igazam, az a kis rajz zseniális.”*¹¹

Phrenicus isten palotája címmel Az Est 1926. január 30-i számában egy érdekes írás jelent meg Tóth Árpádtól. Ezt ugyancsak az újtátrafüredi szanatóriumban írta. Érdeemes vele részletesebben is foglalkoznunk, mert újabb lényeges adalékok feltárására kínál lehetőséget. Beszámolóját egy szép leíró részsel indítja a költő. A tátrai környezetről például így ír: *„Az ablakok alatt, a mélységben, a világ egyik leggyönyörűsegebb tájképe, a havas, tátrai völgy, alvó tót falvacskák, éber kis cipszer városok, a napsütötte fenyvesek ölelő koszorújában.”*

Majd egy párbeszéd következik, amelyből kiderül, hogy a páciensek izgatottan, de felkészülten és reménykedve indulnak Angyalossy doktor műtőjébe, hogy minél előbb túllegyenek az új műtéten, a phrenicuson. Néhány sorral odébb a modern gyógyintézet kerül bemutatásra. *„Modern tüdőszanatórium, új, talán a legnagyobb-szabású ezidőszertint egész Európában. Márványoszlopos hall, selyemtapétás ebédlőtermek, hideg, meleg víz sustorgása minden zugban, nagyúri apartmánok és talán még úribb, mert pompás egyszerűségű kis szobák...”* – írja cikkében. Ezután magát a phrenicust mutatja be, szinte orvosi szakszerűséggel és precizitással: *„Phrenicus isten a tüdőbajosok legújabb megváltója –, a tuberkulózis sebészi kezelését jelenti. Csak vagy másfél évtizede esküsznek rá, de szektája egyre nő. Az új istenség nem a régiiek boldog Olümposzáról szállt alá, nem Zeusz homlokából pattant elő, csak egy tudós német sebész koponyájából. Ez a tudós sebész felfedezte, hogy ha a tüdőbeteg ember nyakát egy bizonyos helyen felmet-szik, s a seben keresztül benyúlva, a rekeszizom mozgatóidegét ügyesen felcsavarják,*

Otátrafűred (Hermel Ödön reprodukciója)

akkor ezt a műtétet a rekeszizomnak egy olyan feltüremlése követi, amelynél fogva a páciens tüdőszárnya összeszorul, tétlenségre kárhoztatódik, s tétlenségében gyógyulni kénytelen. A felcsavart ideget hívják phrenicusnak, s ez a szó lett az egész műtétnek a közkeletű neve. És annál is több.”¹²

Cikkét Tóth Árpád 1926. január 20-án küldte el kísérőlevéllel együtt Mikes Lajosnak, Az Est szerkesztőjének. Ezt írja a levélben: „Igyekeztem a cikket szépen megírni. Érdekes is, mert a tudógyógyítás vívmányáról szól, amelyeket még az orvosok se nagyon ismernek. (...) Magyarországon dr. Winternitz alkalmazta először a gyógymódot. Dr. Angyalossy azonban már hat évvel megelőzte őt.” Tóth Árpád orvosa valószínűleg elsőként alkalmazta a gyógymódot Közép-Európában. Angyalossy doktor közléséből viszont tudjuk,

hogy maga a költő nem részesült – nem részesülhetett ilyen kezelésben. „Orvosi szempontból semmi esetre sincs baklövés a cikkben, ezen a fronton és itt valóságos egyetemi magántanárrá képeztem már ki magam.” És érdemes idézni még az alábbi sorokat is: „Ami a cikk reklámoldalát illeti, az ugyebár nem titok?... A cikket nevemmel fedezem... nincs bűze. Ön tudja, hogy én mit kapok a cikkért... teljes januári számlám fizetése alól felmentést kapok... Ez igen szép honorárium.”¹³

Hogy a cikkben szakmai szempontból valóban nincs semmi baklövés, azt Angyalossy Ernő is igazolta. Elmondta, hogy Tóth Árpád „a szakmai dolgokról is érdeklődött, ismerte az orvosi lapokat”. Annak idején beszélgetett vele orvosa az új gyógymódról, a phrenicusról is. Angyalossy doktortól idézzük az alábbi so-

rokat: „Mondta nekem az Árpád, hogy erről fog írni. Azt viszont nem említette, hogy egy havi adósságát is elengedik majd. Az ajánlatot a gazdasági igazgatótól kaphatta, aki ilyen formában is pártolta a művészeket.” Hogy milyen nemes gesztus volt ez Vág igazgató részéről, fölösleges magyarázgatni. Hisz egy páciens napi kezelési, illetve ellátási díja abban az időben az újtátrafüredi Palace szanatóriumban száz korona volt. Köztudott az is, hogy Tóth Árpád – épp a költséges gyógykezelések miatt – állandó pénzzavarral küszködött. Eszter lánya is ír erről *Apu* című könyvének egyik lapján: „Lépten-nyomon pártfogók támogatására szorult a költő, különösen ha a költséges szanatóriumi kezelésre került sor.”¹⁴ A tátrai költségek nagy részét különben Hatvany Lajos fedezte.

Tóth Árpád válogatott munkáiban találunk egy másik újtátrafüredi írást is. A *Tátrai levél Baumgarten Ferenc külön haláláról* című cikkét 1927. április 17-én közölte Az Est. Az írás szintén fontos számunkra, mert szerzője lényeges irodalomtörténeti adalékokat közöl: Baumgarten Ferenc magyar esztéta és kritikus halálának körülményeit tisztázza.

Század eleji irodalmunk „új mecénása” Berlinből Budapest felé tartva, egy „hirtelen ötlettel” utazott fel a Tátrába. Útközben ugyanis tüszős torokgyulladást kapott, s Tóth Árpád szerint: „Nyilván úgy remélte, hogy a csudálatos tátrai tél jég-ujjainak érintése lelohasztja a beteg torok izzó lüktetését.” Ám Baumgarten nem a szanatóriumba ment; orvoshoz sem fordult, hanem egy szállodai szobában viaskodott a betegséggel. Csak az utolsó pillanatban telefonáltak orvosért a szanatóriumba, de mire odaért, Baumgarten

már halott volt. Pedig ha „Baumgarten idejében üzent volna tátrai doktorokért – írja Tóth Árpád –, gyors műtéttel megnyithatták volna a torkát, s megmenthették volna”. Befejezésképp ezt írja levelében a költő: „Így távozott el Baumgarten Ferenc, ez az egyszerre vad és túlérzékeny, különös lélek –, és így szállt a magyar írókra a Baumgarten-alap nibelungkincse, valósággal egy különckatasztrófa brutális közbeavatkozásával.”¹⁵

Ez a cikk is megkapó természeti képpel indul, melyben a táj körvonalai rajzolódanak ki. Lássunk néhány sort a bevezetőből: „Reggelenként könnyű, fehér vállkendőkben bújnak össze a csendes fenyőfák és dideregnek a csípős hidegben. De aztán valahonnan Késmárk mögül felkapaszkodik a vad, fiatal áprilisi nap, aranyszögekkel kiveret turistacipője végigcsattog a Tatra szikrázó jég-szőnyegein, s a völgy fenyőfái pillanatok alatt levetik a vállkendőt, hogy meztelenül, kéjesen nyújtózzanak a hirtelenjött melegben.”

Szűkebb környezetét ugyancsak finom precizitással, kellő aprólékossággal mutatja be a költő: „A nagy tudó-szanatórium igazi, hallható zengéssel köszönti a támadó, víg napsütést. Az emeletes fekvőteraszok hatalmas üvegtetői nagyokat pattognak, a csatornák hangja csupa telitorkú, boldog kortyolás és szürcsölés, a nap forró fénylepedőket dobál be a luxus-szobák fürdőkabinjaiba – itt most boldogság betegnek lenni.

Fekszem kint a lágén, az abszolút pihenés édes érzésével. Ez a finom hely olyan elmésen van összeszerkesztve, hogy az egyenletesen áradó napsütés szinte fizikailag érezhető lemezekké ömlik és áll össze körülöttem, falakkal vesz körül,

A tátrai szanatórium (Angyalossy doktor hagyatékából – Böszörményi István reprodukciója)

aranycella gyanánt, amelyben úgy él az ember, mint a fakír, aki hetekre elzárhatja magát a világ minden gondjától.”

Azt hiszem, az iménti képek, idézetek és beszélgetésrészletek is jól érzékeltették a környezetet, a helyet, melyben Tóth Árpád az élettel és a halállal viaskodott. Talán ezzel is sikerült valamit felvillantannunk a nagy költő mindennapjaiból, a tragikus pálya utolsó szakaszából. És közelebb kerültünk hozzá meg azokhoz, akik őt nehéz napjaiban körülvették.

Hogy a költő titokzatos, baráti körben csak nehezen tárulkozó lelki világát még jobban megismerhessük, érdemes kézbe vennünk újtátrafüredi verseit is. A bevezetőben már említettük, hogy a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona* mindössze öt olyan verset sorol fel,

melyben a tátrai tartózkodás nyomai fellelhetők. Az újtátrafürediek közül csak kettőt találunk a „listán”: az *Új tavaszig* vagy a *halálig* és *A Palace-ban...* címűt. Pedig több verse is született Szontagh szanatóriumában. Sorrendben *A Palace-ban...* az első. Ezt 1925 októberében írta, s a következő évben saját kezűleg másolta be egy hölgyismerősenek emlékkönyvébe az alábbi ajánlással: „*Károlyi Ervinnének kézcsókkal ajánlom ezt a töredéknek maradt naplóféjét. 1926. aug. 26. Tóth Árpád*”¹⁶ Károlyiné is Angyalossy doktor páciense lehetett, mert nevét emlegetve az idős orvos ennyit mondott: „*Károlyinéra emlékszem, nagyon kedves asszony volt. Tüdőbeteg volt, hosszú ideig maradt a szanatóriumban. Nagyon szépen rendbe jött.*”

Visszatérve a költő verséhez, néhány sort idézünk is belőle:

„Hát újra itt. Őszi hegyek közt,
Újra rosszkedvűn, betegen,
Köhécselni a többiek közt,
Míg szél üvölt a szirteken.”

Így indítja hát kései elégiáját a költő, melyben már – mint Turczel Lajos is megállapítja – „a közelgő halállal egyezkedik, és esendő állapotáról megdöbbenő képet rajzolt”.¹⁷ Egyike ez a búcsúzó verseknek, melyek szépsége „éppen abból adódik, hogy valamiképp mindegyikből érezhető: a költőnek nagy emberi lehetőségeket kell itthagynia”.¹⁸ A költemény záróakkordjának szaggatott sorai pedig így hangzanak:

„... Kérem... én... most ... meghalok itten...
Legyenek jók... isten nevében...
Simítsák meg az arcom szépen...
Anyásan... lágyan... ha lehet...
S tiszteltetem az életet...”

Az *Új tavaszig vagy a halálig* című aaa rímképletű, terciás formára írt versét 1925 decemberében küldte kísérőlevéllel együtt ugyancsak Mikes Lajosnak. Levélben ez állt: „Újtátrafüred, 1925. december 16. Szontagh szanatórium. Salisinszky szerkesztő úr legfelsőbb sürgönyére megírtam tegnap délután és ma délelőtt a mellékelt verset.”¹⁹ Költeménye először 1925. december 25-én jelent meg a Magyarországon. Meditálás és számadás ez az élet fölött, szomorú számbavétele az ember jussának:

„Most, hogy megint útfélre estem,
Eltűnődöm e téli esten,
Mi volt az élet, uramisten? ”

kezdí halk tűnődését Tóth Árpád. Majd így folytatja:

„Mi volt? ez volt: sok fénytelenység,
Fakó robot és kénytelenység,

Száz bús határ reménytelenség.”

Aztán ilyen helyzetképet fest az élet-halál közé szorult költő a tátrai magányban:

„Most itt ülök, roppant hegyek közt,
Betegen a többi beteg közt.
Múltnak háttal, halállal szemközt.”

A következő év tátrai napjai reményteljesebbek lehettek számára. A már ismertetett két cikken kívül újtátrafüredi vonatkozású az *Úton* című költeménye is. A vers erőteljes képekkel indul; hangutánzó szavai, mozgalmasságot keltő igéi az életkedvet sugallják:

„Ó reggel! robbanó élet!
A friss szél arcomba vág,
Vállal feszülnek a szélnek,
És sikonganak a fák,
Ráintenek vonatomra,
Zöld zászlajuk zúgva forog,
Mehet! – zengik vihorászva,
Mehetnek a víg utasok!”

Az ismét bizakodó költő szinte rohan dél felé, reménykedve hagyja el Újtátrafüredet. Optimizmust árasztó soraiból idézzük az alábbiakat:

„Köszöntlek, tavaszi erdő,
Köszöntlek, tavaszi nap!
Most minden sikerül majd,
Nem is a vonat röpt,
Százezer angyalerővel
Visz a gyógyult gyermeki hit!”

Készülhetett már nagyon haza Újtátrafüredről a költő. Ezt bizonyítja az előre megrajzolt, képzeletbeli utazása is. A bájos képet kislányának küldte az alábbi szöveggel: „Tóth Esztiét sokszor csókolja apsi. Apsi utazik haza, és a lepkefogóval köszönetet az állatoknak.”²⁰ A rajzon valóban ott a költő, aki a vonatablakból búcsúzik a tátrai állatoktól. Háttérben a szanatóriumot látjuk. Tóth Árpád előre át-

élte a megérkezés boldog pillanatát, szinte maga előtt látta már kicsi gyermekét. „Soha ilyen módon nem vágyott élni, mint ekkor” – emlékezik vissza Tóth Eszter. Hadd másoljuk ide bizonyítékul a költő versének záróstrófáját is:

„Mire leszáll a boldog este,
És csöndben megérkezem,
Elmaradt száz határtól
Lesz napfényes a szívem.
Víg villany gyúl a szobában,
Vagy szivemből csap ki a fény?
És alvó kicsi lányom
Felkacag álma ölén.”

Egy év múlva Mikes Lajos újabb levelet kap kísérőlevéllel együtt Újtátrafüredről. A levélben ez áll: „Újtátrafüred, 1927. március 29. ...itt küldök egy rossz és hozzá még hosszú verset, melyet laptöltelékiül kegyeskedjék felhasználni, ha jobb dolga nem lesz.”²¹ Az *Elejtetted a napot* című költemény 1927. április 17-én meg is jelent a Pesti Naplóban. Halk rezignáció, kesernyés emlékezés ez újra:

„És egyszerre úgy esett,
Telin, forrón, hirtelen
Rád gondoltam s arra, hogy
Messze vagy, és jaj nekem.”

Ugyanez év terméke lehet az *Elkop-tam...* című költemény is. Szabó Lőrinc jegyezte meg a következőket a vers kapcsán: „Rángatott, lázas ceruzasorok három papírlapon, sok törléssel és változattal. A költemény körvonalai ebben az összeállításban valamennyire kitetszenek az összefüggéstelen kézirati sorok és versszakok roncsaiból. Tátrai verskísérlet az utolsó időkből.”²² Betegségének, állapotának szomorú kórképét szötte versbe a költő. Lássunk néhány megdöbbentő képet:

„Tüdőm rekedten felzihál
A csontos rácsú furcsa kasban,
Mint őszi szélben csapkodó
Tépett függöny a bús lugasban...

...

...

Levánnyad róla, mint a bús,
Elomló lomb, a gyenge hús...
A bordák közé aggatott

...

Tüdőt, mit bús kór lyuggatott,
S melyből, ha néha... vér
... feltör, és ajkamig ér...

..... bibor iszap

..... kicsap.”

Egyhelyben ülni című verstördékének időpontja nincs megállapítva. Bizonyára ez is az utolsó tátrai tartózkodás terméke lehetett. A megadásról, az erőtlenségről és a fáradt napokról tudósít ez a néhány sor:

„Egyhelyben ülni resten, nézni a
Tapétarajz kúszását a falon,
Üres szemedbe tompán gyűjteni
Mindent, ami körötted tarka lom.

Lehajtani megadva a fejed,
Mert itt az este és az unalom,
Ó, mit beszéljen, aki fájni sem mer,
Mért vagy te itt, szomorú úriember?”

S van még egy töredék, melynek szövege szintén Újtátrafüreden született. Így hangzik:

„Ó, ezek a roppant kövek,
Vén ostromtornyok, vadak, merevek,
Ezek között lakik a Gyógyulás,
A szelíd... glóriás...”

A költő utolsó tátrafüredi tartózkodását idézve orvosa, dr. Angyalossy Ernő ezeket mondta 1983. október 26-án: „Utolsó ott-tartózkodásakor javult valamit az ál-

lapota. Testileg is gyarapodott egy keveset. Nagy hőemelkedése nem volt. Ha az lett volna, akkor ágyban kellett volna maradnia. De fennjáró beteg volt, mint sokan mások. Csak annyit mondott mindig, hogy fárasztja már a munka. Nem gondoltam, hogy ilyen hirtelen meghal. Biztos valami komplikáció jöhetett nála közbe.” Bizonyára ez történhetett vele. Lánya könyvéből idézzük még ezt a néhány sort: „1928 nyarán fokozott erővel támadt apámra a betegség. Orvosa ezúttal már

nem is küldte a Tátrába. Egy budai szanatóriumban kúrázott néhány hétig.”²³

(Angyalossy Ernő örömmel várta a közelgő Tóth Árpád-centenáriumot, de halála közbeszólt: 1985. július 17-én, 92 éves korában hunyt el Ipolyságon. Holttestét ifjúkori orvosi működési helye közelében, Poprádon helyezték örök nyugalomra.)

Jegyzetek

- 1 Fábry Zoltán: *A gondolat igaza*. Bratislava, 1955. (Lásd az Emlékezzünk Tóth Árpádra! A valóság költője és a Debrecenről a Tátráig című írásokat.)
- 2 Turczel Lajos: *Tóth Árpád halálának ötvenedik évfordulóján*. Hét. 1978/45.
- 3 Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.
- 4 Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. Második, bővített kiadás. Budapest, 1995. 427.
- 5 Dénes György: *Írók fényben és árnyékban*. Pozsony, 2001. (Tóth Árpád: Az örökös segédszerkesztő. 129–129.)
- 6 Dr. Kiss László: *Kínok tövisében*. Duna-szerdahely, 1997. 82–92.
- 7 Tóth Eszter: *Apu*. Bratislava, 1971.
- 8 I. m. 13.
- 9 I. m. 16. és 18.
- 10 A beszélgetések szövegét 1983. október 26-án, november 30-án és december 24-én rögzítettem magnószalagra Ipolyságon, Angyalossy doktor lakásán.
- 11 Részlet a költőnek feleségéhez írt leveléből. Tóth Eszter: i. m. 70.
- 12 *Tóth Árpád válogatott művei*. Budapest, 1976. 1185–8.
- 13 I. m. 1281.
- 14 Tóth Eszter: i. m. 40.
- 15 Tóth Árpád: i. m. 1206–9.
- 16 Tóth Árpád: i. m. 1281.
- 17 Turczel Lajos: i. m.
- 18 Kiss Ferenc: *Tóth Árpád*. In: *A magyar irodalom története III*. Budapest, 1967.
- 19 Tóth Árpád: i. m. 1280.
- 20 Tóth Eszter: i. m. 33. és 53.
- 21 Tóth Árpád: i. m. 1284.
- 22 Tóth Árpád: i. m. 1287.
- 23 Tóth Eszter: i. m. 77.

AZ „IRODALMI EST” MŰSORA:

1. „FALU ÉS VÁROS” páros jelenet.
Előadják: Kovács Lenke és Muladi Mariska
 2. Richter János szabad előadása
a Magyar Anya hivatásáról.
 3. RÉGI MAGYAR DÁLOK hegedű szóló.
Előadja: Joó Leonka, zongorán kíséri * * *
 4. Saját költeményeiből szaval
DR. ÖLVEDY LÁSZLÓ.
- 10 perc szünet.
5. MAGYAR TÁNCOK
Lejti: Schuzdek Mária.
 6. „MAGYAR ÁBRÁND” hegedű szóló.
Előadja: Joó Leonka, zongorán kíséri
 7. Saját költeményeiből szaval
MÉCS LÁSZLÓ.

Mécs László.

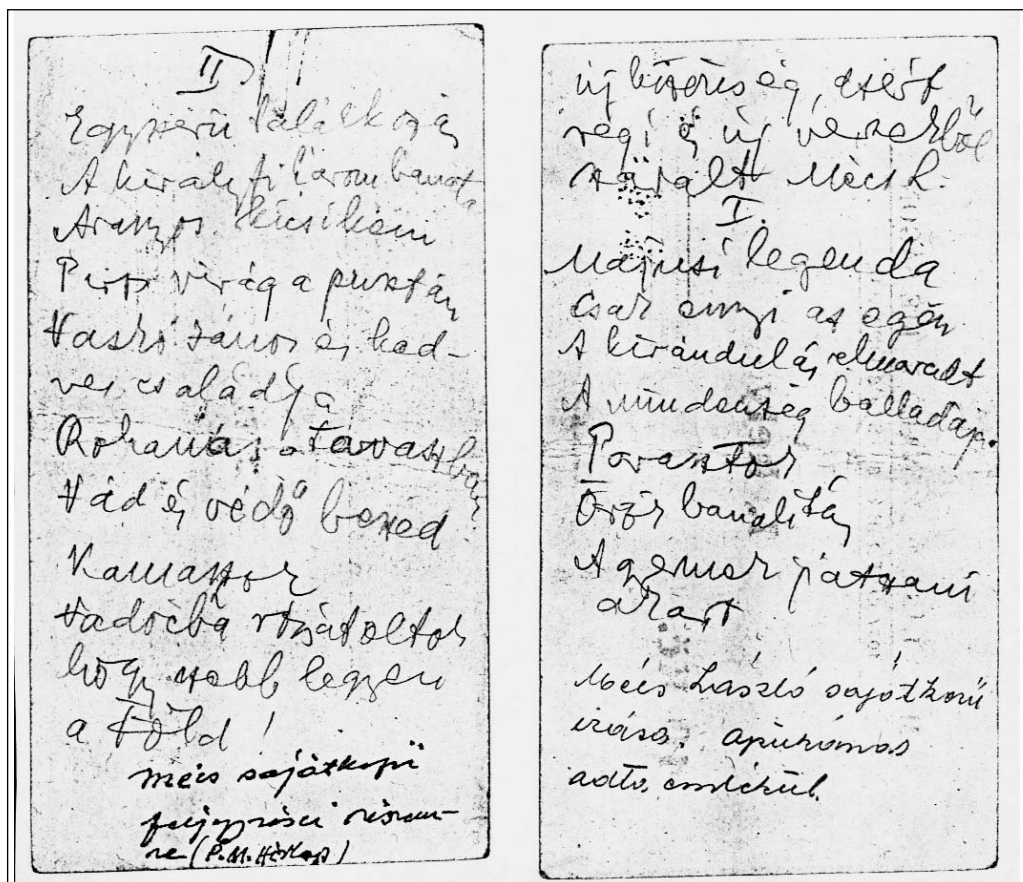
Mécs László portréja és az 1925-ös „IRODALMI EST” műsora

Mécs László Ipolyságon

Mécs Lászlót (1895–1978), a két háború közti szlovenszkói magyar irodalom jeles pap költőjét több oknál fogva is kapcsolatba hozhatjuk Hont megyével, illetve annak későbbi székvárosával, Ipolysággal. Hisz 1914-ben abba a rendbe lépett be Jászóváron, melynek hajdan egyik ismert és kiemelkedő központja volt az Ipoly-parti Ság nevű településen. A pre-

montrei rend felszentelt papjának fiatal korától sűrűn jelentek meg versei a magyar cserkészlet lapjában, a Zászlónkban, amely nagyon sok tehetséget bocsátott útjára, s melynek az ipolyszalkai születésű Radványi Kálmán író volt hosszú időn át felelős szerkesztője.

Az elmondottakhoz ezenkívül még büszkén hozzátehetjük: „a kisebbségi magyarság szószólója, gondjaink leghívebb megszólaltatója”, aki „az emberi jóság és a felebaráti szeretet krisztusi követelményét nagy költői erővel hirdette meg”, előadó körútjai során háromszor is megfordult a vidék hangulatos szellemi központjában, Ipolyságon.

Mécs László saját kezű jegyzetei az Ipolyságon előadott versekről

A Hajnali harangszó után, 1925-ben jelent meg Mécs László második verseskötete *Rabszolgák énekelnek* címmel. Ezt követően nyomban bemutatkozott Budapesten, s mint Rónay György írja: „Három szavalóestjének sikere leírhatatlan, a szlovákiai hatóságok le is tiltották további szereplését.” A fehér reverendás pap költő, a már nagykaposi plébános ugyanazon évben járt először Ipolyságon. Akkori fellépéséről A Hét című helybeli lap egyik későbbi, 1931/41-es számában olvashatjuk az alábbiakat: „A nagy érdeklődés (egy újabb előadás iránti érdeklődés-

ről van szó – Cs. K. megj.) előrelátható volt, hiszen még mindenki emlékezett a hat év előtti Mécs László Est hatalmas sikerére és arra a kultúrélményre, amelyben akkor a hallgatónak részük volt.” Fennmaradt az „Irodalmi Est” műsorfüzete, és ebből tudjuk, hogy Mécs Ölvédi Lászlóval, az érsekújvári születésű költővel együtt járt Ipolyságon. Az est programjában szerepelt Kovács Lenke és Muladi Mariska, akik a *Falu és város* című jelenetet mutatták be. Richter János a magyar anya hivatásáról tartott szabad előadást.

Hirlepkégy engedélyezve a Bratlsal-
yal Postalgaatósatós 25858/III. a 1929.
sz. rendeletével.

A HÉT

TÁRSADALMI HETILAP

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
SÁHY. IPOLYSÁG, MASARYK-TÉR 23.
Előfizetési ára: 1 évre 50 kor., 1/2 évre 25 kor.,
1/4 évre 13 kor. Egyes szám ára 1 korona.

Főszerkesztő:
Dr. SALKOVSKY JENŐ

Megjelenik minden szombaton. Hirdetések
díszbás szerint. Kéziratokat nem őrizünk
meg és nem adunk vissza.

A Sz. M. K. E. első irodalmi estje Ipolyságon.

Mécs László szereplése. - Zúfolt ház. - A magyarság reprezentatív megmozdulása.

Ipolyság, november 19.

Csütörtökön este tartotta a Sz. M. K. E. ipolysági csoportja első irodalmi estjét a volt vármegyeháza nagytermében, amely egyúttal a magyar kultúra nagyszerű avató-ünnepe volt. A megjelentek sorában ott láttuk a vidék magyar intelligenciáját, de ott volt a város lakosságának színe-java, valláskülönbség nélkül. A nagy érdeklődés előrelátható volt, hiszen még mindenki emlékezett a hat év előtti Mécs László est hatalmas sikerére és arra a kultúrelményre amelyben akkor a hallgatóknak részük volt. A zúfolt nézőtér áhítattal várta a műsort, melyet dr. SALKOVSKY JENŐ csoportelnök lelkes megnyitója vezetett be. Utána ALAPY GYULA dr. a Sz. M. K. E. országos főtitkára, az ismert műtörténész és író tartott előadást Kazinczyról, a nagy magyar nyelvújítóról, halálának századik évfordulója alkalmából. A magvas és tartalmas előadást nagy tetszéssel fogadták. KERESZTES PÁL gim. tanár az ismert irodalomtörténész Mécs László költészetét s a magyar irodalomban való jelentőségét ismertette rátermett, tömör és felvilágosító előadásban. Rámutatott arra, hogy már több papköltőnk volt, de egész egyéniségét egyik sem adta műszájának. Így Tompa Mihály csak fájó magyar lelkét, Sík Sándor csak vallása tételeit tereggette élénk biztató és zengzetes versekben, de Mécs László magyarságát belemélyesztette az evangéliumok tisztá vízébe, s új evangéliumi magyarságot mutatott fel nekünk, amely messze világít, mint a monstamia arany glóriája. S mi ez az új evangélium? új emberszeretettel áthatott magyarság, amelyhez ragaszkodnunk kell. Ragaszkodnunk kell magyarságunkhoz, mert ha nemzetiségünket elhagyjuk, Schlemihl Péterek leszünk, akik énünk nyugalmaival fizetünk lépésünkért. Ezt érlette meg államunk tudós elnöke, (élénk taps és éljen) aki maga sietett kultúránk támogatására. A szépen sikertült, és sok tapsot aratott beszámoló után MÉCS LÁSZLÓ lépett a színpadra, akit a közönség nagyon meleg ovációval fogadott. Az ország határain túl is neves papköltő körülbélül 15 saját szerzeményű verset szavalt el. A közönség hatalmas tapsal honorálta úgy a verseket, mint az előadó művészetét. Mécs László költészetét nem méltat-

hatjuk, mivel azt már elvégezték helyettünk az arra illetékes tényezők. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy Mécs egyike a legnagyobb magyar művészeknek. Szünet után FARKAS ISTVÁN író lben „Peer Gynt” c. drámai költeményét ismertette. SÁRPY BÉLÁNÉ és SÁRPY BÉLA a Peer Gynt egyik remek jelenetét interpretálták teljes művészettel. A közönség sok hálás tapsal jutalmazta a kiváló szereplőket, akik a darab tendenciáját tökéletesen átértékelve adták a figyelmes közönségnek. SZOMBATHY VIKTÓR író egy honti vonatkozású nagyon kedves és hangzatos írást olvasta fel általános tetszés mellett. Az előadó már ismerős volt előttünk, mert a tavaszi kultúresten is közreműködött. A harmóniumkíséretét M. Osztrovszky Ilonka, zongoraművész nő látta el teljes precizitással. OSZTROVSZKY Ilonka művészete már régebben ismerős körünkben s évekkel ezelőtt nagyon sokat és sok sikerrel szerepelt a helybeli előadásokon. Újból MÉCS LÁSZLÓ jelent meg a színpadon, aki szebbnél szebb költeményeit adta elő, szünni nem akaró tetszésnyilvánítások mellett. A szép irodalmi est ezzel befejeződött. Utána a megjelent vendégek tiszteletére közvacsora volt a Lengyel szálló éttermében, amelyen úgy városunkból, mint a vidékről nagyon sokan megjelentek.

Az első est óriási sikere arra indította a Sz. M. K. E. helyi vezetőségét, hogy előadásait továbbra is folytassa. A teljes siker jegyében megindult kulturális megmozdulást nagyban elősegítette a vidék általános színpatiája és részvétele is. Köszönet mindenkinek, aki a Sz. M. K. E. helyi csoportja mellé állott.

A kulturális együttműködés minden előjele biztosítva van. Ipolyság és messze környékének magyarsága megmutatta, hogy összetartó erejével szívén viseli erős tájának létfenntartó műveltségét. Az áldozatkészség, — mely a legégetőbb világgazdasági válság napjaiban megmutatkozott, szintén azt bizonyítja, hogy környékünk a legaktívabb kulturmunkára is alkalmas. Nagy örömmel és szeretettel köszöntjük azt a lelkes közönséget, mely itt volt mellettünk, közöttünk. Nyelvében él a nemzet s a nyelv konzerváló ereje, íme csodákat művelt.

Joó Leonka zongorázott, Schuzdek Mária pedig magyar táncokat mutatott be. A műsor első felében Mécs László, a másodikban Ölvedi László szavalta saját verseit. Az est fő szervezője dr. Salkovszky Jenő ügyvéd, a város kulturális életének egyik ismert személyisége volt.

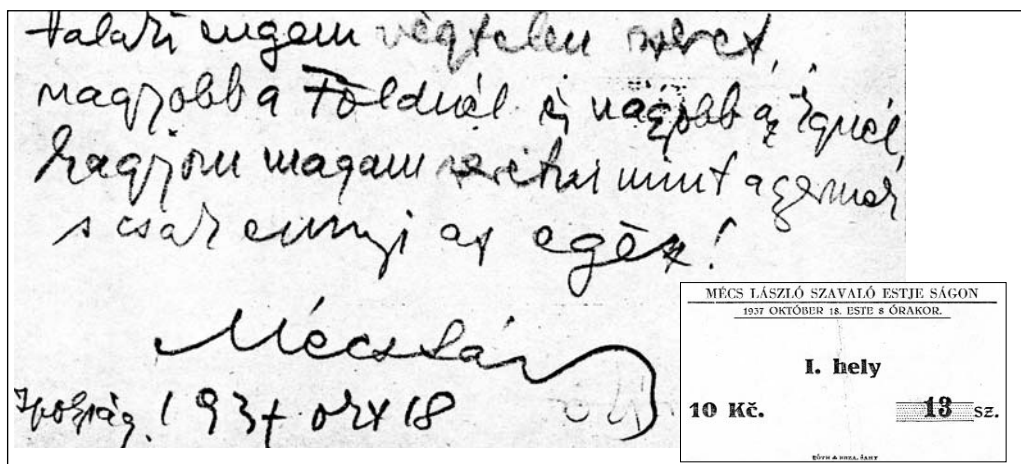
A második ipolysági Mécs-estre 1931. november 19-én került sor. Ezt megelőzően jelent meg a költő *Az ember és az árnyéka* című verseskötete. A szerző több erdélyi magyar városban is tartott nagy sikerű szavalóestet. Ipolyságra elkísérte őt Szombathy Viktor író, a szlovenszkói magyar szellemi élet ismert képviselője és dr. Alapy Gyula, az SZMKE (Szlovákiai Magyar Kultúr Egyesület) országos főtükára. A rendezvény ugyanis az SZMKE ipolysági csoportjának első irodalmi estje volt a vármegyeháza nagytermében. A magyar kultúrának amolyan avatóünnep, melyen ott volt „a vidék magyar intelligenciája” s a „város lakosságának színe-java, valláskülönbőség nélkül”. Amint a korabeli lapokban olvasható: „A zsúfolt nézőtér áhítattal várta a műsort, melyet dr. Salkovszky Jenő csoportelnök lelkes megnyitója vezetett be.” (A Hét, 1931/41.)

Mécs László költészetét Keresztes Pál irodalomtörténész, helybeli gimnáziumi tanár méltatta, megemlítve, hogy a költő „magyarságát belemélyesztette az evangéliumok tiszta vizébe, s új evangéliumi magyarságot mutatott fel nekünk, amely messze világít, mint a monstrancia arany glóriája”. Ez az új evangélium az „új emberszeretettel áthatott magyarság, amelyhez ragaszkodnunk kell”. Az est során Farkas István író, polgári iskolai tanár, Ibsen Peer Gynt című drámai költeményét ismertette. A műből Sárphy Béláné és

Sárphy Béla mutatott be rövid jelenetet. Fellépett még Osztrovszki Ilona zongoraművésznő is. Mécs László mintegy tizenöt költeményét szavalta el. Az estről a Prágai Magyar Hírlap is beszámolt. Helybeli tudósítója, Mosonyi (Jambrikus) István így írt akkor: „...vakítóan fehér rendájában frissen és üdén a pódiumra lépett Mécs László. Szűnni nem akaró, falrengető taps fogadta a költőt, akinek láthatólag jólesett a lelkes fogadtatás, melyet azzal honorált, hogy költői termése színe-javából, kiválónál kiválóbb költemények egész sorát szavalta el utólérhetetlen művészettel. Kipirult arcú emberek lesték minden szavát. Költői heve magával ragadta az egész közönséget.” (P. M. H. 1931. XI. 22.)

Természetesen a Honti Lapok is beszámolt az estről. Így írt többek közt: „A színházterem évek óta nem látott közönséget fogadott. Vidéki földműves emberek mellett vidéki urak, a régi Hont minden számottevő embere, keresztények és zsidók, evangélikusok és reformátusok, iparosok és értelmiség, mind-mind előadását és mélységesen szép költészetét élvezték.” Majd ezt olvashatjuk néhány sorral odébb a költő előadóművészetéről: „Mécs László szaval. Hangja, mint ezüstmuzsika száll a levegőben, az ember azt gondolja, hogy most földi mennyország ajtaja nyílt meg.”

Mécs László harmadik ipolysági útjának dátuma: 1937. október 18. Ez idő tájt jelent meg *Fehéren és kéken* című újabb verseskötete, melyben „talán legszubjektívebb megnyilatkozását olvashatjuk”. A kötet hazai terjesztését és bolti árusítását betiltották, mert – mint Rónay György költő említi – Mécs „hathatósan képviselte az evangélium szociális igazságait is, a

Mécs László kézírása

kivetettek, a szeretetre szomjazók lírikusaként, aki Isten igricének szerepét vállalva a vadócba is rózsát oltott, hogy szebb legyen a föld”. A költőt ezért mindenütt harsányan ünnepelték hívei és olvasói. Így lehetett ez Ipolyságon is. Az estre külön belépőjegyeket nyomtattak. A Prágai Magyar Hírlap helyi tudósítója jegyének hátlapjára (amely Danis Ferenc gyűjteményében található) Mécs saját kezűleg írta azokat a verscímeteket, melyek szövegét a közönség hallhatta. Innen tudjuk, hogy tizenhat verset szavalt el akkor Ipolyságon, cím szerint a következőket: *Májusi legenda, Csak ennyi az egész, A kirándulás elmaradt, A mindenség balladája, Parasztok, Örök banalitás, A gyermek játszani akart, Egyszerű találkozás, A királyfi három bánata, Aranyos kicsikém, Piros virág a pusztán, Vaskó János és kedves családja, Rohanás a tavaszban, Vád és védő beszéd, Kamaszok, Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a Föld!* Ezek közül nyolc a nálunk kiadott *Vadócba rózsát oltok* című válogatott kötetben is megtalálható. (Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 1993)

A tudósító belépőjegyének hátlapjára is írt néhány sort a költő. A kis szöveg így hangzik:

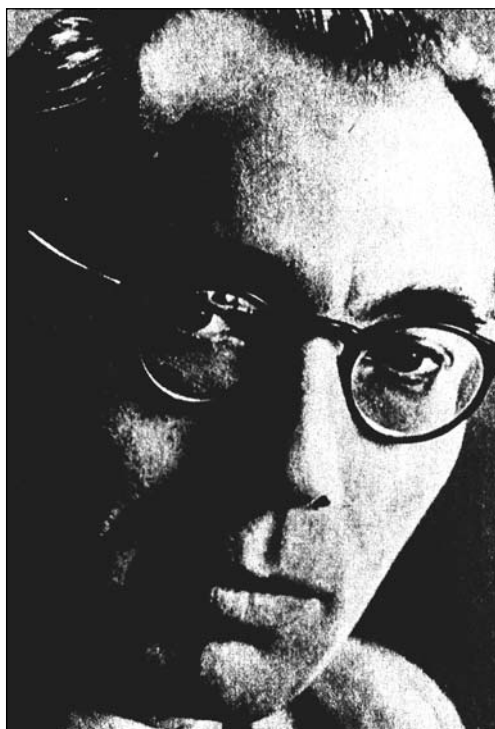
„Valaki engem végtelen szeret,
nagyobb a Földnél és nagyobb az Égnél,
hagyom magam szeretni mint a gyermek
s csak ennyi az egész!

Mécs László

Ipolyság, 1937. okt. 18.”

Befejezésül hadd idézzük az Ipolyságon is elszavalt költemény – *A mindenség balladája* – utolsó versszakának reményt keltő és bátorító sorait:

„Ragyogón menetelnek a csillagok és
naprendszerük egyre
Is-ten, Is-ten, Fény-év, fény-század,
fény-ezred.
Ó jaj, ha kihagyna a ritmus! De él az
Erő, de él az Űtem:
dobog és csobog és lobog és erjed
az Idő a Tojásban.
A Tojásnak a héja: az Örökkévalóság,
mely áll a Tenyéren, áll, tartja az Isten.”

Szabó Lőrinc

idilli városa és az Ipoly

„Aki kíváncsi a gyermek Szabó Lőrincre – mélyedjen el a *Tücsökzenében*: onnan mindent megkap elsőkézből” – írja az *Írók, képek* kötetben Vati Papp Ferenc. (Budapest, 1977. 296.) Való igaz, hisz a kötet háromszázhetven verséből közel kétszáz a gyermekeveket idézi. S ahogyan Illyés Gyula is írta: az önéletrajzi ciklus „a tudat eszmélésének és határainak ádáz vizsgálata – a költészet eszközeivel”.

A XX. századi modern magyar költészet nagy alakja gyermekkorra egy részét tájainkon töltötte. Édesapját, a „komor és ritkán nevető” mozdonyvezetőt ugyanis

két alkalommal az Ipoly-parti városkába, Balassagyarmatra helyezték. 1905 és 1908 között a költő három esztendőt töltött itt családjával. Ez a kisiskolásként megélt néhány év egész életében mély nyomokat hagyott Szabó Lőrincben, s az általa „tündérvárosnak” nevezett helyet később is többször felkereste. A Templom utca 10. számú házban laktak. Az utcát ma Szabó Lőrinc utcának nevezik, s a házban 1964-ben a városi tanács emléktáblát helyezett el az alábbi szöveggel:

„E házban lakott 1905–1908-ig
Szabó Lőrinc
(1900–1957)
költő, műfordító,
a XX. századi magyar lírai költészet
kiemelkedő alakja.”

A táblára ezenkívül rávésték *Balassagyarmat* című versének következő szép sorait is:

„Balassagyarmat – óh, hogy szeretem!
Legszebb ott volt fiatal életem...
Örvény volt nekem a világ s titok.
Hogy hittem még! – látóhatáromon
úgy élt a sárkány, mint egy rossz rokon,
épp úgy élt, csak egy kicsit távolabb,
mint mi a Templom utca 10 alatt.”

Utcáján kívül emléke áll az általa egykor olyannyira szeretett gyarmati Erzsébet-ligetben (ma Palóc-liget) is, melynek árnyas fái alatt látható a költő szobra.

Szabó Lőrinc és Balassagyarmat kapcsolatáról meghatározó és szakszerű tanulmányt olvashatunk a város irodalomtörténet-sz-tanárának, Szabó Károlynak *Nógrádi panteon* című kötetében (Balassagyarmat, 1988). A kutató a lokálpatrióta büszkeségével említi: „ha végigtekintünk a Gyarmathoz hasonló magyar városokon,

Régi Balassagyarmati képeslap a Honismereti Kör reprint kiadásában

egyik sem rendelkezik olyan jellegű, mély-ségű, jelentőségű irodalmi hagyományokkal, mint ez a városka” (193.). Hisz gondoljunk csak a Balassiakra, Mikszáthra, Madáchra, Komjáthy Jenőre, Jobbágy Károlyra, vagy akár a kisebbek közül Gáspár Imrére, Pajor Istvánra és másokra.

Azt is el kell mondanunk viszont, hogy Balassagyarmat olykor ellentétekkel terhelt város volt. Egyszerre lehetett vonzódni hozzá és távolodni tőle. Magában hordozta a nagyságot, nyitottságot, de a kicsinyességet, a korlátoltságot is. Erre Szabó Károly is felhívta a figyelmet, amikor ezt írja: „Ezzel a törekvéssel, ezzel a Balassagyarmattól távolító tendenciával szemben jelent teljesen újat a voltaképpeni témánk, Szabó Lőrinc és Balassagyarmat kapcsolata. Szabó Lőrinc a század első évtizedében gyerekként tartózkodott itt, mindössze három esztendeig. De ez a há-

rom esztendő olyan mély nyomokat hagyott benne, hogy egész életében idézi Balassagyarmatot, és ebből a kapcsolatból, ebből az érzésből olyan versek születtek, amelyek, ha Szabó Lőrinc nevét említjük, mindig Balassagyarmatot is idézik.” (196–197.) Ezért szeretett később is – főleg szorongatott helyzeteiben – visszagondolni Gyarmatra, mert a tündérvárosra emlékezés „a zavartalanságot jelentette és a zavartalan létezés jelképévé vált benne”.

Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* című kötetének III., *Balassagyarmat (Idillek az Ipoly körül)* című fejezetének mintegy negyven verse őrzi a gyermekkor három itt eltöltött esztendejét, s „hozzátehetjük: egy jegyzőkönyv pontosságával és hitelességével”.

Az emléktáblán idézett sorokon kívül még számos versében felbukkan Gyarmat

A gyarmati templom, melynek közelében lakott a költő (Régi képeslap a Honismereti Kör reprint kiadásában)

képe. A Templom utca 10-ben például így:

„Templom utca 10? Csak rá gondolk.
Zár, kapu enged, árnyként suhogok,
s ugyanakkor döngő falak között
a kapualjat megrázva dőcög
egy régi szekér. Nefelejcs, dáiák,
Saját magamban haladok tovább.”

A gyermekkori gyarmati ház a maga szellemeivel, babonás látogatóival olykor Mikszáth szklabonyai házának hiedelem-köreit is idézi:

„Bejárónőnk, Mamika, az öreg,
hozta házunkba a szellemeket.
Lelkeket hívott vissza és haza
háromlábú, kerek faasztala,
s ő beszélgetett velük. Még kicsi

A költő balassagyarmati emléktáblája (Csáky Károly felvétele)

lehettem, mikor elkezdte, csacsi,
öt-hatéves, ámuldozó gyerek.”

Szabó Lőrinc, aki „nemcsak az egyetemesség, hanem a részletek költője is volt”, szinte mindenre odafigyelt. Arra a tájra, amely a várost körülölelte, arra a forgatagra, amely Gyarmat utcáin zajlott stb. S működött a kisgyermek képzelete is, főleg amikor a misztikum környékezte őt meg. Főleg amikor – mint írja –

„Az asztal táncolt, reccsent, kopogott,
néha a szobán is körbe futott,
lábai közt áttetsző kezeket
láttam, tolongó kísérteteket.”

De megjelentek a gyarmati kicsi gyermek képzeletében a hétfejű sárkányok, a tündérek, az óriások, a halál. Egyszerre

A ház, ahol Szabó Lőrinc lakott (Csáky Károly felvétele)

csodálta „jelenlétüket”, s viaskodott is velük.

Mint *Túlvilág felé* című versében említi: a „szellemzés” tehát Gyarmaton kezdődött, mert

*„Istennel a Szellem jól összefért,
s mintha nem volna elég egy világ,
másiknak nyitogatta kapuját...”*

Gyarmat nemcsak az ellentétek, hanem az emberi nemnek, fajnak is sokszínű városa volt. Mint a költő írja: „*Dáridó a magyarnak!*” S utcáin fel-felbukkan a titokzatos „*vásáros zsidó*”, a „*sátoros cigány*”; ott lépegetett halinanadrágjában a „*nagy, nyurga, szelíd drótostót*”.

S ha Gyarmaton vagyunk, nem hagyhatjuk említés nélkül – mert a költő sem hagyta így – a várost körülölelő Ipolyt, a távolabb kéklő dombokat, a felvidéki hegyeket, a közeli Kürtös-patakot, a vadvirágos réteket, a romantikus hidakat sem.

Az Ipoly már említett ciklusának nyitó versében megjelenik. Így láttatja velünk:

*„... Nekem a
folyó tetszett legjobban, az Ipoly.
»Csupa örvény: sikoltasz, s már sodor!« –
mondták a nagyok... Örvény – ez a szó
a mesékbe vitt, oda, ahol a jó
tündér lakott, s a gonosz, s a csodás
királylány, s a lángtorkú óriás,
és Isten, s az ördögök-angyalok.”*

A *Csak ami volt* című versben ismét felbukkan a folyó:

*„... Az Ipolyt,
azt ma is látod! És a bóbítás
nádszálát, melynek kicsi volt a ház,
amikor hazavittem. És a sok
forgót, örvényt. Télen a farkasok
nyomát a hóban. Nyáron a füzet
s az árnyát s élő tükrét, a vizet...”*

A költő emlékei az idő távlatából még inkább megszépülnek, felértékelődnek. A gyönyörű nógrádi tájtól nem tud szaba-

dulni, szinte minden évszak alkalmával felvillan belőle valami. A befagyott Ipolyon és a Halál torka című versekben egyszerre jelenik meg előttünk a tél romantikája és rettenete. Az Ipoly, a Kürtös-patak és a Katlan-Gödrének betörött jege, a jég alól kimentett barátok, a ködből kilépő árnyak stb. Aztán újra meleg szeretettel szól e pajkos folyóról. Az Ipoly füzeiben például így:

*„Ipoly füzei, karcsú, szép füzek,
s ti, öregek, roskadtak, görcsösek,
tele friss hajtásokkal, szeretem
nézni: sok forgó leveleteken,
mely kócos fiútkben a vízig ér;
hogy villózik egymásba zöld-fehér-
szürke fényetek.”*

S ott az Ipolyon átvezető fahíd, mely alatt „nyáron a folyó megkeskenyedett”, s mely alól a csibészek a rajta áthaladó lányokat kémlelték. De kémlelte a kis Szabó Lőrinc az Ipolyon túli tájat is, melyet ma már országhatár választ el idilli városától:

*„Az Ipolyon túl – látom – ott a rét,
aztán kék hegyek, és aztán az ég...
A réten csorda és liba legel,
mindenfelé száll a fehér pehely:
egy folt liba, tizedik, huszadik,
ez sziszeg, az békén tollászkodik...
Odébb meg árkok, ösvény, fűz-sorok,
hőrcsög, egérlyuk, nyúl, vakondokok...”*

(Az Ipolyon túl)

A szem örömeiben ugyancsak megjeleníti az Ipolyt, s nézi, nézi:

*„a halak hogy kergetik
egymást a vízben, hogy játszik a nap
az Ipoly tükrén s a tükre alatt.”*

De örül a gyermek a medréből kilépő folyónak, az árvíznek is:

*„Kiöntött az Ipoly, és sárga-zöld
vize a mi utcánkba is betört.
Gyönyörű tavasz volt, pünkösöd előtt.*

(...)

*Ág, tört kerítés, mezők gizgaza
ringott a tavas utcán, s mialatt
pallót raktak le bosszús férfiak,
víg gyerekhad taposta a vizet.”*

(Utcai árvíz)

A Palócföldön aligha lehetne úgy végigmenni, hogy ne jutna eszünkbe Mikszáth Kálmán, a nagy palóc. Ezt valamennyien tudjuk, hisz aligha írta be ez a táj oly mélyen magát valaki művészetébe, mint a Mikszáthéba. S lám, itt van Szabó Lőrinc is, akit e tekintetben nem szokás ilyen hangsúlyozottan emlegetni. Ha viszont arra gondolunk, hogy ő csak három évet töltött a kanyargós Ipoly-völgy szék-városában s a folyó partján, s ilyen termékeny költői ciklust hagyott maga után, haláláig tartó ragaszkodást táplálva magában vidékünk iránt, mindenképp tisztelet érdemel; szellemét idéznünk erkölcsi kötelességünk!

Balassi Bálint

A Palócföld irodalmi alkotói

Különösen nehéz helyzetben van az előadó, amikor a Palócföld irodalmi alkotói-ról kell szólnia röpké fél óra alatt. Helyzetét az idő rövidege s a téma nem pontos körülhatárolása egyaránt nehezíti. Először talán tisztáznunk kellene, mit is értünk valójában Palócföld alatt, kiket is nevezhetünk e vidék irodalmi alkotóinak stb. A Palócföld néprajzi szempontú értelmezésétől most eltekintünk, hisz nem a népi kultúrát vizsgáljuk. A több megyére kiterjedő területnek csak az Ipoly-táji részével, a történelmi Honttal és Nógráddal foglalkozunk, a teljességre való törekvés nélkül. Időben a XX. század elejéig tart számadásunk. Mindenekelőtt azokkal az alkotókkal foglalkozunk, akiknek errefelé

ringott bölcsőhelyük, s egykor a szépirodalmat művelték vagy a társadalomtudományokkal kacérkodtak. Természetesen nem mellőzzük azokat sem, akik valamilyen módon kötődtek ide, s akiknek műveiben felbukkan a Palócföld a maga tarkaságával és sokszínűségével.

A Felvidék s azon belül az Ipoly mente mint a történelmi Magyarország szerves része gazdag művelődéstörténeti emlékekkel, irodalmi hagyományokkal büszkélkedhet. Évszázadaink során nagyon sokan eljutottak innen is a Parnasszusra. Nem csoda, hisz szellemi műhelyek, kulturális központok, intézmények egész sora működött errefelé már a középkorban is. Hont területén például korán létrejött a bencés, a premontrei és a pálos rend egy-egy kolostora. Ezek az adott tájegység szellemi-kulturális központjai is voltak.

Az ipolysági premontrei kolostorban tevékenykedett **Thuróczy János** (?1435–1490?), a konvent jegyzője, aki első nagy történeti összefoglalónk, a *Chronica Hungarorum* szerzője. Munkájában Magyarország történetét foglalta össze a kezdetektől Mátyás uralkodásának közepéig, bár a humanista történetírást még nem tudta megteremteni.

A XVI. század elejétől közel 30 évig ugyanezen a helyen teljesített szolgálatot **Fegyverneki Ferenc** (? –1535), az európai műveltségű tudós főpap, az egyházi reformtörekvések híve. 1511-ben Ipolyságon összeállította a *somlyóvásárhelyi premontrei apácák urbáriumát*, amely egyben becses nyelvemlékünk is. A prépost három papja készítette 1519-ben a kor legteljesebb *Ordinariumát* is, amely *Lányi-kódex* néven vált ismertté. A 219 levél terjedelmű magyar nyelvű kódex

Régi alsósztrégovai látkép

névadója és adományozója, **Lányi Károly** (1812–1856) tudós pap ugyancsak Hont megye szülötte, akárcsak egy másik kódexünk felfedezője, **Érdy János** (1796–1871). Az Érdy-kódex, Karthauzi névtelen munkája a legnagyobb prédikáció- és legendagyűjteményünk, legterjedelmesebb magyar nyelvű középkori kincsünk. Ha nem csupán a véletlenek egybeesése az, amit elmondtunk, akkor a középkori műhelyek évszázados kisértéséről kell beszelnünk, a hagyományok ösztönző és termékenyítő erejéről többek közt.

A márianosztrai pálos kolostorról is szólhatnánk itt. Hisz Nosztrán is jártak, illetve hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak az olyan ismert rendtársak, mint **Ányos Pál**, **Virág Benedek** és **Verseghy Ferenc**.

A szécsényi ferencesek kolostorában tevékenykedett az ismert krónikás, **Csáti Demeter** (XVI. sz.), aki Thuróczy krónikája alapján írta az *Ének Pannonia megvételéről* szóló krónikás versét.

Fontos szellemi központok voltak a várak, udvarházak is. **Rimay János** (1570–1631) alsósztrégovai udvarházában a kor valamennyi jeles írója és tudósa megfordult, hisz ez a magyar szellemi élet egyik központja volt. Járt itt többek közt Szen-

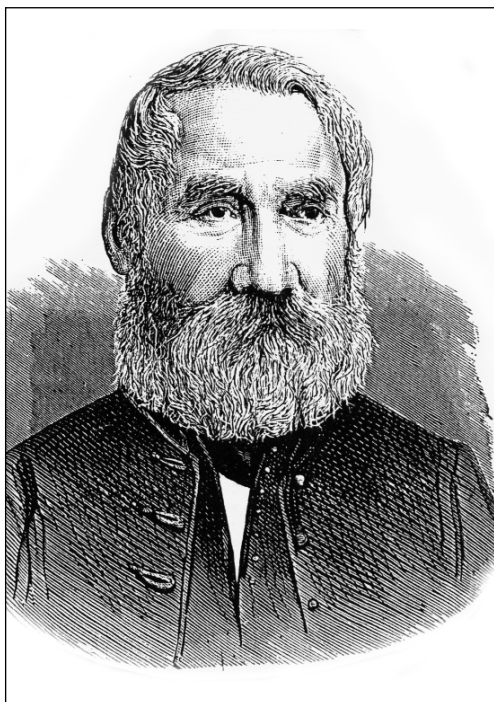
ezi Molnár Albert is. A magyar késő reneszánsz jeles íróegyénisége kapcsolatban állt Balassi Bálinttal, levelezett Justus Lipsusszal, a kor legtekintélyesebb humanistájával és Pázmány Péterrel is.

Rimay János, Nógrád jeles szülötte, ott állt egykor a jó barát, **Balassi Bálint** halálos ágyánál, s költeményei Balassi verseivel közös kötetben jelentek meg. Igaz, Balassi bölcsője egy kicsit északabbra, Zólyom várában ringott, de irodalmunk első világirodalmi szintű költője is kötődött tájainkhoz. Hisz itt állott a család egyik ősi fészke, Kékkő vára. Az 1560-as években maga Balassi is sokat tartózkodott itt. Innen már nem volt olyan messzi Somoskő vára, szerelmének, Losonczy Annának tartózkodási helye.

Csábrág várában született a másik törökverő, **Koháry István** (1649–1731), a magyar főúri epigonlíra kiemelkedő képviselője. Verseit hol Balassi-strófában írta, hol pedig a Gyöngyösi-féle tizenketteseket alkalmazta. A kort dokumentáló költeményei barokk sajátosságaikkal jól beilleszkedtek a magyar irodalom vonulataiba. A *Magyarországnak elveszett szabadságán s a török igájában esett sorsán, jaj, igen méltó keseregнем* című versében így idézi a régi dicsőséget:

*„Mi édes hazánknak, romlott
országunknak tekintsük meg sorsát,
Azelőtti fényét, dicsősége színét
s mostani romlását,
Győzedelme voltát, szabadsága fogytát
s végső pusztulását.”*

Adott a Palócföld a XVII–XVIII. századnak is jeles alkotókat. A Hont megyei szabad királyi bányaváros, Selmezbánya egy kissé távolabb esik az Ipoly völgyétől,

Érdy János (Vasárnapi Ujság)

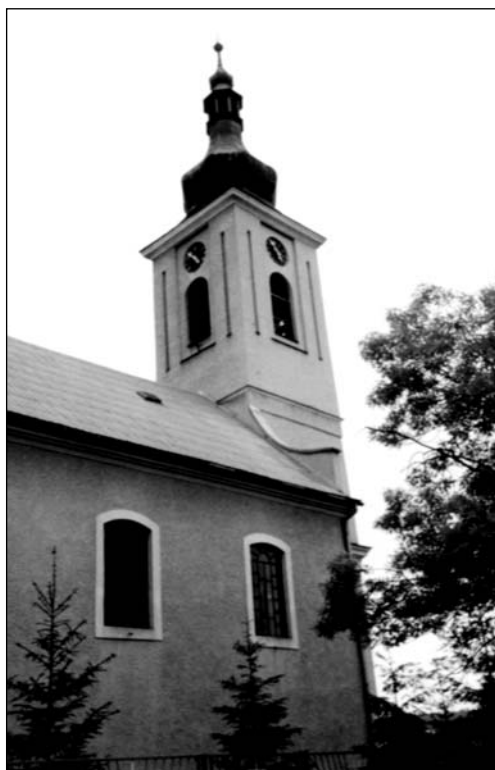
Koháry István (Vasárnapi Ujság)

mégsem hagyhatjuk említés nélkül. Hisz iskolái hatással voltak a vidék szellemi életére, a művelődéstörténet alakulására. Innen indult **Czwittinger Dávid** (1676–1743) protestáns lelkész, aki Magyarországon elsőként készített irodalomtörténeti lexikont, megelőzve művével az első magyar bibliográfust, Sándor Istvánt is. Specimenjével polgárjogot szerzett a magyar irodalom Európában. Selmeci volt **Hell Miksa** (1720–1792) világhírű csillagász, lappföldi utazó, a finnugor nyelvrokonság felfedezője is, akárcsak a jezsuita misszionárius, néprajzi gyűjtő, a dél-amerikai indiánok kutatója, **Éder Xavér Ferenc** (1727–1772).

Selmecen tanított a kiváló piarista tanár, író és filozófus, nyelvész és iskolapolitikus, **Benyák József Bernát** (1745–1829), aki bátor rendtagként már a XIX. század elején hozzáfogott a magyar nyelv oktatásához, de még előbb, az országban elsőként, magyarul tanította a filozófiát.

Ugyanitt tanított **Simai Kristóf** (1742–1833), a magyar nyelvű világi színiirodalom egyik úttörője, szótáríró és kegyesrendi pap, az MTA levelező tagja.

Nógrádban Losonc volt az egyik legjelentősebb iskolai központ. A város a XVI. századtól vált a reformáció központjává. A reformátusok már megtelepedésük első éveiben iskolát alapítottak itt, amely egyike volt Magyarország legrégebb ilyen intézményeinek. Az 1700-as évek elején **Kármán András** rektor olyan iskolát alapított itt, amelynek utolsó évfolyamaiban már a logika és a teológia bizonyos elemeit is oktatták. A kiváló tehetségű és képzett igazgatótanárnak olyan tanítványai voltak Losoncon, mint **Bél Mátyás** és **Hatvani István**.

A nagykürtösi evangélikus templom, melyben

Mikszáth nagykürtösi emléktáblája

Losonc neves szülötte **Kármán József** (1769–1795) író és lapszerkesztő, a magyar felvilágosodás irodalmának kiemelkedő alakja, a *Fanni hagyományai* című levélregény szerzője. Egy fél évszázaddal később itt született **Sükei Károly** (1824–1854) költő, újságíró és műfordító is, a márciusi ifjak egyik vezére. A kevésbé ismert költő, **Jeszzenszky Danó** (1824–1906), Petőfi pozsonyi lakótársa, a város történetének megírója ugyancsak Losoncra indult.

Jeles magyar nyelvtudósunk, **Pereszlényi Pál** (1631–1689) szintén az Ipoly völgyéből származott (Pereszlény). Anyanyelvünkről elsőként írt nyelvkönyvet latin nyelven. A *Grammatica linguae ungarica* 1680-ban jelent meg Nagyszombatban.

Irodalmi alkotóink sora a következő századokban sem ritkult. Bozókön születtett **Mocsáry Antal** (1757–1832) író, költő és történész, Kazinczy Ferenc, Fáy András és Vitkovics Mihály jó barátja. Karancslapujtói udvarháza nyitva állt minden jó szándékú ember előtt. Különösen azok jártak ide szeretettel, akik vágytak a szellemi táplálékra. Fő műve, a *Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai esmértetése* az első magyar nyelven írt monográfia Nógrád megyéről. Kazinczy így vallott róla egyik Mocsáryhoz írt levelében: „*Te azzal a munkával olvasóidnak kincset adtál, magadnak felejtethetetlen dicsőséget szereztél.*”

Tájainkon ringott a XVIII. században bontakozó néprajzi irodalom bölcsője is. Hisz Felsőprébelen született a magyar néprajz előfutára, a történelmi Magyarország etnográfiai

Mikszáth Kálmán és szklabonyai háza

kutatásainak megalapítója, **Csaplovics János** (1780–1847). S bár szlovák származásánál fogva befolyásolta őt a szláv nacionalizmus meg a birodalmi eszme, s nem volt magyarbarát, Herder dramatizáló-pesszimiztikus jóslataival – miszerint „*Századok múlva talán rá sem lehet akadni a Magyarok nyelvére*” – mégis egyedül ő szállt szembe Magyarországon. További érdeme, hogy a „*Magyarország kicsinyben-gondolattal egyfajta európai nézőpontot, rálátást adott a hazai kutatásnak*”.

Csáb község szülötte a másik nagy néprajzos, költő és bencés szerzetes, **Szedes Fábian** (1784–1859), aki elsőként írt népismereti tanulmányt földijeiről, a palócokról, elindítva a szakirányú néprajzi érdeklődést s megteremtve néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmányát.

A harmadik néprajzos, **Ipolyi Arnold** (1823–1886) is Hont megyei volt. A „reneszánsz szabású” tudós püspök készítet-

te az eddigi legjobb összefoglalót mitológiánkról, feltárva ezzel népmeséink és mondáink hiedelemháttérét is.

A XIX. századi magyar irodalmat is igencsak termékenyítette ez a vidék. Hisz itt született irodalmunk két nagy óriása, Mikszáth és Madách, akikről aligha lehetne újat mondani e kis előadásban. Nem is tisztem most ez nekem, csupán néhány szülőföldi vonatkozást szeretnék felviláglantani.

Mikszáth Kálmán (1847–1910) az, akinek révén a palóc nép „irodalmi rangra” emelkedett. Akárhányszor átutazom a Szklabonya környéki falvakon, a Kürtös- (vagy Bágy-) patak völgyén, nem tudok elmenni, hogy legalább képzeletben egy-két percre ne idézném az író-t. Hisz annyiszor beírta ezt a tájat regényeibe, novelláiba vagy karcolataiba, s aligha akad író, akinek művei nagyobb mértékben át lennének szöve hazai vonatkozásokkal, mint az övéi. A nagy palóc kimondottan szeret-

te ezt a vidéket, amelynek kedves virága-
inál „*A tündérkert se szebb tán, a kelet
gyöngyei se bájolóbbak*”. S ez a virágszö-
nyeg volt az ő bölcsője alá terítve, s ezt
taposta ő annyiszor. Az *igazi humoristák*
című művét sem véletlenül ajánlotta szü-
lőfalujának. Azoknak, akik még olvasni
sem tudnak, de ami a könyvében volt, azt
az író tőlük tanulta, s „*Ha van benne va-
lami érdemes, az az övék*”.

Aki szereti ezt a tájat, aki megéli ennek
valóságát: múltját és jelenét, aki olvassa
Mikszáthot, annak ott bujkál génjeiben
mindig az író. Ha jár-kele a tájon, képzelet-
ben ezerszer találkozik Mikszáthtal, s
nem kerülheti őt ki. Ezekről a találkozá-
sokról nem lehet most hosszan beszélni.
Próbáltam ezt megtenni *Mikszáth Kál-
mánnal szülőföldjén* című könyvemben,
bejárva azokat a nógrádi helyeket, ahol ő
is megfordult. Idézve szellemét és örök-
ségét; a megannyi novellát, elbeszélést,
karcolatot és kisregényt.

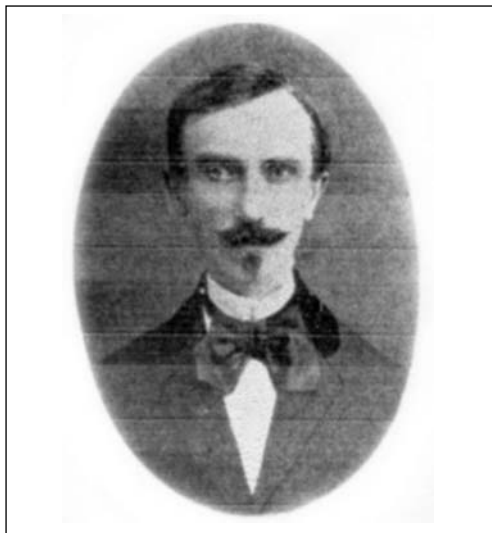
Madách Imre (1823–1864) a másik
szülött, akihez szintén nehéz közelíteni.
Krúdy Gyula írta egykor: „*A magyar cso-
dák közt a Nógrád megyei ház olyan cso-
da, ahová levett kalappal, nemzeti sor-
sunkon való meleg áhítattal, örökös hittel
gondolhatunk. Költeményt írtak itt, amely
költemény örök büszkesége a magyar-
nak.*” Néhány évet leszámítva Madách
csaknem egész életét Sztregován töltötte,
mégis eljutott a Parnasszusra. 1859 janu-
árjában a sztregovai „oroszlánbarlang-
ban” megírta a *Civilizátor* című színmű-
vét; 1869. febr. 17-én megkezdte *Az em-
ber tragédiája* írását, s egy év múlva,
1860. márc. 26-án ugyanitt fejezte be.
Egy hónap se telik el, s a *Mózes* című drá-
ma írásába kezd. Egy esztendő múlva itt

fogadja Arany Jánost, majd Ipolyi Arnol-
dot, de 1864. okt. 5-én már halott. Máig a
kastély kertjében pihen, s mi ismét felte-
hetjük a kérdést: vajon igazi zarándokhe-
ly-e a nemzetnek Alsósztregova?

A szülőföld örökségét, a szellemi ha-
gyományokat azonban nemcsak nagya-
ink jelentik. Számunkra fontosak lehet-
nek az első vonalon kívüli emberek is.
Hisz nem biztos, hogy nélkülük eljutottak
volna a kitetsző helyre azok, akikről már
szót ejtettünk. Nem akarom különöseb-
ben terhelni velük a tisztelt hallgatókat,
de ha már ezen a tájon járunk, illik róluk
legalább az említés szintjén szólnunk.

Pongrácz Lajos (1815–1899) lapszerkesz-
tő és publicista Kossuth Pesti Hírlapjának tu-
dósítója volt. Kiadta a vidék első magyar
nyelvű irodalmi almanachját, a szabadság-
harc kezdetén az egyszerű emberek kezébe
adta a Honti Krónika című újságot. Mecená-
sa volt minden nemes kezdeményezésnek. Írt
epigrammákat, gyűjtött népdalokat stb.

Pajor István (1821–1899) sem tarto-

Csalamjai Pajor István

A balassagyarmati megyeháza egy régi képeslapon

zott szellemi életünk legjelesebb képviselői közé. Ő volt a vidék „alkalmi poétája”, a Nógrádi Lapok állandó munkatársa. De publikált a pesti újságokban is. Bár sok verset írt, nem tartotta magát nagy költőnek, s volt önkritikája. Így vallott egy helyütt: *„Hogy Arany, Tompa, Vörösmarty tollával nem írhattam, nem az én hibám: így van ez más irodalmakban is; a jelesek mindig csak a kivételt képezik; de azért úgy tartom, nem lehet kárára semmi irodalomnak, ha a gyengébbek, a kevésbé hivatottak is fellépnek a versenyterre.”*

Tehetségesebb volt a balassagyarmati születésű **Bérczy Károly** (1821–1867), Széchenyi közvetlen munkatársa, a Pesti Napló rovatvezetője, Madách első életrajzírója, Puskin és Dickens fordítója, az első magyar nyelvű sportlap (Lapok a Lovászat és Vadászat Köréből) megindítója.

Balassagyarmat a XIX. században a vidéki irodalmi élet egyik központjává tudott válni. Az Ipoly és a Nógrádi Lapok hasábjain jelentek meg **Gáspár Imre** (1854–1910) irodalmi kísérletei is. A gyarmati írók szellemi vezérüknek tekintették őt, hisz a Pestről kiszorult, polgári indíttatású nemzedéktársai számára itt keresett megnyilatkozási lehetőséget. A balassagyarmati Nógrádi Lapokban a hetvenes években emlékezetes polémia dúlt, a Csalomjai–Gáspár-féle ún. „töklinc” vita, amelyben két életszemlélet csapott össze: a nemesi és a nemességből kiválni akaró, írásaiból megélni kész polgáré. Gáspár természetesen az utóbbit képviselte. Az irodalomtörténeti értékű polémia különös érdekessége, hogy maga Mikszáth is részt vett benne. Gáspár érdeme egyébként, hogy kiadta 1879-ben a *Hazánk tót népe* cí-

mű antológiát, s megírta az első szakszerűségre törekvő összefoglalót a szlovák irodalomról. Ugyancsak érdeme, hogy Debrecenben megteremtette a színvonalas magyarországi vidéki újságírást, s felfedezte irodalmunk számára Krúdy Gyulát.

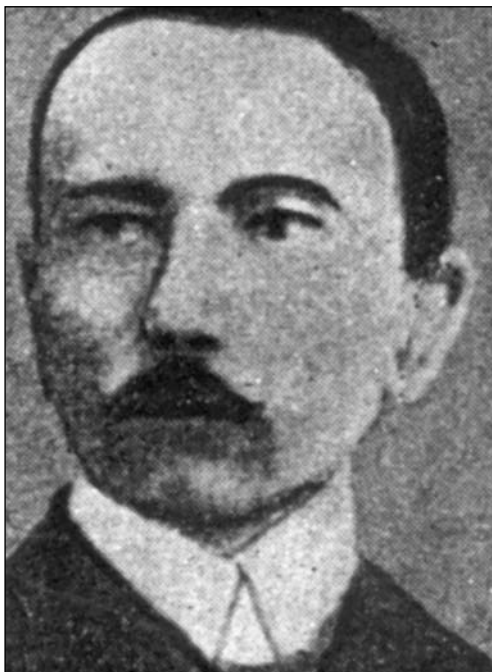
Lisznyai Kálmán, a *Palóc dalok* szerzője a népi „kelmeiség” megteremtője, a tájnyelvi költészet képviselője, Petőfi, Madách és Kerényi Frigyes barátja. Kerényi Ferenc irodalomtörténész írja róla, hogy „a tékozló költők és emberek típusából való. Tehetségét sohasem bontotta ki, életművét nem építette, műveit nem gondozta”. S hogy mégis idézzük emlékét, azért tesszük, hogy teljesebb, színesebb legyen képünk a magyar kultúra tegnapijairól.

A magyar népszínműírás ismert alakja, **Csepreghy Ferenc** (1842–1880) Ipolyszalkáról indult. A *Sárga csikó* és A *piros bugyelláris* című színművei a „falusi operett” utolsó kísérletei, ám „dramaturgiai szempontból egyenrangúak voltak a legjobb reformkori népszínművekkel”.

Ferenczy Teréz költőnő Szécsényben született 1823-ban. Verseiben a reménytelenség, a közelgő halál keserű előérzetét szólaltatta meg, de jelen van bennük a nemzet pusztulásának kétségbeesett víziója is.

Az ugyancsak szécsényi **Pintér Sándor** (sz. 1841) palóc hagyományokkal foglalkozott. Megjelentette a maga nevében értékes tanulmányát *A palócokról* címmel, s közzétette „az eredeti palóc népmeséit” is.

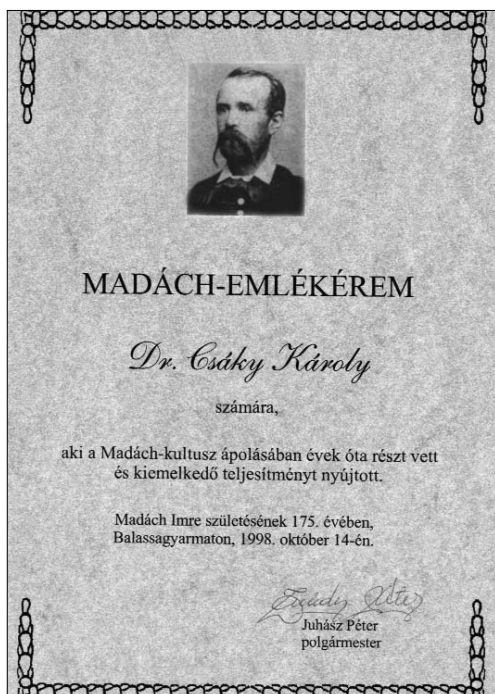
A Hont megyei születésű **Perger Lajos** (sz. 1853) egyházi író *Esztergom város és vármegye egyházi és világi főinak koszorúja* címmel adott ki kis irodalmi lexikont.

Sajó Sándor

A lontói **Kaas Ivor** (1841–1910) a kor egyik legismertebb publicistája, Tánácsics Mihály harcostársa volt. **Baloghy Dezső** (1843–1918) nyelvészeti cikkeket és verseket írt. Az ipolysági születésű **Sajó Sándornak** (1868–1933) több verseskötete is megjelent. Néhány szép ódája érdemel különösebb figyelmet. Ilyen hatásos, ma is erőteljesnek tűnő óda a *Magyarnak lenni*, amelyben többek közt így ír:

„Magyarnak lenni: tudod, mit jelent?
Magasba vágyva, tengni egyre – lent;
Mosolyogva, mint a méla őszi táj,

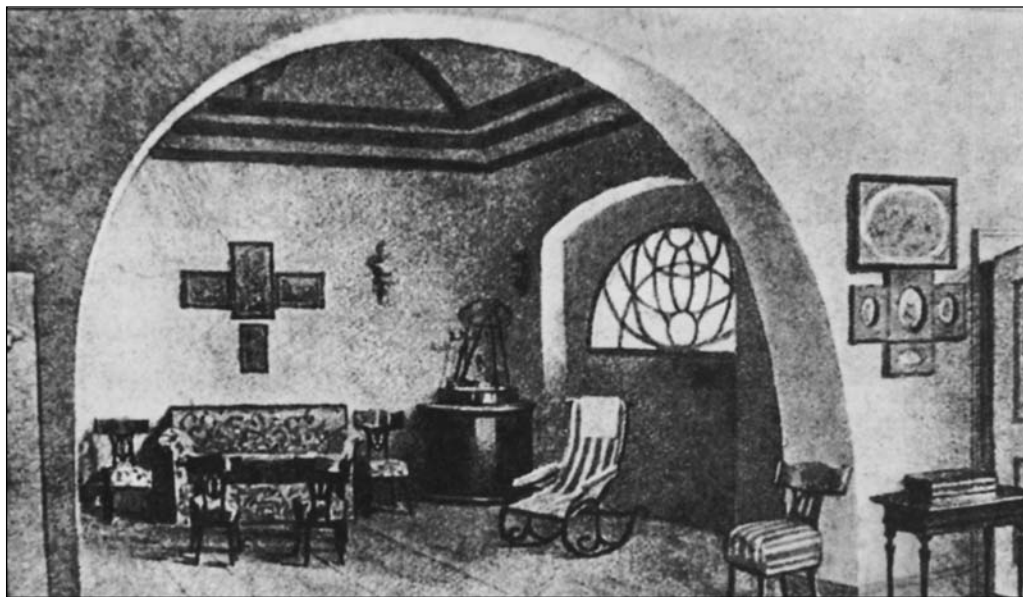

Madách Imre portréja a szerzőnek adott emléklapon

Nem panaszkodni senkinek, mi fáj...”

Amint a bevezetőben jeleztem, azokról az irodalmi alkotókról is hosszan beszélhetnénk, akik valamilyen módon kötődtek a Palócföld tárgyalt területéhez. A kapcsolatok láncolata széles körű, hisz művek és alkotók egész sora hozható összefüggésbe. A különböző szempontok érvényesítése helyett csupán néhány Ipoly menti kapcsolatról ejtünk szót.

Talán sokak előtt ismert, hogy **Krúdy Gyulát** (1878–1933), a XX. századi magyar széppróza nagymesterét is szoros szálak fűzték Nógrád megyéhez, pontosabban az Ipoly menti tájhoz. Az író második szülőföldjének tekintette ezt a vidéket, a kapcsolatnak pedig számos irodalmi vonatkozása is van. Nagypja, aki a szécsényi-kovácsi kúriában született, „*még nógrádi kiejtéssel beszélt magyarul*”. Gyermekkorában gyakran eljár az író is Kovácsiba. A nógrádi halmok, az Ipoly menti mezők, a

Az alsósztregovai „Oroszlánbarlang”

Komjáthy Jenő

virágba öltözött rétek, a csendes füzek, a titkokat rejtegető erdők sok-sok Krúdy-írásban jelen vannak. A *Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgairól* című írásban ezt olvaszuk például: „Azon a réten kergettem én is a lepkét, s ma is úgy látom, szebb rét talán nincs is az egész világon. Az *Ipoly* mentén terült el a lapos partok között, és szelíden, lágyan szaladt tovább a lehajló füzek és tömpe bokrok között, mint a nótaszó.”

Irodalmi nagyjaink közül **Szabó Lőrinc** (1900–1957) gyermekkorában is a tájhoz kötődött. A XX. századi magyar lírai költészet kiemelkedő alakja élete végéig nosztalgiával emlékezett Tündérvárosára, Balassagyarmatra.

Komjáthy Jenő (1858–1895), irodalmunknak ez az ellentmondásokkal teli költője, aki bizonyos vonatkozásokban Adynak még Vajda Jánosnál is közvetlenebb előfutára volt, 1880-tól polgári isko-

lai tanárként működött Balassagyarmaton. A vidéki irodalmi élet eme kis központjában Röpke Ívek címmel irodalmi lapot is indított. Sajnos, Gyarmaton a vidékiesség kicsinyes konfliktusát sem kerülhette el, s kénytelen volt elhagyni a várost. *Búcsú Abderától* című versében így idézte itteni emlékeit:

„Isten veled! Az ifjú álmodat
Itt álmodám át egykoron;
Közöttetek ti lanka halmok,
Rohant el szép legénykorom.
Hisz itt szerettem, itt öleltem
A szűzi szót, a szép arát
S itt él a drága, jó család!
Mindent e szív mégsem feled...
Emléklakom: Isten veled.”

S itt pontot is tehetnénk eme képzeletbeli szellemi zárandoklatunk után. Talán hiányos volt a túra, talán nem álltunk meg sok olyan neves vagy kevésbé jelentős személynél, akiről Önök is tudnak. Ezért elnézésüket kérem, mint ahogyan azért is, hogy nem bocsátkoztam, nem bocsátkozhattam mélyebb elemzésekbe, a kapcsolatok alaposabb megvilágításába. Elnézést kérek azért is, ha valakit untatott a sok név, a száraznak tűnő adat. De Önök most azokon a tájakon is jártak, melyekről szó volt beszámolómban. S minden nemzet, önmagára valamit is adó nép becsüli nagy fiait, ahogyan azok is büszkén megvallják származásukat és eredetüket. Jeles szülötteinket így tartjuk mi is nyilván a szűkebb szülőföldön. Beszámolómban csak töredékeit villantottam fel nagy kincseinknek. Csak tükörcserepeit szedegtettem össze a gazdag emlékeknek. Úgy gondolom azonban, így is sikerült érzékeltetnem azt, amit ez a vidék adott az egyetemes magyar irodalomnak és kultúrának. Ami ad-

hat egyféle tartást és büszkeséget az utódoknak, de ami kötelez is egyben. Újabb számbavételre, újabb leltárkészítésre, s természetesen a folytatásra, az építkezésre is. Mert – mint Makovecz Imre, az építőművész mondta – *„A közösség nemcsak kegyet gyakorol, ha valamelyik tehetséges fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal.”* Köszönöm, hogy meghallgattak.

(Elhangzott az Irodalmi Társaságok Szövetségének A felvidéki magyar irodalom és kultúra egy évezrede c. rendezvényén, Nagykürtösön 2000. július 15-én.)

Csáky Károly
IRODALMI KAPCSOLATOK I.

Első kiadás
Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
Nyomta: Valeur s. r. o., Dunaszerdahely
Nyomdai előkészítés: Lilium Aurum
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely–Dunajská Streda, 2004
ISBN 80-8062-220-5